

Міністерство освіти й науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИХ КОРЕНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Махно Марії Ігорівни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. Кузьма І. Т.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I	7
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПИСУ КОРЕНЕВИХ МОРФЕМ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОРФОЛОГІЇ	7
1. 1. <i>Морфеміка та дериватологія як окремі лінгвістичні дисципліни. Морфемно- словотвірна лексикографія</i>	7
1. 2. <i>Історія вивчення питання кореневої морфеми в українській мові</i>	14
РОЗДІЛ 2	25
АНАЛІЗ ІМЕННИХ КОРЕНІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	25
2.1. <i>Іменникові корені</i>	25
2.1.1. <i>Первинні</i>	25
2.1. 2. <i>Вторинні</i>	75
2.2. <i>Прикметникові корені</i>	100
2.2.1. <i>Первинні</i>	102
2.2.2. <i>Вторинні</i>	120
2. 3. <i>Займенникові корені</i>	132
2.4. <i>Числівникові корені</i>	150
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	180
СЛОВНИКИ	183
ДОДАТКИ	185

ВСТУП

Вивчення мови на глибинному історичному чи сучасному рівні, осмислення процесів, які у ній відбуваються, неможливе без розуміння будови слова та природи його творення. Саме тому важливим є розвиток морфеміки та дериватології, які є відносно молодими дисциплінами. Питання морфеміки та словотвору раніше розглядалось у межах морфології або лексикології.¹ У наш час мовознавці визначають дериватологію та морфеміку самостійними лінгвістичними дисциплінами, відповідно до вчення І. Ковалика - видатного українського мовознавця та педагога.

«Морфеміка, або морфемологія – це розділ мовознавства, що вивчає морфеми як одиниці, які мають специфічні формальні й семантичні властивості. У зв'язку з цим встановлюються найважливіші ознаки морфеми, які відрізняють її від інших одиниць мови (фонем, слів), визначається її місце в системі одиниць різних рівнів мови»².

Відтак, термін морфеміка вживається у двох значеннях: «1) ним позначається розділ граматики (а водночас і вчення), який вивчає значущі частини слова- морфем та їх місце і роль у будові, структурі слова; 2) це морфемна підсистема мови, сукупність морфеми, які наявні у мові».³

Коренева морфема – насамперед об'єкт морфеміки, адже характеризуємо корінь за такими ознаками: за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами, за мінливістю звукового складу, за походженням, за частиномовною належністю, а також дериватології, бо корінь є ядром, довкола якого можуть групуватися всі споріднені слова. Вершиною словотворчої продуктивності числівникового кореня є словотворчі гнізда.

При дослідженні іменних коренів варто звернути увагу на тісний зв'язок морфеміки з морфологією, оскільки визначним є частиномовний статус при створенні кореневої картотеки. Відіменникові корені – це ті, які вперше були

¹ Словотвір сучасної української літературної мови// за ред. Жовтобрюх М.А. – Київ: « Наукова думка», 1979

² Пономаренко С. Сучасна українська мова: морфеміка. дериватологія. морфонологія : навч. посіб. для студентів філолог. спеціальностей вищ. навч. закладів України миколаїв : вид-во чорномор. нац. ун-ту ім. петра могили, 2017. — с. 11

³ Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. – Тернопіль, 1999.- с. 5-6

засвідчені у іменниках; відприкметникові – у прикметниках; відчислівникові - у числівниках, а відзайменникові – у займенниках відповідно. Зв'язок з фонологією допомагає простежити та виявити аломорфізм кореневої морфеми, етимологія встановлює походження кореня, а семасіологія знаходить омонімію чи спільність кореня.

«Морфологія — розділ граматики, який вивчає слово як граматичну одиницю мови з погляду притаманних йому граматичних значень і форм та лексико-граматичні класи слів — частини мови — їх граматичні категорії, систему словозміни і формотворення»⁴.

За традиційною граматиною до іменних частин мови належать іменники, числівники, прикметники та займенники. Кожна частина мови має своє частиномовне значення. Саме коренева морфема є семантичним ядром лексичної і частиномовної семантики.

У розвиток морфеміки та дериватології чималий вклад зробили українські науковці : Л. Вакарюк, С. Панцьо ⁵, В. Горпинич ⁶, Н. Клименко, Є. Карпіловська ⁷ та ін. Проблемами дериваційних відношень різних семантичних та структурних груп займалися Р. Бачкур⁸, З. Валюх⁹, О. Микитин ¹⁰, О. Скварок ¹¹ (іменник); В. Грещук ¹² (прикметник); І. Матвіяс¹³ (займенник).

⁴ Плющ М. Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія.- Підручник., К.: Либідь, 1993.- с.- 4-5

⁵ Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір// Вакарюк Л., Панцьо С. . – Тернопіль, 1999.- 206 с.

⁶ Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія// Горпинич В. О.. – К., 1999.

⁷ Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998.

⁸ Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин і рослин // Актуальні проблеми українського словотвору: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004 – 2- с.

⁹ Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З.О. Валюх — К. ; Полтава : АСМІ, 2005. — 356 с.

¹⁰ Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові; Автореф. дис. ... канд.філол. наук. – Івано-Франківськ, 1998.- 20 с.

¹¹ Скварок О. А. Структура словотвірних парадигм іменників – назв одиниць виміру часу // Вісник Прикарпатського університету . Филологія. Випуск IV. – Івано-Франківськ, 1999 – с. 255-267.

¹² Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ, 1995.- 206 с.

¹³ Матвіяс І. Г. Курс сучасної української мови: Морфологія.- К., 1962. 450 с.

З позиції української морфеміки, кореневі морфеми іменних частин мови ще не були досліджені як окремо, так і у їхньому порівнянні. Тому важливість такого дослідження та відсутність комплексних студій з обраної теми, зумовлює **актуальність дослідження**. Спроба проаналізувати іменні кореневі морфеми цікава ще й тому, що упродовж розвитку мови змінювався і морфемний склад слів. Доцільно було простежити, які історичні зміни вплинули на аломорфізм головної частини будь-якого слова, наскільки продуктивними є кореневі морфеми різного частиномовного статусу.

Основною словотворчою частиною слова слід вважати його кореневу морфему, або так званий корінь слова. Коренева морфема, як необхідна частина слова, є основною і обов'язковою його частиною. На відміну від афіксальних морфем, корінь інколи цілком «лексикалізується в кореневе слово і набуває відповідні лексико-граматичні ознаки».¹⁴

Наукова новизна магістерської **роботи** полягає у тому, що іменні кореневі морфеми будуть проаналізовані вперше з погляду різних характеристик кореня як обов'язкової частини слова.

Мета цієї роботи: визначити та описати іменні корені в сучасній українській літературній мові, проаналізувати іменникові, прикметникові, числівникові та займенникові коренів, виявити особливості обов'язкових морфем у межах класифікацій: за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами (вільні та зв'язані), за мінливістю звукового складу (корені, які існують в єдиному вияві, інваріантні та аломорфні), за походженням (первинні та вторинні), за частиномовною належністю (іменникові, числівникові, прикметникові, займенникові). Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань:**

1. Зібрати теоретичний матеріал про корені в українській мові.
2. Опрацювати літературу та сформулювати список бібліографії.

¹⁴ Ковалик І.І. Вчення про словотвір // Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. - Івано-Франківськ – Львів, 2007. – Ч.І с. 23

3. Створити картотеку кореневих морфем іменних частин мови.
4. Покласифікувати матеріал.
5. З'ясувати особливості коренів систем іменників, прикметників, числівників та займенників.
6. Виявити омонімію обов'язкові морфемі слова.
7. Порівняти характеристики кореневих морфем різних частиномовних статусів.
8. Виявити особливості іменних кореневих морфем української мови.

Методи дослідження. Мета і завдання роботи зумовили використання не тільки загальнонаукових методи, але й спеціально-лінгвістичних. За основу буде взято *описовий метод*. За допомогою цього методу можна охарактеризувати обов'язкову морфему, тобто корінь. Також буде використано *метод морфемного аналізу*, який полягатиме в описі іменних коренів за різними критеріями. Завдяки *методиці кількісного аналізу* буде підраховано іменникові, числівникові, прикметникові, займенникові кореневі морфемі разом та окремо кожен частиномовний статус.

Структурний метод поєднається із *семантичним*, які дадуть змогу визначити взаємозалежність між лексичною та словотвірною семантикою кореня. У межах структурно-семантичного підходу застосовуватиметься *метод аналізу* (характеристика кореневих морфем) та *синтезу* (підсумок).

Об'єктом дослідження є іменна коренева морфема іменних частин української мови.

Предметом дослідження стануть властивості кореня системи іменників, прикметників, числівників та займенників сучасної української літературної мови.

Джерельним матеріалом дослідження є картотека створена на основі Словника українських морфем Л.М. Полюги¹⁵. Також використано

¹⁵ Полюга Л.М. Словник українських морфем. – Львів, 2003.- 446 с.

Етимологічний словник української мови за редакцією О.С. Мельничука¹⁶
та Кореневий гніздовий словник Є.А. Карпіловської¹⁷.

Структура дослідження: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного), висновків, списку використаної літератури та додатків.

Умовні скорочення :

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови в 6-ти томах

СУМ- Словник українських морфем

КГСУМ- Кореневий гніздовий словник української мови

¹⁶ Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982-2012.- 632с.

¹⁷ Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами - омографічними коренями / Є. А. Карпіловська; "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана. – Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2002.- 908с.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПИСУ КОРЕНЕВИХ МОРФЕМ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОРФОЛОГІЇ

1. 1. Морфеміка та дериватологія як окремі лінгвістичні дисципліни. Морфемно-словотвірна лексикографія.

Ще донедавна морфеміку вивчали як складову словотвору, а останню-частиною морфології. В історії українського мовознавства чільне місце посідає ім'я Івана Івановича Ковалика. Становлення дериватології як окремих лінгвістичних дисциплін, пов'язують саме з його іменем, адже саме у працях мовознавця знаходимо витoki розмежування та відокремлення словотвору від інших мовознавчих дисциплін. «В міру розвитку мовознавства, зокрема порівняльно-історичного методу, збільшується кількість спеціальних мовознавчих дисциплін. Цей ріст і спеціалізація обумовлені передусім самою багатогранністю системи мови. Постає питання, чи можна вважати словотвір цілком самостійним розділом граматики (морфології), лексикології і т. д.»¹⁸

Професор довів необхідність виокремлення дериватології з ряду інших мовознавчих дисциплін. Крім того, торкнувся питання взаємозв'язку цих дисциплін (морфеміки та дериватології) з іншими галузями мовознавства-фонетикою, граматиною, етимологією, семасіологією, лексикологією та історією народу, оскільки зв'язок простежується «через історичні зміни лексичного складу мови».¹⁹

М. Демський та М. Паночко охарактеризували внесок Івана Ковалика у своїй статті наукових праць із слов'янського та українського мовознавства – спадщина вченого для майбутніх поколінь : «Життєвий шлях трудівника наук відзначають насамперед праці, мірилом вартості яких, крім теоретичної

¹⁸ Ковалик І.І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце в системі науки про мову // Ковалик І.І. Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979.,с.6

¹⁹ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. – Львів, 1958. – С. 54.

глибини і наукової актуальності, є також міцний зв'язок із практичними потребами життя»²⁰.

Якщо виокремлення дериватології як окремої лінгвістичної науки точно пов'язують із іменем Івана Ковалика, то з морфемікою трохи інша ситуація. Справа в тому, що порівняно із дериватологією та іншими дисциплінами, морфеміка є досить занедбаною, адже спеціальних праць, присвячених тим проблемам, якими цікавиться морфеміка є вкрай мало.

Ще у 60-80 роках минулого століття морфеміку розглядали у складі словотвору, то у кінці ХХ століття – як окрему лінгвістичну дисципліну, адже вона має свій предмет та об'єкт дослідження, проблеми, якими цікавиться та завдання, які перед собою ставить.

Фактично виокремлення морфеміки з ряду інших дисциплін пов'язане із вченим Є. Карпіловської та Н. Клименко. «Морфеміка, хоч і пов'язана зі словотвором, проте самостійний розділ мовознавства, який необхідно вивчати цілісно, аби уявити морфемну підсистему мови, її одиниці, закономірності сполучуваності та взаємоприспосовування морфем у словах, а також закони конструювання морфемних структур слів»²¹.

В. Горпинич також наводить вагомі підстави вважати морфеміку окремою лінгвістичною дисципліною, а саме: «1) наявність у структурі мови таких одиниць (морфи і морфеми), які суттєво відрізняються від морфологічних і морфонологічних одиниць значенням (планом змісту), структурою (планом вираження) і функцією. 2) наявність самодостатнього об'єкта дослідження (морф, морфема). 3) чітко окреслена наукова і практична проблема. 4) зібраний значний фактичний матеріал. 5) розвинений понятійно-термінологічний

²⁰ Демський М.Т., Паночко М.М. Трудівник науки // Жовтень. – 1987. – №10., С. 8.

²¹ Помирча С. В. Методичні аспекти вивчення розділу "Морфеміка" майбутніми вчителями початкової школи / С. В. Помирча, А. Кожедубова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. - 2018. - Вип. 1. – с. 186.- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_1_21

апарат. 6) значні наукові результати в галузі морфемології. 7) розроблена методика й апробовані методи морфемологічних досліджень»²².

У словнику лінгвістичних термінів знаходимо таке визначення цього поняття: «розділ мовознавства, що вивчає типи і структуру морфем, закономірності поєднання їх у словах»²³. В. Горпинич теж, даючи визначення слова морфеміка, говорить про те, що «це системно організована сукупність морфів і морфем мови»²⁴. Зауважмо, що вчений також використовує ще слово на позначення цього поняття: морфемікон.

Таким чином, до якої б дефініції ми не звернулися, усюди буде стрижневе слово, одиниця морфеміки як дисципліни, а саме морфема. Термін морфеміка буде дорівнювати термінам морфемологія та морфемікон.

Основною одиницею морфеміки (а заодно і об'єктом її вивчення) є **морфема** – «значуща частина слова, елементарна, мінімальна, далі не подільна в плані семантики частина слова»²⁵. Морфема виражає лише елементарне значення, тому лише у слові реалізується повне значення. Наприклад, у слові *розходження*, наявні 4 морфемі, кожна з яких має свої особливості. Так префікс *роз* – є показником результату дії, який спрямований на щось; корінь – *ходж*- виражає лексичне значення «Ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі»²⁶. Те ж саме лексичне значення він матиме у спільнокореневих словах, наприклад, *ходити*, *розходити* та ін.; суфікс – *енн*- позначає опредмечений процес (розходитися).закінчення (флексія) – а виражає граматичне значення середнього роду у називному відмінку однини.

Морфеміка як окрема галузь мовознавства ставить перед собою низку завдань, серед яких: 1) опис морфем слова, як одиниць мови; 2) виокремлення морфем з ряду інших мовних одиниць; 3) вивчення функцій морфема та їх

²² Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти / В. О. Горпинич. – Київ: Вища шк., 1999. – с.6-7.

²³ Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — с. 97. Режим доступу: <https://archive.org/details/terminy2001/page/12/mode/2up>

²⁴ Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти / В. О. Горпинич. – Київ: Вища шк., 1999. – с.5.

²⁵ Пономарів О. Д. / Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. - Київ : Либідь, 2005. - с.13.

²⁶ Словник української мови: в 11 томах. — Том 11, 1980. — с.105.

семантика; 4) дослідження продуктивності морфем у словах; 4) аналіз структури основної одиниці дисципліни; 5) вивчення сполучуваності морфем з іншими морфемами у словах; 5) визначення засад морфемного аналізу та ін.

Досліджувати морфеміку можна на двох рівнях: **діахронному**, який вивчатиме особливості становлення та розвитку морфемі слова, її зміни у структурі та складі, зміну семантики морфемі у процесі розвитку української мови; та **синхронному**, завданням якого є дати характеристику морфемі на сучасному етапі розвитку мови. Фактично, діахронна морфеміка якраз пояснює усі зміни, які відбулися чи не відбулися у морфемі та дає розуміння того, як утворилася та чи інша морфема у слові.

Попри те, що морфеміка є самостійною мовознавчою дисципліною, вона тісно пов'язана з іншими розділами науки про мову. Саме цей зв'язок допоможе нам у аналізі кореневих морфем слів української мови. Наприклад, зв'язок з морфологією є визначальним при вираженні частиномовного статусу морфем, а також є виразниками граматичного значення (наприклад, закінчення у іменниках); фонологія та фонетика є допоміжними у дослідженні аломорфних виявів морфем слова; а словотвір виражає їхнє словотвірне значення. Фактично без цих міждисциплінарних зв'язків (нехай в одній галузі мовознавства) ми не могли б дати повного аналізу досліджуваній морфемі. Одночасно це ще раз підкреслює те, що морфеміка є самостійною дисципліною зі своїм предметом та об'єктом дослідження.

Попри те, що наукових праць з морфеміки є вкрай мало, надзвичайно цінними для нас є словники українських морфем, які часто є фактично єдиним джерелом дослідження. Адже саме словники допомагають нам відкривати для себе нову сторону того, як можна досліджувати ту чи іншу морфему.

На початку 1980 років, українська морфеміка мала два словники, а саме: «Морфемний аналіз» І. Т. Яценка та «Словник українських морфем» Л. М. Полюги.

«Морфемний аналіз: Словник-довідник» Яценка І.Ц. у двох томах вважається одним із найповніших видань-довідників українських морфем. У

словнику описано близько 114 000 слів, які поділені на морфемі. Зауважмо, що до реєстру внесено лише похідні слова, що також є особливістю цього словника. Наприклад, там легко можна знайти слова типу «янгол/я, янгол/ят/ко, янгол/ят/оч/к/о, янголь/ськ/ий»²⁷, але самого слово «янгол» нема.

«Словник українських морфем» Л.М. Полюги цікавий тим, що у ньому подано близько 40 тисяч слів, які поділені на морфемі. Як зазначають укладачі словника: «Книга містить розділ вторинних кореневих морфем (вторинні префіксальні та суфіксальні морфемі подані у відповідних реєстрах), тому що виникнення нових морфем триває постійно»²⁸. Дуже цікавий склад словника. На початку автори подають теоретичний матеріал про те, що таке морфемі у словах, як їх виділяти, причину появи варіантів морфем, проблемні випадки членування слова на морфемі, різницю між первинним та вторинними морфемами та інше. Така інформація є дуже корисною, адже коротко подано проблемні питання, якими цікавиться морфеміка. Наступна частина словника – це реєстрові слова, які поділені на морфемі.

Надзвичайно цінним для науковців є додатки, які подані після словникових статей. Там знайдемо інформацію про префіксальні морфемі та їх значення, реєстр кореневих морфем української мови (з вказівною на їх первинність чи вторинність), а також виділено найактивніші морфемі складних слів української мови.

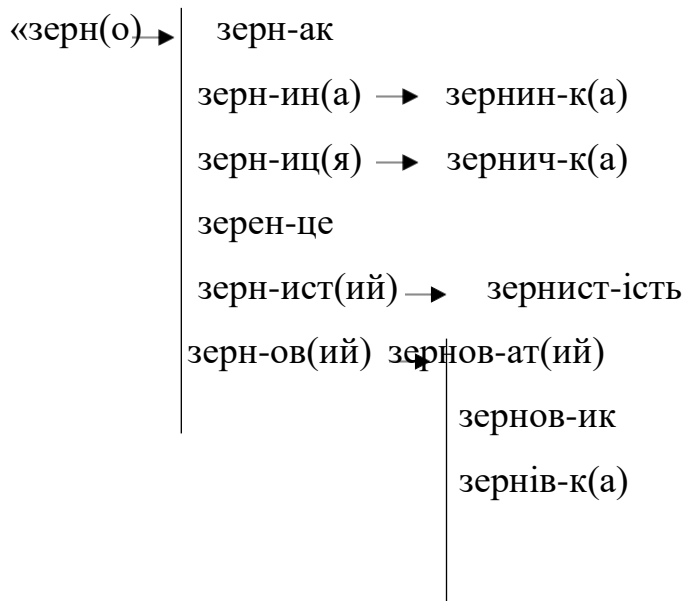
«Словник афіксальних морфем української мови» Н. Ф. Клименко та Є. А. Карпіловської подає префіксальні та суфіксальні морфемі, які зафіксовані у більш ніж 130 тисячах українських слів. Укладачі словника подають також опис афіксальних морфем з погляду різних класифікацій. Цікаво, що торкається словник й омонімії, яка представлена суфіксальними омонімічними морфемами. " «Словник афіксальних морфем української мови» ґрунтується на генеральному реєстрі слів, що охоплює близько 167 тис. одиниць і є основою автоматизованої інформаційно-дослідницької системи

²⁷ І.Т.Яценко. Морфемний аналіз: Словник-довідник. - К.: Вища школа, 1980-1981. – Т. II.- с. 351-352

²⁸ Полюга Л.В. Словник українських морфем : близько 40 000 слів / Л. М. Полюга. – Львів: Світ, 2001. – с.3-4

“Морфемно-словотвірний фонд української мови” ²⁹. Зауважмо, що реєстр словника ґрунтується на основі двох попередніх словників морфем української мови, про які ми згадували вище. Незважаючи на те, що у словнику описуються саме афіксальні морфеми, а не кореневі, проте це, все зводиться до одиниць морфеміки як науки, тим більше усі вони (морфеми) пов’язані між собою.

«Кореневий гніздовий словник української мови» Є. Карпіловської – це ще одне цінне джерело для вивчення до дослідження морфеміки. Він є першим в українській лексикографії словник морфем гніздового типу. «Основне джерело для формування корпусу Словника становив генеральний реєстр слів комп’ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови, створеного у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України» ³⁰. Цінність праці полягає у тому, що у ньому комплексно проаналізовано реєстрові слова в морфемному, словотвірному, етимологічному, тлумачному аспектах. Виділяючи корінь у словах та створюючи цілі словотвірні гнізда, що є окремою мікросистемою. Відтак, ми можемо легко у словнику знайти словотвірні пари, ланцюжки, парадигми та типи. Наприклад:

²⁹ Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ: [б.в.], 1998. – с.5

³⁰ Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами - омографічними коренями / Є. А. Карпіловська; "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана. – Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2002.- с.6

зернів-ц(і)»³¹

Ще одна особливість та унікальність цього словника – це наявність омонімів (зокрема омографів – 1820 одиниць) у кореневих морфемах. Саме омонімія дає нам можливість охарактеризувати корінь слова зі ще одного боку та краще показати зв'язок морфеміки з іншими мовознавчими дисциплінами. «Реєстр словника складають одночленні (окремі корені-омографи) та багаточленні (пари або ряди коренів) одиниці – вершини гнізд, забетковані за буквеною структурою першого кореня. Найменша багаточленна одиниця реєстру містить 2 корені, найбільша – 13 коренів (див. ВОД2 - 289; ВЕС- 34; від4 - 216; вед2 - 78; водж- 35; ві2 - 7; вож1 - 6; віж2 - 3; відд3 - 2; водд2 - 1; вожд- 1; вождь- 1; вожж- 1. Разом – 672)»³².

Упродовж останніх десятиліть, українська морфеміка теж поповнила свої словникові надбання. Наприклад, з'явився перший «Етимологічний словник запозичених суфіксів та суфіксоїдів в українській мові»³³, автором якого є П.Селегей (2014 р., Академперіодика).

У 2015 році світ побачив досить незвичайний словник О. Різників під назвою «Українські словогрупа: словогрупа Духу». Відмінність цього словника від попередніх полягає у тому, що у ньому реєстровою одиницею є (за визначенням автора) «відкорінок», тобто частина слова без префікса.

Цікаво, що у праці вміщені також дані зі словників онімів, зокрема беруться до уваги людські прізвища, назви населених пунктів та водойм. За визначенням К.П. Васильєва, «О. Різників вперше зробив спробу об'єднати слова одного кореня в подібну схему, таким чином спробував обчислити Мову, «інвентаризувати» Дух»³⁴. Наприклад: «ДУХ, ДУША = 127 + 26 / 60

³¹ Там само.- с.281

³² Карпіловська С.А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами - омографічними коренями / С. А. Карпіловська; "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана. – Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2002.-с.7

³³Селігей П.О.Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / П. О. Селігей; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Академперіодика, 2014. – 320с.

³⁴Васильєв К.П. Новий кореневий словник Олекси Різників / К. П. Васильєва // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. - 2017. - Вип. 16. - С. 26-36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2017_16_5

прізви. + 10 НП + 9 гідр»³⁵. Це допомогло автору підрахувати кількість кожного «словогрупа» та виявити продуктивність та словотворчі можливості усіх коренів.

Наявність різних словників в українській морфеміці дають можливість говорити про різні підходи до членування слів на морфемі. Часто можна побачити, що одне й те саме слово у різних словниках має не однаковий морфемний склад. Помилково буде вважати, що у якомусь словнику слово поділено «правильно», а в іншому «неправильно». Саме у цьому й полягають різні підходи до виокремлення морфем у словах. Принципи, на основі яких укладають словники, можуть бути пов'язані із кількома речами, а саме: 1) за основу взято діахронну чи синхронну морфеміку; 2) «фокус» на словотвірних зв'язках слова чи окремо морфемного та словотвірного.

Такі різні підходи можна побачити, коли порівняти морфемний склад однакових слів у словниках І. Яценка та Л. Полюги. Наприклад, слово цукерниця у словнику авторства останнього подано такий морфемний аналіз: *цукр/н/иц/я* (с.356), а в словнику І. Яценка: *цукр/ниц/я* (с.332); слово таємність має такий морфемний склад у словнику Л.Полюги: *та/єм/н/ість* (с.328), а в словнику І. Яценка такий: *тај/єм/н/ість* (с.272)

Отже, розвиток морфеміки (які і будь-який інший розділ мовознавства) та її дослідження, ще раз підкреслює ідентичність та самобутність української мови. Саме морфемний склад кожного українського слова вказує на унікальність нашої мови. Українська мова – жива. Це вкотре підкреслюється тим, що її склад постійно поповнюється новими одиницями, які мають унікальний морфемний склад.

1. 2. Історія вивчення питання кореневої морфемі в українській мові

Витоки вивчення морфем як одиниць морфеміки бере свій початок від мовознавця Івана Ковалика, який відобразив нове бачення на морфемну структуру слів, виокремивши морфеміку та дериватологію з поміж інших

³⁵ Різників О. Українські словогрупа. Новий кореневий словник. Випуск другий : словогрупа Духу / О. Різників. – Одеса : Симекс-принт, 2015. – с. 437

мовознавчих дисциплін. Звісно це не означає, що до того ніхто не займався цим питанням. Були, але дослідники вважали морфеміку та дериватологію частинами інших дисциплін, тому й розглядали морфему як складову інших дисциплін. Наприклад, О.О. Потебня вважав частиною лексикології.

Починаючи з 70-х років минулого століття, дослідники все більше привертають свою увагу до вивчення морфемної структури слова. Знаковими для нас є праці К. Городенської, А. Грищенка, Н. Клименко, В. Русанівського, Л. Родніної, Г. Гнатюк, Л.А. Юрчук, О. Пономаріва, Є. Карпіловської, В. Грещука, М. Плющ та інших.

Сучасні дослідження теж варті нашої уваги, адже відкривають нам нові обрії української морфеміки. Варті уваги праці, які хоч не присвячені конкретно кореневій морфемі, проте торкаються цієї теми. Серед них назвемо такі: В. Олексенко «Словотвірні категорії іменника»³⁶ ; З. Валюх «Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові»³⁷ ; В. Грещук «Відприкметниковий словотвір української мови»³⁸ ; Л. Мартинова «Словотвірний потенціал одиничних іменників у сучасній українській мові».³⁹

Іван Ковалик, розглянувши системний характер словотворчої будови мови, вважав її як спеціальну, загальну, до складу якої входять менш загальні системи. Загалом поняття системності відіграє значну роль поглядах професора Ковалика, про що свідчить окрема його увага до цього питання у праці «Вчення про словотвір».⁴⁰

У складі системи словотворчої будови мови вчений - Іван Ковалик виділяв супідрядні частини, «між якими є постійні взаємозв'язки і закономірні

³⁶ Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова" / В. П. Олексенко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 36 с.

³⁷ Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові : дис.доктора філол. наук : 10.02.01 / Валюх Зоя Орестівна ; НАН України, Інститут української мови. – К., 2005. – 393 с.

³⁸ Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ, 1995.

³⁹ Мартинова Л. Б. Словотвірний потенціал однинних іменників у сучасній українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Мартинова Лілія Борисівна ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2004. – 180 с.

⁴⁰ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Системний характер словотворчої будови мови – Львів, 1958. – с.5-16.

співвідношення».⁴¹ Такими частинами І. Ковалик вважав системи словотвору окремих частин мови – словотворчі класи, в межах кожного з яких виділяв величини нижчого порядку – словотворчі категорії, в яких в свою чергу виявляються словотворчі типи.

«Морфема – це найменша двобічна одиниця мови, що не розкладається на одиниці того ж порядку і має властивість відтворюватися та повторюватися в інших словах».⁴² Серед морфем розрізняють кореневі морфеми, або корінь слова, афіксальні (префікси та суфікси), флективні або закінчення. Виділення окремих морфем проводиться на основі певних закономірностей. Морфеми можна виділити лише у слові, де вони існують, мають значення і змінюються. Залежно від значення морфеми поділяються на кореневі та афіксальні. Цей поділ ґрунтується на тому, що корінь – це обов'язковий структурний елемент слова (слів без кореня не існує). Афікси – це факультативні морфеми (виступають не у всіх словах).

За твердженням мовознавця Івана Ковалика, «коренева морфема є необхідною частиною слова, основною і обов'язковою словотворчою частиною його, у порівнянні з афіксальними морфемами, які є не обов'язковими».⁴³

Одним із перших визначення кореня запропонував Я. Головацький. Автор «Граматики руского зыка» (1849) дослідник зазначав: «Корень є головна часть слова...». ⁴⁴ Я. Головацький дає дві ознаки кореневій морфемі: 1) це головна частина слова; 2) може поєднуватися з іншими морфемами.

Корінь є ядром, довкола якого можуть групуватися всі споріднені слова. Оскільки корінь є носієм матеріального значення, то він зберігається у споріднених словах: «долина, долинка, долиночка, доличастий,

⁴¹ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Системний характер словотворчої будови мови – Львів, 1958. – с.11

⁴² Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір// Вакарюк Л., Панцьо Морфеміка як мінімальна значуща одиниця мови – Тернопіль, 1999.- с.11

⁴³ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Корінь слова та його роль у процесі творення слова. – Львів, 1958. – с.17

⁴⁴ Горда О. Поняття корінь слова в українських мовознавчих джерелах.// Вісник Львівського університету.- Л.-2008.- с.-4

долинкуватий, долинонька, долинистий, долинний». ⁴⁵ Таким способом можна утворити гнізда спільнокореневих слів.

І. Ковалик характеризував кореневу морфему як «словотворчо далі неподільну частину слова, яка містить у собі спільну семантичну базу всього ряду коренево-споріднених слів і називав її «основною вихідною словотворчою частиною слова». ⁴⁶ Погляди вченого розділяли й інші дослідники. Український мовознавець, доктор філологічних наук Володимир Горпинич доводив, що корінь є основною частиною слова і визначальним елементом його лексичного значення. ⁴⁷ Професор Марія Плющ дає схоже визначення: «Корінь – це основна, стрижнева морфема, що виражає загальне (поняттєве) лексичне значення слів». ⁴⁸ На сучасному етапі розвитку морфеміки, найповнішу дефініцію кореня як морфеми та словотвірної частини слова дає доктор філологічних наук, професор – Ніна Клименко, яка зазначає: «Корінь слова – основна, єдина обов'язкова для кожного слова морфема, що є носієм його лексичного значення, повторюється у всіх граматичних формах і споріднених словах». ⁴⁹

Можна виокремити такі ознаки кореня:

- 1) це обов'язкова частина слова;
- 2) завжди матеріально виражена;
- 3) несе у собі семантичне ядро;
- 4) відіграє роль основної стрижневої морфеми;
- 5) має здатність повторюватися в інших словах;
- 6) об'єднує всі споріднені слова, або ціле словотвірне гніздо похідних слів;
- 7) не має за собою чітко закріпленого місця у слові;

⁴⁵ Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами - омографічними коренями / Є. А. Карпіловська; "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана. – Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2002.- с.252

⁴⁶ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Корінь слова та його роль у процесі творення слова. – Львів, 1958. – с.17

⁴⁷ Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. К.: Наук. думка, 1979. – с.-14.

⁴⁸ Поллога Л. М. Морфемний словник. К.: Рад. школа, 1983.- с.10.

⁴⁹ Клименко Н. Ф. Корінь // Українська мова. Енциклопедія. К. : Укр. енциклопедія, 2004.- с.257

8) може сполучатися не тільки з афіксами, але й з коренями в межах складних слів.

Основоположник морфеміки та дериватології дає відповідь на питання про відношення семантики кореневої морфемі до лексичного значення слів з цим коренем. Професор Ковалик стверджував, що корінь слова, як і семантика кореня самі по собі не існують, адже вони є продуктом нашого абстрагування. «Абстрагуючи кореневу частину слова, зв'язуємо з нею значення, спільне у всіх кореневоспоріднених словах, йдучи від конкретного до абстрактного, бо загальне існує тільки у конкретному».⁵⁰ Варто звернути увагу на те, що це процес абстрагування відбувається не тільки в свідомості філологів-мовознавців, чи дослідників словотворчої будови слова, але й у першу чергу в мовній свідомості мовців.

А) Походження

За походженням корені поділяють на первинні та вторинні. Первинними є етимологічний і генетичний корінь. Первинні корені можна визначити лише в результаті етимологічного аналізу слова, спираючись на запис етимологічного словника. Переважна більшість коренів є питомими. До питомих відносять індоєвропейські, праслов'янські, східнослов'янські та власне українські корені. За твердженням професора Ковалика: «Під первинним коренем слід розуміти таку основну етимологічну частину слова, яка далі вже не розкладається на етимологічні частини і яка стала основою для утворювання всього ряду етимологічно споріднених слів у даній мові чи даній групі мов, наприклад, у словах української мови і в їх слов'янських відповідниках типу дати, давати, видавати, віддати, передати, здати, віддавати, передавати, здавати, дар, дарувати, дарунок, обдарувати, подарунок, дарований, продати, продавати, продавець, продавщиця, продати, перепродажа, випродати наявний спільний етимологічний корінь да- (д-).»⁵¹

⁵⁰ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Корінь слова та його роль у процесі творення слова. – Львів, 1958. – с.18

⁵¹ Там само.- с. 19

Щодо питомих кореневих морфем, то їх є більшість. Наприклад, *тр-* (*тр'-*) (СУМ.с.334)- три, трійка, троє, трієчник, трійнята, тринадцять, тридцять, триста, третина, Трійця, трійний, потрійний, потроєний, натроє, строений; *баран-* (*баран'-*) (СУМ. с.393) - баран, баранець, бараниця, баранина, бараняр, баранячий, бараній, бараніти.

Вторинні корені є наслідком процесів, переважно спрощення, що відбувалися в певні періоди розвитку української мови. Тобто такі кореневі морфеми є предметом не діахронної (історичної), а синхронної морфеміки. Іван Ковалик довів, що «під вторинним коренем треба розуміти таку спільну етимологічно споріднену словотворчу частину слів, яка вже не поділяється на менші словотворчі частини без втрати свого лексико-семантичного значення. Наприклад, у наведеному нами ряді слів із спільною етимологічною морфемою да- (д-) в українській і інших слов'янських мовах наявні три словотворчі корені да (д)-, дар-, про-да. Корінь да (д)- виступає у словах дар, дарувати, дарований, подарунок, а корінь прода- у словах продати, продаж, продавець, продавщиця, продажний і т.д.»⁵².

Прикладом вторинних іменних кореневих морфем можуть бути такі: *бадил-* (*бадил'л'-*) (а.с.392)- бадилінка, бадилля; *сім-* (*сем-, сьом-*) (СУМ.с. 414)- сім, сімнадцять, сімдесят, сімсот, сімка, семи, семеро, семерик «предмет із семи однакових частин», семірка «полотно, тканина в сім пасом», семерний, сьомий, сьомак «семилітка (про людей і тварин)».

Процес утворення нових кореневих морфем відбувається постійно і тому часто на етапах розвитку мови виникають сумніви, чи дане явище тільки зароджується, чи воно вже виникло, сформувалося і стало незалежним від первинних похідних. Розмежування чітких граней між етимологічними та вторинними кореневими морфемами є однією з найскладніших ділянок лексикографічної роботи, бо вони не дають змоги чітко визначити омоніми, а

⁵² Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Корінь слова та його роль у процесі творення слова. – Львів, 1958. – с.19

це, в свою чергу, свідчить про остаточну невизначеність критеріїв омонімів, де основним засобом розрізнення слів є їхнє семантичне значення.

Б) Характер зв'язку з морфемами.

За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корені поділяються на вільні та зв'язані. Проте більшість кореневих морфем в українській мові здатні вживатися у вільному вияві. «Вільним називається корінь який може функціонувати самостійно без супроводу афіксальних морфем»⁵³. Наприклад: *бджол-(бджіл-, бджіл'-, бджол'-); сім-(сем-, сьом-)* та ін.

Таким чином корінь дорівнюватиме основі слова, або корінь + формотворчий суфікс –ти (в інфінитивах).

Крім вільних коренів, у мові є **зв'язані корені**, тобто «ті, які формують цілісне слово лише в поєднанні з афіксальними морфемами і самостійно як слово не функціонують у мові, тобто вживаються разом зі словотвірними суфіксами і префіксами»⁵⁴. Наприклад: чит-а-ти, чит-ач□, пере-чит-ува-ти, чит-а-ю (корінь чит- зв'язаний у всіх випадках). Зв'язані корені з'явилися внаслідок історичних змін у мові. Вони можуть бути як питомими, так і запозиченими. Значення таких коренів визначається лише в комплексі з поєднанням афіксальних морфем.

З-поміж зв'язаних коренів виділяють фонетично виразні та фонетично слабо виразні. «Фонетично виразні корені у минулому були вільними, але з часом історичного розвитку української мови втратилися і збереглися у поєднанні з афіксальними морфемами».⁵⁵ Наприклад: з-вик-а-ти, з-вич-к-а, з-вик□.

«Фонетично слабо виразні корені на сучасному етапі розвитку морфеміки майже не сприймаються як корені. Наприклад у дієсловах відійти, перейти, увійти виділяється корінь -й-. Маловиразні та зв'язані корені у споріднених

⁵³ Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. // Вакарюк Л., Панцьо С.. – Тернопіль, 1999.-с.- 53

⁵⁴ Пономаренко С. Сучасна українська мова: морфеміка. дериватологія. морфонологія : навч. посіб. для студентів філолог. спеціальностей вищ. навч. закладів України миколаїв : вид-во чорномор. нац. ун-ту ім. Петра Могили, 2017. — с. 25

⁵⁵ Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір. // Вакарюк Л., Панцьо С.. – Тернопіль, 1999.-с.- 54

словах: в-зу-ти і роз-зу-ти, о-дг-ти і роз-дг-ти, іх-а-ти і і-ду».⁵⁶ Подібні корені не мають чіткого значення, тому їх важко виділяти. У процесі розвитку української мови зв'язані кореневі морфемні зазнали фонетичних змін, само тому вони мають мало виразний характер.

В) Мінливість звукового складу.

В українській мові коренева морфема за мінливістю звукового складу поділяється на :

- корінь, який існує в єдиному вияві. Такому виду морфемі не притаманні спрощення, чергування чи інші історичні зміни. Наприклад: *Дв-* (СУМ.с.76)- два, двоє, двійка, дванадцять, двійник, двійнята, двійний, двоїстість, двійчастий, двоїти, задвійний, подвоювач, подвоєння, удвічі, удвоє. *Тр-* (СУМ.с.334)- три, трійка, троє, трієчник, трійнята, тринадцять, тридцять, триста, третина, Трійця, трійний, потрійний, потроєний, натроє, строєний. *Кільк-* кілька «деяка невелика кількість», скільки, кільканадцять.
- Інваріантний корінь – це головний вияв кореневої морфемі, який залежно від позиції буде виявлятися у різних варіантах.

«Аломорф – це морф певної морфемі зовнішня несхожість якого порівняно з іншими морфемами тієї самої морфемі зумовлена фонемним складом сусідніх морфем, отже, тільки його позицією у слові».⁵⁷ Загалом можна виділити такі ознаки аломорфа: 1) має те саме значення; 2) наділений формальною близькістю, тобто частково подібним складом фонем і порядком їх слідування; 3) змінюють один одного лише в певних позиціях. Наприклад:

дев'ять- числівник, *дев'ят'-* інваріант, *а дев'ят-* аломорфний вияв.

Серед явищ, які спричиняють аломорфізм, виділяють такі:

1. *Чергування приголосних.* Чимало змін у розвиток української мови принесли впливи голосних звуків переднього ряду та звука [j] на

⁵⁶ Там само.-с.-54

⁵⁷ Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. — К., 1998.-с.-25

приголосні. Пом'якшення приголосних отримало назву палаталізація. Їх відбулося в українській мові три.

Перша палаталізація спричинила чергування таких приголосних: /г/ – /ж/, /к/ – /ч/, /х/ – /ш/. «Під впливом [j] задньоязикові приголосні, що стояли перед ним, стали пересуватися вперед, у сферу його артикуляції, тобто такої артикуляції, яка властива палатальним приголосним. Внаслідок цього задньоязикові самі палаталізувались, а далі змінювалися на шиплячі»⁵⁸. Наприклад: друг-друже, юнак-юначе, муха-мушка.

Друга та третя палаталізації пов'язана зі змінами таких приголосних: /г/ – /з'/, /к/ – /ц'/, /х/ – /с'/. Хронологічно вони є пізнішими за першу. Наприклад, наслідки двох останніх палаталізацій знаходимо у таких словах: дорога- на дорозі, муха-мусі, козак- козацький.

Часто причиною аломорфізму кореневих морфем є також чергування парних м'яких приголосних, які здебільшого відбуваються при словозміні слів. Наприклад: долоня- долонечка, роса – у росі, світ – у світі.

2. **Зміни голосних.** Чергувань голосних звуків в українській мові маємо чимало. Серед них знайдемо такі: [o], [e] – [i]; [o], [e] – нуль звука; [o] – [e]; [o], [e] – [и] та інші.

3. **Спрощення в групі приголосних.** До того часу, як в українській мові відбулося таке як вище як занепад зредукованих [ъ], [ь] - збіг двох та більше приголосних звуків міг відбуватися на початку слова. Головною причиною появи спрощення стала складна вимова трьох, а то й чотирьох приголосних звуків, які стояли у слові поруч. Відповідно виникла потреба «усунути» один із тих звуків, щоб полегшити вимову слів. «Як правило, спрощувалися три звукові сполучення, середнім приголосним у яких був проривний [д] або [т], а кінцевим – [н], [л] або африката [ц]»⁵⁹. Наведемо

⁵⁸ Жовтобрюх М. А., Волюх О. Т., Слинько І. І. Історична граматики української мови . – К.: Вища школа, 1980. – с.32

⁵⁹ Там само. – с.76

один із прикладів, який подає М. Жовтобрюх: «*[жд'н'] перейде у [жн] – кожьдъный - кож'д'ный – кожний*»⁶⁰.

У сучасній українській літературній мові розрізняють два види спрощення: 1) те, яке відбувається на письмі та у вимові. Наприклад, іменник скло (від стькло) має такий графічний вигляд, бо збіг приголосних [сткл] втратив приголосний [т], тому й маємо [скл]. 2) Спрощення, яке відбувається лише у вимові. Наприклад, числівник шістсот, у якому хоча й чуємо довгий приголосний [с:], але пишемо [стс].

4. **Поява етимологічних приголосних та голосних.** Ці зміни пов'язані із чергуваннями звуків, занепадом зредукованих та спрощенням приголосних. Наприклад, у слові безсердечний, яке утворилося шляхом додавання до кореня не тільки префікса та суфікса, але й появою етимологічного приголосного /д/.

5. **Поява протетичного звуку /в/.** Ця зміна не пов'язана із занепадом зредукованих. Протетичні /в/ (найчастіше), /г/ та /й/ з'являлися на початку слова. Наприклад, *вухо* – від *оухо*, *він* – від *онъ*..

Г) Частиномовна належність.

Щодо частиномовної належності кореня в сучасній українській літературній мові, то кореневу морфему поділяють на:

- 1) Іменникові – водяний (*вод-*, *вод'-*)
- 2) Прикметникові – тихо (*тих-*, *тиш-*)
- 3) Займенникові – свій (*св'-*, *св-*)
- 4) Дієслівні – казка (*каз-*, *каж-*)
- 5) Прислівникові – вчорашній (*вчор-* *учор-*)
- 6) Числівникові- п'ять (*п'ят'-* *п'ят-*)

Їх визначають за первинною співвіднесеністю корені з частиною мови. Оскільки, у курсовій роботі буде подана характеристика числівникового кореня в сучасній українській літературній мові, то аналізу кореня за

⁶⁰ Жовтобрюх М. А., Волюх О. Т., Слинько І. І. Історична граматики української мови . – К.: Вища школа, 1980. - с.76

частиномовною належністю, як такого, не буде. Він буде взятий до уваги лише в тому випадку, якщо етимологічний та сучасний частиномовні статуси обов'язкової морфеми слова різнитимуться.

Професор І. Ковалик, характеризуючи корінь та кореневе слово, доводив, що «корінь слова дуже тривкий: з мови можуть випадати так звані кореневі слова, але корінь звичайно зберігається у похідних від нього словах.»⁶¹

Не потрібно ототожнювати корінь з основою слова, бо це дві різні мовні величини. Корінь має значення більш загальне, а основа - менш загальне і більш конкретизоване та вужче, бо вона (основа слова) має конкретне лексичне та граматичне значення, чого не має жоден корінь, який граматично є невизначений, не оформлений.

У нашій роботі ми маємо чітке розуміння та роздільність синхронії від діахронії. Тоді, коли синхронний зріз сам не справлятиметься, чи не даватиме нам розуміння того, чому, наприклад, відбувається аломорфізм, то апелюватимемо до діахронії. Наприклад, подовження приголосних унаслідок асиміляції звука [й].

До матеріалу дослідження також залучені найбільш вживані діалектизми та архаїчні форми слів. Наприклад, ухо- вухо, вогонь- огонь.

У практичному розділі буде спроба описати іменні корені української мови, вказати на їх характеристику та особливість. Подані спільнокореневі слова вказуватимуть на продуктивність обов'язкової морфеми слова, а виявлені омоніми ще раз підкреслять багатство нашої мови. При описі кожного із коренів будуть подані короткі відомості з етимологічного словника та історичний коментар, якщо причини аломорфізму не будуть зрозумілі з погляду синхронії. За допомогою кількісного аналізу буде підраховано кількість одиниць кореневої морфеми у межах із кожної характеристик та виявлено особливості різних за частиномовним статусом коренів.

⁶¹ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Корінь слова та його роль у процесі творення слова. – Львів, 1958. – с.24

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ІМЕННИХ КОРЕНІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1. Іменникові корені

За основу аналізу іменникових коренів сучасної української літературної мови взято характеристику кореневої морфеми за походженням: первинні та вторинні. У межах цієї характеристики подано аналіз таких коренів за різними категоріями. Первинні корені також поділено на вільні та зв'язані, а от вторинні іменникові корені проаналізовано всі загалом, бо кількісно більше їх є вільних, інваріантних та аломорфних, а зв'язаних та тих, що існують в єдиному вияві є дуже мало, тому не існує потреби окремо виділяти такого типу корені (хоч аналіз подано за всіма характеристиками). Також подано запозичені корені, та дано їм характеристику за всіма категоріями.

Характеристику іменниковому кореню сучасної української літературної мови подано за такою схемою: спочатку написана сама коренева морфема та, якщо є, позиційні варіанти, далі- спільнокореневі слова, походження кореня, характеристика за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами та за мінливістю звукового складу.

Хоча й опис кореневих морфем буде здійснено з погляду синхронії, проте у кожній статті подано довідку з етимологічного словника, щоб показати первинність чи вторинність кореня (за характером походження), бо синхронно ми не в змозі цього пояснити.

2.1.1. Первинні

А) Вільні

Баран- (**баран'-**)- (СУМ. с. 393) - баран, баранець, бараниця, баранина, бараняр, баранячий, бараній, бараніти. Походить з іє. -* *baḡan* «вівця, баран» (ЕСУМ. Т.1, С.138). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних н//н'.

Барв-(**-барвл-, -барвл'-**)- (СУМ. С.393)- барва, забарвлений, забарвлювати, барвник, барвистий, барвний, забарвлення, барвити. Корінь запозичено через

польське і словацьке посередництво з середньовісньонімецької мови: свн. *vaꝛwe*, двн. *faꝛawa* «тс.» походять від пгерм. **fahrwa* «кольоровий», пов'язаного з дінд. *ṛśni-* «перістий», гр. *περκνός*. (ЕСУМ.Т.,С.140). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява протетичного [л] після губного приголосного, а відтак чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Батіг- (*батог-, батож-, батіж-*)- (СУМ.с. 393)- батіг, батога, батожити, батіжок, батожина, батожистий, батожник – той, хто займається батогами та кінями. Походить від **batog* «палка» (ЕСУМ. Т.С. 150). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі зміни: 1) чергування голосних і//о; 2) чергування приголосних г//ж.

Берег-(*береж-, берез'-, береж'ж'-, беріж-*)- (СУМ.с. 393)- берег, бережистий, березі, безбережжя, беріжком, бережина, бережняк, безбережний, підбережний, побережний, побережник. Походить від іє. **bergъ* (ЕСУМ.Т.1,с. 170). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: історичні чергування голосних е//і, чергування приголосних г//ж//з', поява подовження звука /ж/.

Бик-(*биц'- бич-*)- (СУМ. С. 393) – бик, на биці, бичок, бича, бичий, бичачий. Корінь походить від псл. *bykъ*, де корінь *būk-/bъk-*, який зберігається також у дієслові *bukati* «глухо ревти», *bykati* «тс.» (ЕСУМ. Т.1 С.182). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги префікса та суфікса. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ц' та к//ч.

Біб-(*боб-*)- (СУМ.с. 393)- біб, боби, бобина, бобовина, бобовиння, бобовище. Походить від іє. **bhābhā*; псл. *boвъ* (ЕСУМ.Т.1,с. 189). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Бік-(*боц'-, бок-, -боч-, біч-, -бічч'-*)- (СУМ.с.393)- бік, на боці, боком, бочок, бічний, узбіччя, збоку, побіч, прибічник, узбічний. Походить від псл. **bokъ*.(ЕСУМ.Т.1,с.194). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних і//о; 2) чергування приголосних к//ч; 3) чергування приголосних

к//ч'; 4) вплив «йот» на попередній приголосний, після чого виникає подовження чч'.

Біл'-(-бол'-) - (СУМ. С.393)- біль, боліти, зболений, болісний, больовий, болящий, боляче, обезболюватий. Походить від псл. *boljъ, bolěti* (ЕСУМ. Т.1,с.199). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та чергування приголосних л//л'.

Бір- (бор-, бор'-)- (СУМ.С.393)- бір «сосновий ліс», бором, бірник, у борі, боровина, боровник «білий гриб». Походить від псл. *boгъ* «сосна; сосновий ліс» від того самого кореня іє. **bher-/bhog-*, що й борода (ЕСУМ. Т.1, с.200). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги суфіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та чергування приголосних р // р'.

Блох- (бліх-, бліш-, блос'-, блош-)- (СУМ.С.393)- блоха, бліх, на блосі, блішка, блошва, блошня, блохастий, блохливий. Походить від псл. *blъxa* <*blъsa (ЕСУМ. Т.1, С. 211). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних і//о; 2) чергування приголосних х//ш та ш//с'.

Блях-(бляс'-, бляш-)- (СУМ.с.393)- бляха, блясі, бляшка, бляшанка, бляхар, бляхарня, бляшаний. Корінь через польську мову запозичено з німецької (ЕСУМ.Т.1,с.216). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с'//ш.

Бог-(біг-, боз'-, бож-) (СУМ.с. 393)- Бог, божий, у Бозі, побожний, обожнювати, небожий, божеський, богувати. Походить від псл. *boгъ* (ЕСМ. Т.1, с.219). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних: г//ж; г//з'.

Борг-(борж-)- (СУМ.с.393)- борг, боржник, заборгувати, боргувати, заборгованість. Корінь через польську мову запозичено з німецької (ЕСУМ.Т.1,с.229). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж.

Бород- (*борід- бород'-, -борід'д'-*)- (СУМ.С.393)- борода, бородай, бородань, бородач, бородатий, бородастий, борідка, підборіддя. Походить від іє. *bher-/bhorod. (ЕСУМ. Т.1, с.231). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, а також чергування приголосних д //д' та д//д'д'.

Борозн-(*борозн'-, борозен'-, борозен-*)- (СУМ.С.393)- борозна, борознистий, борозенчастий, борознувати, борознюк, борозняк, борозенька. Походить від псл. borzda, в українській мові поширене суфіксом -н-; іє. *bher-/bhorn. (ЕСУМ. Т., с.232). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних нуль звука//е; 2) чергування парних м'яких приголосних н//н'.

Борошн- (*борошен-, борошн'-*)- (СУМ.с.394)- борошно, борошеник, борошений, борошенце, борошняний. Походить від псл. *borъно <*borsъno; іє. *bhorg-/bherg-/bhreg- (ЕСУМ. Т.1,С.234). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування голосних: нуль звука//е та чергування парних м'яких приголосних н//н'.

Брат-(*брат'т'-*)- (СУМ. С.394)-брат, братик, брататися, братерство, братва, братчик, братусь, браття, братерній, братній. Походить від іє.* bratrъ, bratrъ (ЕСУМ. Т.1,С.246). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила така фонетична зміна – вплив «йот» на попередній приголосний, як наслідок подовження т'т'.

Бров-(*брів-, брив-*)- (СУМ.с. 394)- брова, бровань, броватий, бровастий, брівка, міжбрів'я, надбрів'я. Походить від псл. *bry, род. в. brъve, що походить від іє. *bhrū-, *bhrēu-, *obhrū-,*obhrēu-. (ЕСУМ. Т. 1,с. 261). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і.

Бук- (*буч-, буц'-*)- (СУМ.С.394)- бук, буковий, буковина «буковий ліс», бучина. Походить від іє *buku, род. в. *bukъve, що потім змінилось у *bukъ за аналогією до інших назв дерев типу kleпъ, vęzъ, grabъ, dъbъ. (ЕСУМ.

Т.1,С.284). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'

Букв- (СУМ.С.394)- буква, буквений, букварний, буквальний. Корінь запозичений з германських мов гот. *bōka* (←**bōkō*) «буква», *bōkōs* (мн.) «письмо, книжка, документ, грамота», днн. *buoh* «книжка», дісл. *bōk*, *bōkr* (мн.).(ЕСУМ.Т.1,с.286). Корінь існує в єдиному вияві та є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів.

Буряк-(буряч-, буряц'-)- (СУМ.с.394)- буряк, буряковий, бурячок, бурячиння, буряківництво, буряковиння, бурячний. Корінь запозичено через польську мову з середньолатинської або італійської (ЕСУСМ.Т.1,с.306). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Ваг- (ваз'-, важ-)- (СУМ.с. 394)- вага, на вазі, важити, зважувати, вагівниця, вагар, важіль. Запозичено з давньоверхньонімецької мови, можливо, через польську; днн. *wāga* «ваги», нвн. *Wāge* (*Wāage*). (ЕСУМ.Т.1.с.317). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування приголосних г//з' та г//ж.

Ватаг-(ватаз'-,ватаж-)- (СУМ.с.394)- ватага «натовп, гурт, загін, артіль; згряя, череда», ватазі, ватажок, ватажник, ватажний, ватажити. Корінь запозичено з чув. ст. **vāta*Ÿ, *uota*Ÿ, спорідненого з дтюрк. *ota*Ÿ «намет, кімната, сім'я», тур. *oda*, *odak* «кімната; будинок», які зводяться до тюрк. **ota*- (**o:t-*) «грітися; розпалювати вогонь» (ЕСУМ.Т.1,с.339) Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з'.

Веретен- (веретін-, веретен'-)- (СУМ.с.394)- веретено, веретенник, веретенистий, веретінце, веретільниця. Походить від псл. **verteno*, пов'язане з дієсловом **vьrtěti* «вертіти». (ЕСУМ. Т.1,С.354). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і та чергування приголосних н//н'.

Верх-(верш-, верс'-)- (СУМ.с.394)- верх, вершечок, верхівля, верховенство, верховина, вершень, вершин, вершити, вершки, вершник, вершкувати, вершкуватий, зверху, звершення, звершити, звершення, на версі. Походить від іє. *ursu-s (іменник u-основи) від кореня *uer-s- «підвищене місце» (ЕСУМ.Т.1,с.360). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш//с'

Весл-(весел-, весл'-, весел'-)- (СУМ.с.394)- весло, весловий, веслувати, весел, весельце, веслярка. Походить від іє *uegh-slo-m. Одні дослідники вважають, що походить від того самого кореня, що й дієслово vezti «везти». Тоді будемо розглядати, що корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі визначаємо його як іменниковий. (ЕСУМ. Т.1, С.363) . Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним [e], а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Вечір-(вечор-, вечер'- вечер-)- (СУМ.с.394)- вечір, вечора, вечеряти, вечірник, вечеря, вечірній, вечоріти, звечора, надвечір'я. Походить від іє. vešerъ <*veker- (ЕСУМ.Т.1,с.366). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних і//о; 2) чергування приголосних р//р'.

Вишн'- (вишн-, вишен'-)- (СУМ.с.395)- вишня, вишневий, вишенька, вишнина, вишняк, вишнівка. Походить від іє. *uīksinjā, де *uīks- «омела та інші дерева, що виділяють клей».(ЕСУМ.Т.1,с.387). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування нуля звука з голосним [e]; 2) чергування парних м'яких приголосних н//н'

Вівторок- (вівторк'-)- (СУМ.с.395)- вівторок, вівторка. Походить від псл. vьtoгькъ, vьtoгьпнїкъ, пов'язане з vьtoгь «другий» (як назва другого дня тижня; першим вважався понеділок); форма вівтoрок закономірно виникла з др. вовьторькъ, а це – з овьторькъ шляхом додавання протетичного в-, але о- в овторокъ залишається неясним. (ЕСУМ.Т.1,с.389). Корінь є вільним, бо може

існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного [o] з нулем звука.

Відр-(відер-, відр')- (СУМ.с.395)- відро, відерце, відерник, відерний, у відрі. Утворене від іє. *uódōr «вода», *uédōr «тс.», пор. гр. ὕδρῖα «відро для води» і ὕδωρ «вода» (ЕСУМ.Т.1,с.394). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним е, а також чергування р//р'.

Вік-(віц'-, віч'-)- (СУМ.с.395)- вік, віковий, вікувати, у віці, вічний, віковічний, безвічний, довіку, навік, увікувічнювати. Походить від іє. *ueik-/uoik- (ЕСУМ.Т.1,с.397). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч та к//ц'.

Віл-(вол'- вол'-)- (СУМ.с.395)- віл, волячий, воловик, воловина, воляка, воляр. Походить від псл. volъ, слов'янський новотвір. (ЕСУМ.Т.1,с.399). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних і//о; 2) чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Віник-(вінич-, вінич'ч'-)- (СУМ.с.395)- віник, віничок, віниччя «трава, з якою роблять віник». Походить від іє. *vēnikъ пов'язане, очевидно, з vēnъкъ «вінок» і viti «вити» (ЕСУМ.Т.1,с.400). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування приголосних к//ч, а також вплив «йот» на попередній приголосний, який дав утворення подовження чч'.

Віск-(воск-, воц'-)- (СУМ.с.396)- віск, восковий, вощина, воскувати, воскуватий, воцити, провощений. Походить від псл. vosкъ (ЕСУМ.Т.1,с.404). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування і//о; 2) чергування к//ч; 3) чергування с//ш.

Віт'-(віт,- віт'м'-) – (СУМ.с.395)- віть, вітка, віття. Походить від іє. *ueit-, *uoit- «прут, лоза». (ЕСУМ.Т.1,с.406). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі чергування приголосних: т//т та т'/т'т'.

Вітер-(вітр-, вітр'-) -(СУМ.с.395)- вітер, вітром, вітрило, вітрильник, вітровіння, вітрюган, вітристий, вітрювати, вітряник, вітрити, безвітря, завітрити, обвітрити. Походить від псл. větrь. (ЕСУМ.Т.1, с.406). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного [e] з нулем звука, а також чергування приголосних p//p'.

Влад-(влад'д'-, влад'-)-(СУМ.с.395)- влада, владар, владний, владущий, владати, владарювати, двовладдя, безвладдя. Корінь запозичення з польської або чеської мови (ЕСУМ.Т.1,с.409). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука /д/, а відтак чергування д//д'.

Внук-(онук-, онуч-, онуц'-, внуч-,)-(СУМ.с.395) – внук, онук, онука, онуча, онуці, внучка, онуччина, внуччин. Походить від псл. vьnukъ іє. <*onukъ < *onoukъ (ЕСУМ.Т.1, с.410). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування протетичного в//о на початку слова; 2) чергування приголосних к//ч; 3) чергування приголосних ч//ц'.

Вовк-(вовч-, вовц'-)-(СУМ.с.395)- вовк, вовковнина, вовча, вовчий, вовцюга, вовківня «вовча яма», вовчиця, вовчиха, вовкуватий. Походить від іє. *uľkuos «вовк», що іноді зіставляється з коренем *uel- «рвати» або uelk- «тягти, волокни». (ЕСУМ.Т.1,с.411). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч, а також ч//ц'.

Вогон'- (огн-, огн'-)-(СУМ.с.395)- вогонь, вогненний, огненний, огник, вогнище, огнисько, огнястий, звогнитися «почервоніти як вогонь». Походить від іє. *ognis/ egnis «тс.». (ЕСУМ.Т.1,с.413). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) поява протетичного /в/ на початку слово; 2) чергування парних м'яких приголосних н//н'; 3) чергування голосного [o] з нулем звука.

Вод-(вод'-, від'-, від'д',- вод'д'-)-(СУМ.с.396)- вода, водяний, водянистий, безводдя, повідь, паводок. Походить від іє. *uēd-, *uod-, *ud- «вода, мокрота» (ЕСУМ.Т.1,с.414). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів.

Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних д//д', чергування голосних і//о, а також поява подовження дд'.

Волокн-(волокон-, волокн')- (СУМ.с.396)- волокно, волоконце, волокнуватий. Походить від псл. *volkъno з іє. *uolkn. (ЕСУМ.Т.1,с.419). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного звука [о] з нулем звука, а також чергування приголосних н //н'.

Волос-(волосс'-) (СУМ.с.396)- волос, волосина, волосся. Походить від псл. volśь, що є споріднене з ав. varəsa«волосся людей, шерсть тварин», дперс. vars «волосся», дінд. vālsā- «гілка», лит. valaī «волосся з кінського хвоста», гр. ουλος «кучерявий». (ЕСУМ.Т.1, с.421). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинив вплив «йот» на попередній приголосний, який дав подовження приголосного /с/. Відтак маємо чергування парного м'якого приголосного, який подовжився с//сс'.

Ворог-(ворож-, воріж-, вороз'-) (СУМ.с.396)- ворог, ворожий, воріженьки, ворожнеча, ворогувати, ворожня. Походить від іє. *urg-;*urog. (ЕСУМ.Т.1,с.426). Корінь є вільний, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування голосних о//і, а також чергування приголосних г//ж //з'.

Ворон-(ворон'н') (СУМ.с.396)- ворона, ворон, вороння. Походить від псл. *vorna «ворона» виводиться від псл. *vornъ «ворон, крук» (з огляду на подібність обох птахів і на менший розмір ворони остання могла сприйматися як самиця ворона). (ЕСУМ.Т.1,с.427). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило подовження приголосного [н']. Остання причина є етимологічною зміною, а саме вплив «йот» на попередній приголосний.

Ворот-(воріт-) (СУМ.с.396)- ворота, воріт, ворітниця, ворітник, ворітний. Походить від псл. *vorta, мн. від *vorto, пов'язаного з дієсловом *ver-ti «запирати» і іменником vогъ «огорожа» (ЕСУМ.Т.1,с.396). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і.

Вугіл'- (вугілл'-, вугл-)- (СУМ.с.396)- вугіль, вугілля, вугільний, вуглина, вуглик, вуглецевий, обвуглювати. Походить від іє. *ongljōs, далі від псл. *oǵlǫ (ЕСУМ.Т.1,с.436). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних у//і, вплив «йот» на попередній приголосний, а відтак поява подовження /л'л'/, а також чергування парних м'яких приголосних л//л', л//лл'.

Вух- (вус'-, ус-, вуш-)- (СУМ.с.396)- вухо, вухань, вухатий, у вусі, вушко, вушник, навушник. Походить від іє. *ōus-/ *əus (ЕСУМ.Т.1, с.441). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с'//ш, а також поява приставного [в].

Гак-(гац'-, гач-)- (СУМ.с.396)- гак, гакувати, гаці, гачок, гачечок. Корінь в українську і білоруську мови запозичено з середньовісньонімецької, в російську – з голландської (гол. *hask*);(ЕСУМ.Т.1,с.454.). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Галуз-(галуз'-, -галуж-, галузз'-)- (СУМ.с.396)- галузка, галузевий, галузь, розгалужитися, відгалуження, галуззя. Походить від псл. діал. *galōzъ, *galōza (ЕСУМ.Т.1,с.462). Корінь є вільний, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних з//ж, парних м'яких з//з', подовження літер зз'.

Гіл- (гіл'-, гілл'-)- (СУМ.с.397)- гілка, гіляка, гілля, гілляччя, гільце, гілкуватий, гілчастий, розгілля. Походить від псл. *gōlǫ* (ЕСУМ.Т.1,с.513). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних л//л', а також поява подовження приголосного [л].

Голк- (голиц'-, голоч-, голок-)- (СУМ.с.397)- голка, голкар, голкарня «шпильки на сосні», голкастий, голці, голочка, голок. Походить від псл. *jьbǫgъla, повністю етимологія не з'ясована (ЕСУМ.Т.1,с.549). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування нуля звука з голосним [о].; 2) чергування к//ч; 3) чергування ч//ц.

Голов- (*голів-*)- (СУМ.с.397)- голова, голова, головувати, головчастий, голівка, безголів'я. Аоходить від іє. *golva (ЕСУМ.Т.1,с.550). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і. а також к//ч//ц'.

Голуб- (*голубл-, голубл'-*)- (СУМ.с.397)- голуб, голубеня, голубина, голубівництво, голубник, голубчик, голубиний, голубити, голублений, голубляться. Походить від псл. *golǫbь; дальша етимологія остаточно не встановлена (ЕСУМ.Т.1,с.555). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява епентетичного [л] після губного приголосного, а звідси – чергування б//бл//бл' , а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Гор- (*гір-, гор'-*)- (СУМ.с.397)- гора, гір, гірний, горяний, гірничий, гірський, горішній, догори. Походить від іє. *gora (ЕСУМ.Т.1,с.562). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та приголосних р//р'.

Горб- (*горбл'-, горбл-*)- (СУМ.с.397)- горб, горбань, горбина, горбастий, горбистий, горбатий, горбуватий, горбатіти, горбити, горбуватий. горблюся, згорблений. Походить від іє. *gerb (ЕСУМ.Т.1,с.563). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси – чергування б//бл//бл' , а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Горіх-(*горіс'-, горіш-*)- (СУМ.с.397)- горіх, горіховий, на горісі, горішок, горішник, горішина. Походження не зовсім ясне, можливо, від псл. огѣхъ (ЕСУМ.Т.1, с.567). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с'//ш.

Горох- (*горос'-, горош-*)- (СУМ.с.398)- горох, гороховиння, гороховий, у горосі, горошок. Походить від іє. *gorxъ < *gorsb (ЕСУМ.Т.1, с.572). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування х//с'//ш.

Горш- (*горш-*) (СУМ.с.398)- горщик, горшки. Щодо походження, то воно не зовсім ясне утворення від основи псл. *gъrъ «піч» (ЕСУМ.Т.1,с.572). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ш//ч.

Гріх- (*гріш-, грішиш-*) (СУМ.с.398)- гріх, грішний, грішник, безгріштя, погрішність, прогріх. Етимологія непрозора; від псл. grěxъ (ЕСУМ.Т.1, с.598). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш.

Груд'- (*груд,- грудд'-*) (СУМ.с.398) – грудь, груди, грудина, грудниця, грудистий, нагрудник, погруддя. Походить від псл. *grōdъ (ЕСУМ.Т.1,с.398). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних д//д', а також вплив «йот» на попередній приголосний, який дав подовження /д'д'/.

Груд-(грудд'-, груд') (СУМ.с.398)- груда, грудка, грудомаха, грудний, грудковий, груддя. Походить від іє. *ghreu-, *ghroud-. (ЕСУМ.Т.1,с.603). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинив вплив «йот» на попередній приголосний, якій згодом дав подовження /д'д'/.

Губ-(губл',-губл-) (СУМ.с.398)- губа «край рота, рот», губенята, губище, пригублювати, загублений, огублений, пригубити. Походить від псл. gōba; загальноприйнятої глибшої етимології не має (ЕСУМ.Т.1,с.610). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси – чергування б//бл, а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Гус'-(*гус-*) (СУМ.с.398)- гусь, гуси, гусьми, гусеня, гуска, гуся, гусячий. Походить від псл. *gōsb (іє. *ǵhans-) замість сподіваного *zçsb найвірогідніше пояснюється відомим і в інших випадках паралелізмом іє. g і g у відповідних коренях. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних с//с.

Дах-(даш-, дашиш-)- (СУМ.с.398)- дах, дашок, піддашшя, дахар. Корінь через польську мову запозичено з німецької (ЕСУМ.Т.2,с.15). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш, а також поява подовження звука /ш/.

Двер'- (двер-, двір'-)- (СУМ.с.398)- двері, дверки, одвірок, дверцята. Походить від іє. *dhwer- (ЕСУМ.Т.2,с.17). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і, а також приголосних р//р'.

Двір-(двор-, двор'-)- (СУМ.с.398)- двір, двірець, двірський, двора, дворище, дворняга, дворовий, дворувати, подвір'я, задвір'я, придворний. Походить від іє. *dhuor- з первісним значенням «простір, замкнений воротами, загорода» (ЕСУМ.Т.2,с.18). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також приголосних р//р'.

Джерел-(джерел'-)- (СУМ.с.399)- джерело, джерельний, джереляний, джерелястий. Походить від псл. *žerdlo, *žьrdlo «горло», пізніше «отвір», потім частково у східних та західних слов'ян «отвір, з якого б'є вода» (ЕСУМ.Т.2,с.50). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Дим-(-димл-, димл'-)- (СУМ.с.399)- дим, димар, димарня, димовище, димоватий, диміти, димитися, задимлений, димляться. Походить від іє. *dhū-mo-s «дим» (ЕСУМ.Т.2,с.70). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування м//мл, а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Дишл-(дишел'-, дишл'-)- (СУМ.с. 399)- дишло, дишель, дишля, дишельний, дишлевий, дишловий. Через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької; вн. dīhsel «дишло» (нвн. Deichsel «тс.») походить з давнішого *řinhslō, спорідненого з псл. tęg-nōti, укр. тягті (ЕСУМ.Т.2,с.80). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування л//л', а також чергування нуля звука з голосним /е/.

Діл- (*дол-, діл', діл'л'-*)- (СУМ.с.399)- діл «долина, низ», долина, долинний, долинистий, роздолля, поділля, подолянка. Походить від іє. *dholo- «заглиблення, долина» (ЕСУМ.Т.2,с.89). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, чергування парних м'яких приголосних л//л', а також поява подовженого звука [л'].

Дім- (*дом-*)- (СУМ.с.399)- дім, домашній, домашній, домовитий, бездомний, бездомник, додому, додомку, додомоньку, одомашнювати. Походить від іє. *dom-, *dēm-, *dm-, *dm- «дім, будівля» (ЕСУМ.Т.2, с.91). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Дн-(*ден-, -дон-, -донн'-*)– (СУМ.с.399) – дно, днище, піддон, піддоний, денце, бездонний, бездоння. Походить від псл. dъno, що пішло від іє. *dhub-/dheub- (ЕСУМ.Т.2,с.95). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//е, нуль звука з [e] та [o], а також чергування парних м'яких приголосних н//н', н//нн', н//нн.

Доб-(*діб-*)- (СУМ.с.399)- доба, діб, добовий. Походить від іє. *dhabh-; псл. doba «щось стосовне, властиве» (ЕСУМ.Т.2,с.96). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і.

Дол'- (*дол-, -дол'л'-*)- (СУМ.с. 399) – доля, доленька, бездолля, знедолений, знедолення. Походить від псл. *dolja «частина», пов'язане з dēliti «ділити» (ЕСУМ.Т.2, с.107). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних л//л', а також поява подовження звука [л'].

Долон'- (*долон-*)- (СУМ.с.399)- долоня, долонею, долонювати. Походить від псл. *dolъ «долоня» (ЕСУМ.Т.2,с.106). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних н//н'.

Дорог-(дороз'-, дорож-, доріж-) – (СУМ.с.399)- дорога, на дорозі, дорожній, доріжка, роздоріжжя, подорож, дорожній, подорожній, подорожувати, подорожник. Походить від псл. *dorga «заглиблення, борозна, рівчак», вважається спорідненим з *dyrgati «дергати, тягти, рвати» (ЕСУМ.Т.2, с.112). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування і//о; 2) чергування [о] з нулем звука; 3) чергування г//ж//з'; 4) подовження звука /ж/.

Дорог- (дорож-) – див. дорогий (КГСУМ с.264).

Дошк-(дошц'-, дощ-)- (СУМ.с.399)- дошка, дощі, дощечка, дощатий, дощаний. Корінь запозичено в праслов'янську мову з латинської, очевидно, через германське посередництво (ЕСУМ.Т.2,с.117). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ц'//ч.

Дріт-(дрот-, дрот'-, дрот'т'-)- (СУМ.с.399)- дріт, дротик, дротина, дротовий, дротяний, дротячий, дроття. Корінь запозичено з німецької мови через польське посередництво (ЕСУМ.Т.2,с.131). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т', поява подовження /т/, а також чергування голосних і//о.

Друг- (друж-, друз'-, друж-)- (СУМ.с.399)- друг, дружній, друзі, дружити, недруг, одружений, подружжя, подруга, подружній. Походить від іє.

*dhrugh,*dherough- (ЕСУМ.Т.2, с.133). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з', а також поява подовження звука /ж/.

Друг – див. другий (КГСУМ с.265).

Дуб-(дубл'-)- (СУМ.с.399)- дуб, дублювати, дубіти, дублянка, дубовий, дубити, дубувати, задубіти, одубеніти, одубіти. Походить від псл. dōbъ, – далші зв'язки визначаються по-різному; іє. *dheub-, *dhumb- (ЕСУМ.Т.2,с.137). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява /л/ епентетичного після губного приголосного,

звідси – чергування б//бл', а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Дуг-(*дуз'-, дуж-*) – (СУМ.с.400)- дуга, дугастий, на дузі, дужка. Походить від псл. *doğa* «тс.», початково «кривизна» (ЕСУМ.Т.2,с.140). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//з'//ж.

Дух-(*дус'-, душ-*)- (СУМ.с. 400)- дух, у дусі, духівник, духовний, духовенство, духота, духмяний, душник, душнуватий, душити, задуха, продох. Походить від псл. *duxъ* «*dous-), пов'язане чергуванням голосних з *dъхъ, *dīxņoti («*dus-), *duxati*: («*dūs-). (ЕСУМ.Т.2,с.149). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування х//с'//ш.

Дух-(*душ-, души-*)- див. дух (дихання) (КГСУМ с.270).

Дух-(*душ-*)- див. дух (свідомість) (КГСУМ с.270).

Душ-(*души'*)- (СУМ.с.400)- душа, бездушся, душевний, бездушний, обездушувати, подушка. Походить від іє. *duša* («*dux-ja «*dhousiā). (ЕСУМ.Т.2,с.150). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинив вплив «йот» на попередній приголосний, що дав подовження звука /ш/.

Душ-(СУМ.с.400)- душ, душевий, душева (кімната). Корінь запозичено з французької мови фр. *douche* «душ» (ЕСУМ.Т.2,с.150). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Не відбулося жодних фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Дьогот'- (*дьогт-, дьогт'-, дігт'-*)- (СУМ.с.400)- дьоготь, дьогтю, дьогтевий, дігтяр, дягтярня, дягтярка, дягтярство, дьогтярня. Одні дослідники вважають давнім запозиченням з литовської мови (ЕСУМ.Т.2,с.154). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т, а також чергування голосних о//і.

Дяд'-(*дяд-*)- (СУМ.с.400)- дядько, дядя, дядечко. Похідне від «дід», іє. *dēdъ (ЕСУМ.Т.2,с.153). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д'//д.

Жаг-(жаз'-)- (СУМ.с.400) – жага, жазі, жагота, жагливий, жагнути. Походить від псл. *žaga***žēga*, основа з подовженим кореневим голосним, пов'язана з дієсловом **žegti* «палити». (ЕСУМ.Т.2,с.184). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування г//з'.

Жир - (жир'-) (СУМ.с.400) - жир, жирний, жирнуватий, жирувати, жиріти, ожиріння, ожирілий, розжирілий. Походить від псл. *žirgь*. (ЕСУМ.Т.2, с. 198). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних р//р'.

Жолоб-(жолобл'-, жолобл-)- (СУМ.с.400)- жолоб, вижолоблений, жолобкуватий, жолобуватий, жолобити, жолобитися, жолобчастий. Походить від псл. **želbь*, – загальноприйнятої етимології не має (ЕСУМ.Т.4, с.204). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява [л] епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування б//бл, а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Жук- (жуч-, жуц'-)- (СУМ.с. 400)- жук, жучок, жученя. Походить від утворення від звуконаслідувальної основи жук- **geuk-* (ЕСУМ.Т.2,с.208). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Закон-(закон'н',- закон'-)- (СУМ.с.227)- закон, беззаконня, узаконювати. Походить від псл. *zakonь* «закон», первісно «початок; початкове рішення» (можливо, «обмеження»), пов'язане з *začeti* (**zaken-*) «почати», *konь* «край (початок, кінець)». (ЕСУМ.Т.2,с.227). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних н//н', а також поява подовженого звука /н/.

Заліз-(заліз'з'-)- (СУМ.с.400)- залізо, заліззя, залізняк, залізний, залізниця, залізничний. Походить від іє. **ghel-g̃ hos* (ЕСУМ.Т.2,с.228). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинив вплив «йот» на попередній приголосний, відтак поява подовження звука [з'].

Замок- (замк-, замч-, замоч)- (СУМ.с.400)- замок «укріплення», замку, замчище. Корінь запозичення з польської мови; п. *zamek* «замок, фортеця;

замок», як і ч. *zámek*, слц. *zátok*, вл. нл. *zatk* «тс.», є семантичною калькою свн. *Slōz* (ЕСУМ.Т.2,с.232). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч, а також чергування голосного /о/ з нулем звука.

Захід-(захід'-заход-)-(СУМ.с.400)- захід «подія», на заході. Походить від псл. *hoditi*, яке зводиться до іє. **sed-/sod-* «іхати; сидіти» (ЕСУМ.Т.2,с.244). Етимологічно корінь був дієслівним, сучасний вигляд утворився за такою схемою: префікс + корінь. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д' та голосних і//о.

Зел-(зіл'л', -зіл'-)-(СУМ.с.401)- зело, зілля, зільник, зелень. Походить від іє. **ǵhelu-os* «світло-зелена фарба». (ЕСУМ.Т.2,с.258). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних л//л', а також поява подовження [л'].

Земл'-(зем,- земел',- земел'л'-)-(СУМ.с.401)- земля, земний, земельний, безземелля, земство, безземельний, доземний, заземлення, наземний, підземелля, поземний, поземельний. Походить від псл. **zemja*; (ЕСУМ.Т.2,с.259). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси – чергування м//мл', а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Зерн-(зерен-, зерн'-)-(СУМ.с.401)- зерно, зерен, зернівка, зернята, зерновик, зернові, зернові, зернити. Походить від іє. **ǵerə-n* «те, що визріло, розвалюється, само падає» (ЕСУМ.Т.2, с.260). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного звука [є] з нулем звука, а також чергування н//н'.

Золот-(золоч-, золот', злот-)-(СУМ.с.400)- золото, золотар, золотий, золотавий, золотистий, золотити, золотіти, золочу, золотитися, дозолочуватися, позолота, позолоть, позолотити. Походить від іє. **g'holt-*, **g'hel* «жовтий, жовто-зелений», первісне значення якого, очевидно, було

«блискучожовтий». (ЕСУМ.Т.2, с.275). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т', чергування приголосних т//ч та голосного о з нулем звука.

Зор'- (зір-, зор-)- (СУМ.с.401)- зоря, зірка, зорі, зоряний, зоряниця, зірковий, зоріти, зірчастий. Походить від іє. *g'her-, *g'herə-, *g'hrē- (ЕСУМ.Т.2,с.278). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та чергування приголосних р//р'.

Зрад-(зрад'-, зрадж-)- (СУМ.с.401)- зрада, зрадити, зрадництво, зрадливий, зрадній, зрадний, зрадницький, зрадять, зраджувати. Корінь запозичено з польської мови (ЕСУМ.Т.2,с. 279). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д', а також д//дж.

Зуб-(зубл'-, зубл-)- (СУМ.с.401)- зуб, визублювати, визублений, зубань, зубець, зубок, зубочок, зубити, зубний, зубильний, беззубість, зазублений, назубок. Походить від псл. zǫbъ; (ЕСУМ.Т.2,с.281). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси – чергування б//бл//бл', а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Зят'- (зят-)- (СУМ. с.401)- зять, зятем. Походить від іє. *g'ent- «зять», пов'язане з *g'en- «плодити, родити; знати» (ЕСУМ.Т.2,с.286). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т'.

Ідеал- (ідеал'-)- (СУМ.с.401)- ідеал, ідеальний, ідеальність, ідеаліст, ідеалістичність, ідеалізм. Корені фр. idéal, нім. Ideal походять від пізньолат. idealis «ідеальний», пов'язаного з idea «ідея» (ЕСУМ.Т.2,с.289). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Іскр- (іскр'-, іскор-)- (СУМ.с.401)- іскра, ікорка, заіскрілий. Походить від псл. jьskra, пов'язане чергуванням голосних з *ěskra.(ЕСУМ.Т.2,с.318).

Аломорфізм спричинило чергування приголосних р//р', а також чергування нуля звука з голосним [о].

Істин'- (істин-) - (СУМ.с.401)- істині, істинність, істинний. Корінь запозичено з церковнослов'янської мови (ЕСУМ.Т.2,с.319). Коренева морфема є вільною, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування н//н'.

Каблук- (каблуц'-, каблуч-)- (СУМ.с.402) – каблук «підбор», каблучі, викаблучуватися. Здебільшого вважається запозиченням з тюркських мов (Преобр. І 279; Дмитриев 558–559; Вахрос 48), хоча в них воно ніде не зафіксоване; при цьому пояснюється як похідне від тюрк. каб (кап) «оболонка; футляр; взуття» або від запозиченого ар. ка'б «п'ята» (ЕСУМ.Т.2,с.332). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Калік- (каліц'-, каліч-)- (СУМ.с.402)- каліка, каліці, калічити, каліч, калічний. Корінь запозичено з турецької мови; звичайно виводилося з тур. kalak «спотворений, безформний», пов'язуваного з перс. Kālek (ЕСУМ.Т.2,с.352). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Капуст- (капуст'-)- (СУМ.с.402)- капуста, капустина, капустинка, капустяний, капустище, перекапустити. Очевидно, результат видозміни запозиченого слат. compros(i)ta «квашена, консервована капуста» (букв. «склад(е)на, змішана (зелень, капуста)»), пов'язаного з лат. compositus «склад(е)ний, змішаний», comrōno «складаю», або іт. composta «компот; суміш» (ЕСУМ.Т.2,с.379). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т'.

Кат-(кат'-)- (СУМ.с.402)- кат, катувати, катюга, катівство, катюжний. Корінь запозичено з польської мови; п. kat «кат; (ст.) лихо, дідько; нещастя», як і ч. слц. вл. нл. kat «кат» (ЕСУМ.Т.2,с.401). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т'.

Каторг- (**каторз'-, каторж-**)- (СУМ.с.402)- каторга, каторзі, каторжник, каторжний, каторжницький. Корінь запозичено з середньогрецької мови; сгр. κάτερυον (мн. κάτερυα) «галера; примусова праця» пов'язане з дієсловом гр. κατέρυω «заганяю; примушую; обмежую» (ЕСУМ.Т.2,с.405). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//з//ж.

Кашел'-(**кашл'-, кашл-**)- (СУМ.с.402)- кашель, кашляти, кашлем, кашельнути, закашлятися. Походить від псл. кашьль< *kašljь, kašljati (ЕСУМ.Т.2,с.410). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосного [e] з нулем звука; 2) чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Кист'-(**кост-**)- (СУМ.с.402)- кисть «зап'ястя», костей. Походить від псл. kystь (<*kyttь) пов'язане з кута «китиця» (ЕСУМ.Т.2,с.438). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т'.

Кишк-(**кишц'-, кишеч-**)- (СУМ.с.402)- кишка, кишці, кишечка, кишечник. Походить від іє. *kuša, *kušька «кишка, живіт, шлунок» (ЕСУМ.Т.2,с.441). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Ківш- (**ковш-**)- (СУМ.с.402)- ківш. Корінь запозичено з литовської мови; лит. káušas «ополоник, ківш, велика ложка; череп; черепашка слимака» пов'язане з лит. kíaušas «череп, чаша», лтс. kaùss «тс.; ложка», спорідненими з дінд. kóšan «посуд, бочка», гр.καυκίον «кубок» (ЕСУМ.Т.2,с.443) . Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Кін'-(**кін,- кон,- кон'-**)- (СУМ.с.402)- кінь, кінний, коник, коня, кіннота, конюшня, конярство, кінський, конячий. Походить від іє. *копь, – не зовсім ясне (ЕСУМ.Т.2,с.448). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування голосних о//і, чергування парних м'яких приголосних н//н'.

Кіст'-(*кост, кост'-, кіст- кощ-, кіс-*)- (СУМ. с.402)- кість, кістка, костеніти, закостенілий, окісний, кощавий. Походить від іє. *kostь «кість; труп забитого або його частина». (ЕСУМ.Т.2,с.450). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також чергування парних м'яких приголосних т//т' та с//ш.

Клин-(*-клин'-*)- (СУМ.с.402)- клин, клинок, клинець, клиновий, клинуватий, клинцюватий, заклинювати, вклинитися, заклинити. Походить від псл. klīpъ або *kьlīmъ, пов'язане з *kolti «колоти» або *kьlti «тс.». (ЕСУМ.Т.2,с.460). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних н//н'.

Кліт-(*кліт'-, кліт'т'-*)- (СУМ.с.402)- клітка, кліть, кліттю, клітчастий. Вважається також запозиченням з пражельтської мови *klēt- (ЕСУМ.Т.2,с.463). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т', а також поява подовженого звука [т̄].

Клопіт-(*клопот-, клопоч-*)- (СУМ.с.402)- клопіт, клопотатися, клопочуся, клопотатися. Походить від псл. klorotъ, звуконаслідувальне утворення, означало, насамперед, «стукіт, тупіт, галас» (ЕСУМ.Т.2,с.465). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч, а також чергування голосних і//о.

Книг-(*книз'-, книж-*)- (СУМ.с.402)- книга, книгарня, на книзі, книжка, книжечка, книжник. Походить від іє* kьnig- (ЕСУМ.Т.2,с.473). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з'.

Кобил-(*кобил'-*)- (СУМ.с.492)- кобила, кобилка, кобилиця, кобилячий. Походить від іє. *kobyła «кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня». (ЕСУМ.Т.2,с.477). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Коз – (*кіз-, коз'-*)- (СУМ.с. 494)- коза, кіз, козячий, козівництво, козлище, козел, козлик. Походить від іє *koza (ЕСУМ.Т.2,с.494). Корінь є вільним, бо

може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та чергування приголосних з//з'.

Козак- (*казач-, казац'-*)- (СУМ.с.402)- козак, козачок, козачий, козацький, козацтво. Корінь є давнім запозиченням з тюркських мов; тур. *kazak* «козак» (ЕСУМ.Т.2,с.496). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних звуків к//ч//ц'.

Кол-(*кіл-, кіл'-, кіл'л'-*)- (СУМ.с.402)- коло, кіл, кільце, кілля, кільчастий, колесо, кільцевий. Походить від псл. *koło* «колесо; коло, круг». (ЕСУМ.Т.2,с.515). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило: чергування голосних о//і, чергування парних м'яких приголосних л//л', а також поява подовження звука /л'.

Колір-(*кольор-, кольор'-, колор-*)- (СУМ.с.402)- колір, колорист, кольоровий, колористий. Корінь запозичено з латинської мови; лат. *color* (< *colos*) «колір; фарба» (ЕСУМ.Т.2, с.513). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Колод-(*колод'д'-*)- (СУМ.с.402)- колода, колодка, колодочка, колодний, колоддя. Походить від іє. **kolda* «колода, чурбак, пень» (первісно «щось розсічене, розщеплене, відтять»), похідне від **kolti* «рубати, розсікати, розщеплювати, колоти». Первісно корінь є дієслівним, хоч на сучасному етапі ми визначаємо його як іменниковий, що утворився за схемою корінь + суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинив вплив «йот» на попередній приголосний, відтак поява подовженого звука [д'].

Комор-(*комір-, комір'-*)- (СУМ.с.540)- комора, комірник, комірний, комірчина, підкомірний. Корінь є давнім запозиченням з грецької або латинської мови; лат. *camera* (*camera*) «склепіння», слат. «кімната, приміщення; спальня; скарбниця» походить від гр. *καμάρα* «склепіння» (ЕСУМ. Т.2,с.540). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без

допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та приголосних р//р'.

Копійк- (*копійц'-,копійч-*) - (СУМ.с.402)- копійка, копійці, копійчина. Корінь запозичено з російської мови; р. копéйка виникло, мабуть, на основі словосполучення копейная деньга «копійка» як назви монети, на якій був зображений великий князь (цар) верхи на коні з списом у руці (ЕСУМ.Т.2,с.567). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Корін'-(*корен-, корін-, корін'н'-*) - (СУМ.с.402) – корінь, кореневий, корінець, коріння, корінитися, коренастий, вкорінитися. Походить від псл. *korę (род. в. *korene, зн. в. *koreнь) «корінь рослини; нижня частина, основа; початок, джерело; рід, покоління» іє. <*koren «корінь». (ЕСУМ.Т.3,с.25). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування голосних і//о, чергування приголосних н//н', а також поява подовженого звука [н̄].

Кос- (*кіс-, кош-, кіс'-, кос'-*) – див. косий (КГСУМ с.358).

Кос- (*кіс-, кош-, кіш-, кіс'-*) - (СУМ.с.402) – коса (знаряддя праці), кіска, кісся, косач, кісьба, кішниця. . псл. kosa, первісно «обрубана жердина, обрубана гілка»; зводиться до кореня іє. *kos-/ kes- «різати, скребти», з яким пов'язані також *косá, кóсий, чесáти* (ЕСУМ.Т.3, с.48) Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, а також чергування приголосних ш//с та с//с'.

Кос-(*кіс-, кісс-, кос'-*) - (СУМ.с.402)- коса «заплетене волосся», коси, косатий, косичити, кісник, кіска, закосичений. Походить від псл. kosa «волосся в косі» пов'язане чергуванням голосних із česati (ЕСУМ.Т.3, с.48). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, а також чергування с//с'.

Кос'-(*кос-*) – див. *кось-кось* (вигук для кликання коней) (КГСУМ с.359).

Котел-(*котл-, котл'-*) - (СУМ.с.401) – котел, котельний, котловий, котловина, котляр. Корінь псл. котьль, запозичено з готської мови (ЕСУМ.Т.2,с.57). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги

афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л', а також чергування голосного [e] з нулем звука.

Криг-(криз'-, криж)- (СУМ.с.404)- крига, кризі, крижина, крижинка, крижаніти. Походить від псл. *jьkra, яке, можливо, за допомогою збільшувального суфікса -ig- набуло форми *jьkriга, що пішло від іє. *qar-, *qer (ЕСУМ.Т.3,с. 89). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з'.

Кров-(врив-, крів-, кровл-, кровл'-)- (СУМ.с.404)- кров, кровити, кровавий, кровистий, кривавий, безкрів'я, знекровлений, знекровлювати. Походить від іє. *krū-/kreuə- «закривавлене сире м'ясо» (ЕСУМ.Т.3,с.99). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування в//вл//вл' а також чергування парних м'яких приголосних л//л' та чергування голосних о//і//и.

Крок-(кроц'-, кроч)- (СУМ.с.404)- крок, кроці, крочок, крокувати. Корінь очевидно, запозичення з польської мови; п. krok «крок; захід; хода; промежина», як і вл. krok «крок», може бути зведене до одного з двох праслов'янських варіантів того самого кореня: псл. krokъ (ЕСУМ. Т.3,с.100). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Круп – (СУМ.с.404)- крупа, крупка, крупина, крупник, крупка, крупнистий, круп'яний. Походить від іє. *kreu-/krou - з детермінантом -p- (ЕСУМ.Т.3,с.110). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві.

Кул'-(кул'-)- (СУМ.с.404)- куля «геометричне тіло, утворене обертанням кола; предмет, що має таку форму; свинцевий снаряд; передня частина бойового патрона; бомба; [гарматне ядро Бі]», кулька, кулемет, кулястий. Корінь запозичено через польське посередництво з середньонімецької мови; сн. kūle (< свн. kugele) «куля» (нвн. Kugel «тс.») споріднене із шв. kula «куля», лит. guga «горбовина» (ЕСУМ.Т.3,с. 135). Коренева морфема є вільною, бо може

існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'//л.

Кулак-(кулац'-, кулач-, кулачч-)- (СУМ.с.404)- кулак, кулаці, кулачок, кулачник, кулаччя, кулачкувати. Є припущення про походження від тюрк. *qulaq, пов'язаного з qol «рука» (Дзензелівський RKJ ŁTN 15, 135–137; Фасмер II 408; Преобр. I 409), мало обґрунтоване (ЕСУМ.Т.3,с.132). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц', а також поява подовження звука [ч].

Лист-(лист'-, лис-)- (СУМ.с.404)- лист, листок, листовий, листя, листівка, листування, листатий, листяний, листати, листуватися, безлистий, прилисток. Походить від псл. listь «лист рослини; шматок тонкого матеріалу» <*leistu- (ЕСУМ.Т3,с.243). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т' та усічення звука т.

Лис- (лис'-) - див. лисий (КГСУМ с.406).

Лис- (лиш-)- див. лис (КГСУМ с.406).

Лиск- (лис-, лиш-)- див. лиско (КГСУМ с.407).

Лист- (лис-)- див. лист (шар матеріалу) (КГСУМ с.409).

Литк-(литоч-, литц'-)- (СУМ.с.405)- литка, литковий, литкатий, литочка, литці. Походження неясне, можливо від первісного *glyd-/*glyt- (ЕСУМ.Т.3,с.247). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Лих-(лиш-)- (СУМ.с.405)- лихо, лихий, лиховина, лихе, лишенько. Походить від псл. liхъ <I*ikso- (ЕСУМ.Т.3,с.249). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш.

Лиц-(лиц'-, лич, личч, - лик-)- (СУМ.с.404)- лице, лицевий, горілиць, личко, безликий, лицювальник, лицювати, личити, безликий, обличчя, обличьовувати. Походить від псл. lice (< *lic'o) «обличчя; щока; зовнішня сторона предметів; зовнішній вигляд; постать, форма; речовий доказ», очевидно, пов'язане з *likъ «обличчя», що збереглося у східнослов'янських і

південнослов'янських мовах (ЕСУМ.Т.3,с.250). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч/, /ц//ц', а також поява подовженого звука [ч].

Лід-(льод-, льод'-, лед-)- (СУМ.с.405)- лід, льоду, льодовик, льодовий, льодяник, льодяний, леденіти, зледенілий, зледеніти, підлідний, льодовиковий. Походить від псл. *leďь* «замерзла вода; [мороз; град]» (ЕСУМ.Т.3,с.258). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, чергування парних м'яких приголосних д//д', л//л'.

Ліс-(ліс'-, лісс'-) (СУМ.с.405)- ліс, лісовий, лісниця, лісник, лісовик, лісистий, безлісий, безлісний, узлісся, перелісся. Походить від іє. *lěsь* «простір, порослий деревами, особливо листяними; дерева, особливо листяні; дерево як будівельний матеріал» (ЕСУМ.Т.3,с.266). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовженого звука [с'], а також чергування с//с'.

Ложк-(ложок-, ложц'-, ложеч-)- (СУМ.с.405)- ложка, ложок, ложковий, ложці, ложечка. Загальноприйнятої етимології не має, можливо від іє. *lъžica*, *lъžьka* (ЕСУМ.Т.3,с.280). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//е, голосного [о] з нулем звука, а також чергування приголосних к//ч//ц'.

Лоз-(лоз'- ліз-)- (СУМ.с.405)- лоза, лозі, лозовий, лозиння, лозняк, верболіз. Походить від іє. **loza* «гнучка гілка; виноград; верба кушова» (ЕСУМ.Т.2,с.281). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних з//з', а також чергування голосних о//і.

Лопат-(лопат'-, лопатт')- (СУМ.с.405)- лопата, лопатний, лопатень, лопатка, лопать, лопатити, лопатевий, лопатисти. Походить від псл. *lopata* «лопата», очевидно, субстантивований прикметник із суфіксом -at-, похідний від **lorь* «широкий лист», що зводиться до іє. **lěpat*/ «щось широке, плоске»

(ЕСУМ.Т.3,с.287). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т' та тт//т'.

Луг-(луз'-, луж-)- (СУМ.с.405)- луг «гідроокис натрію, калію та інших металів; водний настій попелу для миття, прання», на лузі, луже, луговий, лужити, вилужити, вилугуватий. Коренева морфема запозичена з давньоверхньонімецької мови *lugъ (luga) «розчин попелу для прання, миття» (ЕСУМ.Т.3,с. 298). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з'.

Лук- (луч-, луч'ч'-) – див. лук (знаряддя) (КГСУМ с.440).

Лук- (луч-) – див. лук (цибуля) (КГСУМ с.440).

Лук- див. лукавий (КГСУМ с.441).

Лук-(луц'-, луч-)- (СУМ.с.106)- лука «рівна місцевість, вкрита травою, луг; вигин річки або берега моря», луківник, луківництво, лучний, прилука. Походить від іє. *lōka «кривизна; затока, вигин річки; місцевість у вигині річки; луг» (ЕСУМ.Т.3,с. 302). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Льон- (льн'-, лян-)- (СУМ.с.406)- льон, льонар, льонарка, льонарство, льоновище, льонавий, льняний, лляний. Походить від іє.*lŷpъ, «льон; льняне волокно» (ЕСУМ.Т.3,с.346). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного [o] з нулем звука, а також поява подовженого звука [л'].

Льох- (льос'-)- (СУМ.с.406) – льох, льосі. Корінь через посередництво польської мови запозичено з середньовірнонімецької; свн. loch «сховище, яма; в'язниця; отвір» (нвн. Loch «отвір, заглиблення, яма, нора; бідне житло; в'язниця») походить від двн. Loh (ЕСУМ.Т.3,с. 348). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с'.

Мак-(мац'-, мач-)- (СУМ.с.364)- мак, маці, мачок, маківниця, мачина, макуватий. Припускається, що це запозичення з германських мов – Mühl. – Endz. II 547), лтс. magone, magona, прус. moke (не виключається запозичення з

слов'янських мов – Brückner 318), двн. *mâgo, maŋo*; іє. **mak-* «шкіра, плівка, шкіряний гаманець»; (ЕСУМ.Т.3,с.364). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *к//ч//ц'*.

Мит'- (*мит'т'-, мит-*)- (СУМ.с.407)- мить «момент, секунда», миттєвий, миттю. Походження неясне, можливо, пов'язане з мет (меть). (ЕСУМ.Т.3,с.468). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинив вплив «йот» на попередній приголосний [т'] та поява подовження приголосного, також чергування приголосних *т'//т*

Миш- (СУМ.с.407)- миша, мишка, мишеня, мишастий, мишкати. Походить від іє. **mūs*, псл. *myś* (ЕСУМ.Т.3с. 469). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів, а також існує в єдиному вияві.

Мід'-(*мід-, мід'д'-*)- (СУМ.с.407)- мідь, мідяний, мідяк, мідянка, мідянистий, мідник, мідистий, мідний, мідистий, міддю. Загальноприйнятої етимології не має, псл. *měď* (ЕСУМ.Т.3,с.472). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних *д//д'*, а також поява подовженого звука [д'].

Міст-(*міс'-, місц-, міщ-, мост, міст'*)- (СУМ.с.407)- місто, містечко, містина, міщанин, міщанин, міщанство, вміст, вмістилище, зміст, змістовний, замісник, замісництво, заміський, намісництво, намісник, передмістя, сумісник, приміщення, сумісництво, суміщати, вмошувати, умістилище, умістище, міський. Походить від псл. **město* «місце», давніше, очевидно, «накидане на землю покриття для розташування» (ЕСУМ.Т.3,с. 484). Корінь є вільним бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *с//с', с//ш, ц//ч*. Див. ще місто (КГСУМ с.509).

Міст-(*мост-, мост'-*) (СУМ.с.407)- міст, мостом, мостина, мостове, мостовий, мостити, підмостя, передмостовий, підмостка, примостка, примістка, примостка, мостовий. Походить від псл. *mostь* «міст; шматки дерева, дрібні гілки, накидані на болото чи грузьку землю для зручності переходу» (ЕСУМ.Т.3,с.483). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги

афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та приголосних т//т'
Див. ще міст (КГСУМ с.509).

Міх-(міс'-, міш-)- (СУМ.с.407)- міх, міховий, міхуватий, у місі, мішок, мішковина, мішечник, мішечництво. Походить від іє. *moiso-s «вівця; міх» (ЕСУМ.Т.3,с.487). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш//с'.

Мозок-(мізк-, мозк-, мозоч-)- (СУМ.с.407)- мозок, мізки, мізковитий, мізкувати, обмізкувати, замізкувати, мозковий, мозочок. Походить від псл. mozgъ, очевидно, пов'язане з mezga «м'язга» (ЕСУМ.Т.3,с.497). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, чергування нуля звука з голосним /о/, чергування приголосних к//ч.

Молок-(молоц'-, молоч-)- (СУМ.с.407)- молоко, молоці, молочний, молочар, молочарня, молочарство, молочарник. Походить від псл. *melko з недостатньо з'ясованою етимологією; вважається також запозиченням з германських мов (герм. *meluk- «молоко») (ЕСУМ.Т.3,с.503). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Мух-(мус'-, муш-)- (СУМ.с.407)- муха, мусі, мушка, мушва, мушня, мушачий. Походить від іє. *mū(s)-; псл. тиха, пов'язане чергуванням голосних з *тъьька (<*тъх-) «мошка» (ЕСУМ.Т.3,с.542). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш//с'.

Нирк-(нироч-, нири'-)- (СУМ.с.407)- нирка, нирочка, нириці. Корінь через польське посередництво запозичене з німецької мови; свн. нвн. Niere «нирка» споріднене з дісл. пуга (ЕСУМ.Т.4,с. 90). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц' та голосного [о] з нулем звука.

Нит-(нит'-, нит'т'-)- (СУМ.с.407)- нитка, ниткар, нитчастий, нитяний, нитковий, нить, ниттю. Походить від іє. *(s)nē-, *(s)nō-, *(s)nei-, *sneu- «зв'язувати, зсукувати, шити, прясти» (ЕСУМ.Т.4,с.91). Етимологічно корінь

є дієслівним, хоч сучасно ми визначаємо його як іменниковим. Корінь утворився таким шляхом: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних приголосних т//т', а також поява подовженого звука [т'].

Ніж-(нож-)- (СУМ.с.407)- ніж «знаряддя, інструмент для різання», ножа, ножовий, ножар, ножарство, ножиці, ножівка. Походить від псл. пожь «ніж», пов'язане чергуванням голосних з nizati «низати, проколювати», пьziti (ЕСУМ.Т.4,с.96). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Ніс-(нос-, ніс'с'-) (СУМ.с.407)- ніс, носатий, носовий, носовик, перенісся. Походить від іє. *nā's- «ніс» (ЕСУМ.Т.4,с.102). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних і//о; 2) поява подовження звука [с'], а відтак чергування с//с'.

Ніч-(ноч-, нічч-) (СУМ.с.407)- ніч, нічний, нічник, ночіти, вночі, поночі, уночі, уніч, поночіти, ночувати, ночувати, ночувальник, ніччю. Походить від іє. *nekъ -t-, *nokъ -t- «ніч» (ЕСУМ.Т.4, с. 104). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також поява подовження звука [ч].

Ног-(ноз'-, ніж-, -нож-, ніж'ж'-) (СУМ.с.407)- нога, нозі, ніжка, ніжечка, підніжжя, збезножити, збезножити, обніжок, підніжок, розніжка. Походить від іє. *onogh-, *nggh-, *ongh- «ніготь; кіготь» (ЕСУМ.Т.4,с.407). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, чергування приголосних г//ж//з, поява подовження звука [ж'].

Овес-(вівс-,вівс'-, овс-) (СУМ.с.407)- овес, вівса, вівсище, вівсяник, вівсяний, вівсянка, вівсюгуватий. Походить від іє. *awig̃ -; псл. овъсь (ЕСУМ.Т.4,с. 150). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних с//с', чергування голосного [є] з нулем звука, а також поява протетичного [в] на початку слова.

Орел-(орл-, орл'-) (СУМ.с.408)- орел, орла, орловий, орлик, орленя, орлій,

орлянка, орля, орлячий. Походить від іє. *огъль (ЕСУМ.Т.4,с. 211). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним [e], а також чергування приголосних л//л'.

Огірок- (*огірк-, огіроch-*) (СУМ.с.408)- огірок, огірка, огірочок, огірочник, огірочний, огірковий. Корінь є запозиченням із середньогрецької мови; сгр. ἄγουρος «огірок» (нгр. ἄγουρος, ἀγούρι(ον) «тс.») загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з гр. ἄωρος «несвоєчасний, передчасний, незрілий» (ЕСУМ.Т.4, с 153). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч та чергування нуля звука з голосним [o].

Олівець'-(*олівц-, олівц'-, олівч-*) (СУМ.с. 408)- олівець, олівцем, олівця, олівчик. Корінь запозичення з польської мови; п. ołówek «тс.» утворено від ołów «свинець», якому відповідає укр. олово (ЕСУМ.Т.4,с.181). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ц'//ц, а також чергування голосного [o] з нулем звука.

Опік-(*опіц'-, опіч-*) (СУМ.с.408)- опіка, опіці, підопічний, опікунство, опікун, опікунський, опікуватися. Походить від генетично пов'язане з др. пеку ся (печи ся) «турбуюся», стсл. пекж са (пешти са) «тс.» і, далі, з псл. реқ (*rekti) «печу (пекти)»; в українській мові, можливо, запозичене з польської або з російської (ЕСУМ.Т.4,с. 199). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Орд- (*орд'-*) (СУМ.с.408)- орда «об'єднання кількох кочових племен у тюркських і монгольських народів; безладний, неорганізований натовп», ординський, ординщина. Корінь запозиченням з тюркських мов; чаг. аз. каз. orda «палац, шатро султана, хана» (з монг.), тур. ordu «військовий табір», як і монг. ordu, orda «двір, табір, стоянка, орда» (ЕСУМ.Т.4,с.210). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування д//д'.

Ос- (*ос'-*) (СУМ.с.408)- оса. Походить від іє. *ц obhsā «тс.», очевидно, пов'язане з *uebh- «ткати»; псл. osa (< *opsa).(ЕСУМ.Т.4,с. 217). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних с//с'.

Осел-(*осл-, осл'-, вісл'-*)- (СУМ.с.408)- осел, осла, осячий, віслук, ослика, осятина, осячий, ослити. Корінь запозичено з готської або латинської мови; гот. asilus «осел» походить від лат. asellus, зменш. до asinus, яке разом з гр. ὄνος (< *osonos) через фрако-іллїрійське посередництво прийшло з якоїсь малоазіатської (можливо, іранської) мови (ЕСУМ.Т.4,с. 218). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: чергування приголосних л//л', чергування голосного [e] з нулем звука, а також поява протетичного [в] на початку слова.

Осик-(*осиц'-, осич-*)- (СУМ.с. 219)- осика, осиці, осичник, осина, осичина, осиковий, підосичник. Походить від псл. osina, osika, *osa < *opsa; вважається давнім запозиченням з якоїсь східноіндоевропейської мови, найімовірніше, вірменської або іранської (ЕСУМ.Т.4,с. 219). Корінь є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Особ-(*особл'-, осіб-*)- (СУМ.с.408)- особа, особовий, особистість, особистий, уособлення, уособлювати, відособлення, осібний, особливий, особливе, безособовий, відособлення, знеособити, по-особливому. Походить від псл. osobь «осібно, окремо», що виникло з прислівникового звороту o sobě, o sebě «окремо, сам собі» (ЕСУМ.Т.4,с. 224). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, а також поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси – чергування б//бл'.

Пак-(*пац'-, пач-*)- (СУМ.с.408)- пака, паці, пачка, пакунок, пакувальник, пачечник, пачкар, пачкарство, пачечний, пакувати, розпаковка, упаковка. Корінь через польське посередництво запозичено з німецької мови на початку XVIII ст; н. Pácken, Pак «пакет, в'язка, пака» походить від снн. раске, рак

«тс.», етимологія яких неясна (ЕСУМ.Т. 4, с. 257). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Папір-(папер-, папер')- (СУМ.с.408)- папір, папірник, папірчастий, папіряний, паперовий. Корінь запозичено з німецької мови, можливо, за польським посередництвом; н. *Papier* «папір» походить від лат. *papū rus* (ЕСУМ.Т.4, с. 283). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//е, а також р//р'.

Пен'-(пн'-, пн-)- (СУМ.с.409)- пень, пня, пнем, пенькуватий, опеньок. Походить від іє. **pin-* «шматок дерева, деревинка» (ЕСУМ.Т.4,с. 335). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'.

Пер-(пір-, пірй-)- (СУМ.с.351)- перо, перовий, піринка, пір'їнка, пір'я, перина, пернаті, пернач, пірник, пернатий, пернастий, пірчастий, напірник, пір'їнка. Походить від іє. **per-*; псл. *pero* (ЕСУМ.Т.4,с. 352). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і.

Пер- (*пир-, пір-, пр-, пор-*) – див. *відперти* (КГСУМ с.605).

Пер- (*пир-, пор-, пір-, пр-*) – див. *вперти* (КГСУМ с.605).

Пер- (*пир-, пор-, пір-*) – див. *перти* (КГСУМ с.604).

Перед- (*передж-, перед'-*) (СУМ.с.409)- перед «передня частина», попереджувати, попередження, попереджувальний, передова, передовик, передній, передній, випередити, випереджувати, випередження, випереджувальний, наввипередки. Походить від псл. **perdъ* «перед» (ЕСУМ.Т.4,с.340). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//дж, д//д'.

Перец'-(перц-, перч-)- (СУМ.с.409)- перець, перцем, перчити, перцівка, перцюга, перчик, перчина, перцевий. Корінь запозичено з латинської мови; лат. *pirer* «перець» походить від гр. *πέλερι* «тс.», що зводиться до дінд. *pīrralī'* «зернина перцю» (ЕСУМ.Т.4,с. 347). Коренева морфема є вільною, бо існує

без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ц'//ч, ц//ц' та чергування голосного /е/ з нулем звука.

Пес- (*пс-, пс'-*) - (СУМ.с.409)- пес, песеня, песик, псом, псячий, псячий, псюга, псюка, псяка, псувати. Загальноприйнятої етимології не має; походить від псл. рьсь (ЕСУМ.Т.4.с.359). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /е/ з нулем звука, чергування с//с'.

Петл'-(*петел'- петл-*)- (СУМ.с.409)- петля, петелька, петельний, петлиця, петлити, петлювати, петляти. Походить від псл. *рѣтъља або ретьља, ретьль (ЕСУМ.Т.4,с.361). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним [е], чергування л//л'.

Пил-(*пил'-*)- (СУМ.с. 409)- пила, пилка, пилник, пилчастий, пиляти, напильник, обпилювач, перепилювати, пропилка, розпил, розпилення, розпилювати. Корінь запозичено з германських мов; герм. *fīla (двн. днн. fīla «терпуг» (ЕСУМ.Т.4,с. 368). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Пін-(*пін'-*)- (СУМ.с.409)- піна, панитися, піняться, пінитися, пінявий, пінястий, пінити, пінявий. Походить від іє. *(s)roimno- «піна, накип»; псл. рѣпа «піна» (ЕСУТ.Т.4,с.406). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування н//н'.

Пісок-(*піск-, пісоч-, піщ-*)- (СУМ.с.409)- пісок, піска, пісковик, пісковик, пісочок, пісочний, піщаний, піскуватий, запіскувати. Походить від псл. рѣськъ «пісок» (ЕСУМ.Т.4,с. 415). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного [о] з нулем звука, а також чергування приголосних к//ч/ш.

Піт- (*пот-, пот'-*)- (СУМ.с.411) – піт, пітник, потовий, потом, потовий, потіти, пітніти, пропітнілий, пропотіти, спітнілий, спотілий. Походить від іє. *ротъ «піт», очевидно, результат спрощення давнішого *рок-to-, пов'язаного із *ректі «пекти» (ЕСУМ.Т.4,с.417). Корінь є вільним, бо може існувати без

допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також чергування парних м'яких приголосних т//т'.

Плеч-(пліч-, плічч-)- (СУМ.с.410)- плече, плечисько, плечистий, плечастий, плечовий, плічко, заплічний, наплічний, наплічник, напліччя, передпліччя, запліччя. Походить від псл. *pletje (*plet'e) «плече» (ЕСУМ.Т.4,с.442). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і, а також поява подовження звука [ч].

Плід – (плод-, плод'-, плодж-, плід'д'-)- (СУМ.с.411)- плід, плідник, плодити, плодючість, плідівництво, плодовитість, плодючість, плідний, плодовитий, плодючий, плоджу, запліднювач, запліднити, непліддя. Походить від іє. *plē-d- «плід, порода» (ЕСУМ.Т.4, с.448). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, чергування приголосних д//дж, чергування д//д', а також поява подовження звука [д'].

Плоскін'-(плоскін'н'-) - (СУМ.с.411)- плоскінь «чоловічі рослини конопель; полотно з них», плоскінка, плоскінню, плоскінний. Походить від (можливо) від псл. *ploskonь результат видозміни деетимологізованої назви poskonь, укр. по́скінь «тс.», зближеної з основою ploskь «плоский» (ЕСУМ.Т.4,с.453). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування н//н', а також поява подовження звука [н'].

Плуг-(плуз'-, плуж-)- (СУМ.с.411)- плуг, плугар, плугатар, на плузі, плужок, плужанин, плужник, передплужник. Загально визнаної етимології не має; можливо, походить від псл. plugь «плуг» (ЕСУМ.Т.4,с.455). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з'.

Плям-(плямл'-, плямл-)- (СУМ. с. 411)- пляма, плямити, заплямлений, заплямленість, плямистий, плямувати, плямитися, плямити, поплямлений. Очевидно, запозичено з польської мови; п. plama «пляма; цятка, крапка; місце іншого кольору на шерсті тварини; чорна тріщина, подряпина, щілина на залізі від поганого кування» є результатом видозміни ст. plana «пляма» (ЕСУМ.Т.4,с.

463). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування м//мл', а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Пол-(пол'-, ніл'-, ніл'л'-)- (СУМ.с.487)- поле, полонина, поля, польовий, запільний, двопільний, двопілля, передпілля. Походить від іє. *p(e)lā- «плоский, рівний, прямий; широкий, простягнутий; площина, низина; рівнина, поле; розстилати», похідне від *pel- (*pol-) «широко відкрите рівне місце, простір» (ЕСУМ.Т.4,с.487). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і; чергування л//л', а також поява подовження звука [л'].

Полотн-(полотен-, плотн'-)- (СУМ.с.411)- полотно, полотенець, полотенко, полотеник, полотнина, полотняний, полотніти, сполотнілий. Походить від псл. *poltъно «ляна тканина» (ЕСУМ.Т.4,с.502). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним [е], а також чергування приголосних н//н'.

Поріг-(порог-, пороз'-, поріж-, поріжж-)- (СУМ.с.411)- поріг, порогом, пороговий, на порозі, поріжок, запорожець. Походить від іє. *porǵь (ЕСУМ.Т.4,с.522). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, чергування приголосних г//ж//з', а також поява подовження звука [ж].

Порох – (порос'-, порош-)- (СУМ.с. 411)- порох, порохівниця, порохівник, порохівня, порохня, пороховий, у поросі, порохити, порошок, порошина, порохниця, порохнявити, розпорошувати, розпорошувач, спорохнявілий. Походить від іє. *porǵь <*porǵs-, пов'язане чергуванням голосних з *rǵь (пор. укр. порхавка «рід гриба»), *rǵьstь (ЕСУМ.Т.4,с. 526). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш//с'.

Порох-(порош-)- див. порох (вибухівка) (КГСУМ с.651).

Предмет-(предмеч-, предмет'-)- (СУМ.с.412)- предмет, предметний, предметність, опредмечений. Корінь очевидно, калька п. przedmiot,

утвореного за допомогою префікса *przed-* «перед-» від дієслова *miotać* «метати» (ЕСУМ.Т.4,с. 560). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч та т//т'.

Промін'-(*промен-, промен'-, промін'н'-*)- (СУМ.с. 412)- промінь, променистий, проміння, променястий, випромінення, випромінювати, промінний, променіти, опромінювати, промінитися. Корінь запозичено з польської мови; п. *promień* «промінь; смуга; пасмо; спиця (колеса); рукав річки» відповідає укр. [пóромінь] «промінь» (ЕСУМ.Т.4,с. 598). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н' та голосних і//е, а також поява подовження звука [н'].

Прос –(*пріс-, прос'-*)- (СУМ.с.412)- просо, пріснище, прісце, просина, просяний. Походження неясне, можливо, неіндоєвропейське; псл. *proso*; (ЕСУМ.Т.4,с.603). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, чергування с//с'.

Прос – (*прош-, прос'-*) – *див. просити* (КГСУМ с.661).

Прут-(*прут'т'-, прут'-*)- (СУМ. с. 412)- прут, пруттик, прутина, пруття, прутяний. Походить від іє. **prōtъ* «гілка, пагін», очевидно, пов'язане з *prōdъ* «течія» (ЕСУМ.Т.4,с.617). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т', а також поява подовження звука [т'].

Рак- (*рач-*)- (СУМ.с.412)- рак «(зоол.) безхребетна тварина класу членистоногих», рачки, раченя, рачиха, рачкувато, рачкувати. Задовільної етимології не має; псл. *rakъ* (ЕСУМ.Т.5,с. 19). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч.

Рам-(*рамл'-, рамл-*)- (СУМ.с. 412)- рама, обрамлення, обрамляти, рамка, рамця, обрамок, обрамувати. Очевидно, через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *gam(e)* «рама, підпірка»

(нвн. Rahmen «рама») споріднене з лит. raĩ ti «підпирати», raĩ tis «підпірка, кріплення», дінд. gambhá- «підпірка; палиця» (ЕСУМ.Т.5,с. 21). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси – чергування м//мл//мл', а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Ран-(*ран'н'-, ран'-*)- (СУМ.с. 412)- ранок, ранній, рання, зрання, зранку, рано, ранком, зрання, зарано, передранішній, поранковий, передрань, поранній, спозаранку, уранці. Загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. *radno (<*ordno), що зіставляється з гр. ὄρθρος «ранок» (ЕСУМ.Т.5,с. 25). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука [н'], звідси – чергування н//н'.

Ремін'- (*ремен'н'-, ремен'-, ремен-*) (СУМ.с.413)- ремінь, ременя, реміння, ременем, ремінець, ремінник, ремінячка, ремінний. Походить від псл. *remy (ЕСУМ.Т.5,с.57). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//е, чергування приголосних н//н', поява подовження звука [н'].

Решет- (*решіт-, решет'-*)- (СУМ.с.41)- решето «вид сита з крупною сіткою; тамбурин», решетар, решетина, решетити, решетувати, обрешетити, решітка, підрешітка, підрешіток. Походження не зовсім ясне; іє.* rešeto (ЕСУМ.Т.5,с.70). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і та приголосних т//т'.

Рід-(*рід'д'-, род-, родж-*)- (СУМ.с.413) – рід, рідня, родак, роди, родина, родити, родинний, родич, родичання, родичівство, родовище, родатися, ріднітися, поріддя, виродження, виродок, відродити, відроджувати, відродитися, відродження, зроду, зародок, порода, породистий, породичатися, споріднений, поріднення, споріднювати. Походить від іє.*rodъ (< *ordъ), можливо, пов'язане з rosti, rasti (< *ord-tei) «рости» (ЕСУМ.Т.5,с.88). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: чергування голосних і//о, чергування приголосних д//дж, а також поява подовження звука [д'].

Рік- (*рок-, роц'-, річ-, ріш-, річч-*) - (СУМ.с.413)- рік, року, роковини, роковий, році, річний, річний, річняк, багаторічний, багаторішний. Походить від іє. *rōkъ «термін, умовлений час» (ЕСУМ.Т.5,с.95). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили: чергування голосних і//о, чергування приголосних к//ч//ц' та ч//ч'.

Рік- (*річ-, річ'ч'*)- див. *ріка* (КГСУМ с.708).

Ріп-(*реп-*)-(СУМ.с.413)- ріпа, ріпний, репаний. Походить від іє.* rēpa (ЕСУМ.Т.5,с.96). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//е.

Річ-(*річ'ч'-, реч-*)-(СУМ.с.413)- річ «предмет», річю, речовий, зречевити, уречевити. Походить від іє *rēkjъ «мова, слово, предмет» (ЕСУМ.Т.5,с.97). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: 1) чергування голосних і//е; 2) поява подовження звука/ч/.

Рук-(*руц'-, руч-, ручч-*)- (СУМ.с.413)- рука, рука, рукавець, рукавиця, рукавичка, руці, ручка, ручата, рученята, ручисько, ручатися, безрукавка, безрукий, заручини, заручений, ручний, наручний, наруччя, обручати, обручний, поруччя, поруч, поручень. Походить від іє. *rōka «рука» (ЕСУМ.Т.5,с.137). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц', а також поява подовження звук [ч].

Ряд-(*ряд'-*)- (СУМ.с.413)- ряд, рядок. Походить від іє. *rēdъ «ряд», пов'язане чергуванням голосних з *orōdъje «знаряддя; справа» (ЕСУМ.Т.5,с.153). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д'.

Сагайдак-(*сагайдач-, сагайдац'-*)- (СУМ.с. 413)- сагайдак, сагайдачний. Корінь запозичено з тюркських мов; тат. чаг. сагдак «сагайдак» споріднене з монг. сагадаг «те.; лук і стріли» (ЕСУМ.Т.5, с. 161). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Сал-(сал'-)- (СУМ.с.413)- сало, сальце, сальник. Походить від псл. *sadlo*, пов'язане з *saditi* «садити, сидати», «те, що сідає на м'ясо» (ЕСУМ.Т.5,с.169). Етимологічно корінь є дієслівним, проте сьогодні зараховуємо його до іменникового. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування л//л'.

Секрет- (-секреч-, секрет')- (СУМ.с.413)- секрет «таємниця», секретний, засекречений, засекречувати, розсекретити. Корінь запозичено з тюркських мов; тат. чаг. саґдак «сагайдак» споріднене з монг. сагадаг «тс.; лук і стріли» (ЕСУМ.Т.5,с. 206). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч та т//т'.

Сел-(сел'-, сіл'-)- (СУМ.с.413)- село, селянський, сільський, селище, селянин, селянство, селити, переселенець. Походить від іє. **sedlo* (ЕСУМ.Т.5,с.210). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і та чергування приголосних л//л'.

Серед-(серед'-, серед'д'-)- (СУМ.с.413)- середина, середній, осереддя, середник, осередок, всередині, посередині, посередник, посередництво. Походить від псл. **serda* «середина» (ЕСУМ.Т.5,с.218). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д', а також поява подовження [д'].

Сил-(сил'-, сил'л'-)- (СУМ.с.413)- сила, силач, силенний, силувати, силкуватися, сильний, зусилля, безсилля, підсилювач, підсилювати, підсилити. Походить від іє. **sila*, очевидно, пов'язане із *silo* «сильце» (ЕСУМ.Т.5,с.229). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування л//л', а також поява подовження звука /л/.

Скл-(скл'-, скел-, скел'-, стекол-, шкл-, шкл'-)- (СУМ.с.276)- скло, скляний, скло, скельце, стекол, скляний, шкляний, шкло, склянка, шклянка, засклений, засклити. Корінь є давнім запозиченням з германських мов — від гот. *stikls* «келих» (ЕСУМ.Т.5,с. 276). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни:

чергування приголосних л//л, с//ш; спрощення в групах приголосних скл//ст;
чергування нуля звука з [о] та [е].

Скрин'-(скрин-)- (СУМ. с. 413)- скринька, скриня, скриньчина, скринечка.
Корінь має германську і далі латинську етимологію — від сер.-в.-нім. *scrini* <
лат. *scrinium* «кругла коробка для паперів» (ЕСУМ.Т.5,с. 286). Коренева
морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм
спричинило чергування приголосних н//н.

Слов-(слів-, словл-, словл'-)- (СУМ.с.414) – слово, словесний, словесник,
словечко, слівце, висловлення, висловлювати, безслівний, вислів, дослівний.
Походить від псл. *slovo* (ЕСУМ.Т.5,с.306). Корінь є вільним, бо може існувати
без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, а
також поява епентетичного [л] після губного приголосного, звідси –
чергування в//вл'.

Сльоз-(сліз-, сліз'-)- (СУМ.с.414)- слюза, сліз, слізьми, слізний, слюзавий.
Походить від псл. *slъza*, очевидно, пов'язане з **slizъ* (**slizь*) «слиз»
(ЕСУМ.Т.5,с.311). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів.
Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, чергування з//з'.

Смерек-(смерец'-, sneerеч-, смеріч-, смеріч'ч'-, смереч'ч'-)-(СУМ.с.414)-
смерека, смеречка, смереці, смерічка, смереччя, смеріччя. Загальноприйнятої
етимології не має; псл. **smerkъ* (ЕСУМ.Т.5,с.318). Корінь є вільним, бо може
існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування е//і;
к//ч//ц', а також поява подовження звука /ч/.

Смол-(смол'-)- (СУМ.с.414)- смола, смоляний, смоляник, смоляр, смолястий,
смолянистий, осмол, осмолювач. Походить від псл. *smola* «смола, варена
смола, вар; живиця; смолисте дерево» (ЕСУМ.Т.5,с. 326). Корінь є вільним, бо
існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування л//л'.

Сніг-(сніж-, сніжж-)- (СУМ.с.414)- сніг, сніговий, сніжок, сніжинка,
сніжний, сніжина, сніжаний, сніжистий, сніжити, безсніжжя. Походить від іє.
**sneiguh-/sniguh-* «сніг» (ЕСУМ.Т.5,с. 334). Корінь є вільним, бо існує без

допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж, а також поява подовження звука [ж].

Собак-(собац'-, собач-)- (СУМ. с.415)- собака, собачий, собаці, собачка, собаченя, собацюра, собакуватий, собачище, собачник. Загальноприйнятого пояснення не має; виводять від ір. *sabāka- (ЕСУМ.Т.5,с.339). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Сон-(син-, сонн'-, сн-)- (СУМ.с.415)- сон, засинати, сонний, безсоння, заснути, спросоння, проснутися. Походить від псл. *sъпъ < *sърпъ, пов'язане з sъrati «спати» (ЕСУМ.Т.5,с.352). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування /о/ з нулем звука; чергування о//и, а також поява подовження звука [н'].

Сорок-(сороц'-, сороч-)- (СУМ.с.415)- сорока, сороці, сорочення, сорочий. Походить від іє. *sorka і *svorka (ЕСУМ.Т.5,с.356). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Стебл-(стебел-, стебел'-, стебл'-)- (СУМ.с.415)- стебло, стебел, стебельце, стебелина, стебелиння, стеблястий. Походить від іє. *steib(h)- ;*steip- (ЕСУМ.Т.5,с.404). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /є/ з нулем звука, а також поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування б//бл//бл' ; чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Стегн-(стегон-, стеген-) (СУМ.с.415)- стегно, стегон, стеговий, стегенце, стегенний, стегнастий. Походить від іє. *stegno, [stьgno] (ЕСУМ.Т.5,с.405). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування о//є.

Стіл-(стол-, стіл'-, стіл'л'-)- (СУМ.с.415)- стіл, столик, столовий, застільний, застілля, стілець, столиця, столичний, настільний. Походить від іє.* stolъ (ЕСУМ.Т.5,с.419). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів.

Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, чергування приголосних л//л', а також поява подовження звука [л'].

Стріх-(стріс-, стріш-, стрішш-)- (СУМ.с.416)- стріха, стріховий, стрісі, стрішок, острішок, острішша. Походить від іє. *strēxa, очевидно, з давнішого *strojsa (можливо, *stroigsa), пов'язаного з strojъ «порядок, розпорядок, стрій» (ЕСУМ.Т.5,с.447). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с//ш, а також поява подовження звука [ш].

Талан-(талан'н'-)- (СУМ.с.417)- талан «доля», безталання, безталанний, неталан, обезталанити. Корінь запозичено з тюркської мови ср. чагат., тур. talan «добыча», казах., саг. talan «счастье» (ЕСУМ.Т.5,с. 507). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука приголосного /н/, а відтак- чергування н//н'.

Тел – (теле-)- див. телантрон (КГСУМ с.819).

Тел'- (тел-, тіл'-)- (СУМ.с.416)- теля, телиця, теличка, телятина, телятник, телитися, отелення, розтелення, тільний. Походить від іє. *telę «теля», споріднене з лит. [tėlias], лтс. telš, tē lē ns «тс.» (ЕСУМ.Т.5,с.541). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'//л та голосних е//і.

Тин-(тин'н'-, тин'-)- (СУМ. с. 418)- тин, попідтинню. Корінь запозичено з германських мов (ЕСУМ. Т.5,с. 569). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука приголосного /н/, а відтак- чергування н//н'.

Тіл-(тіл'-)- (СУМ.с.416)- тіло, тілистий, тільце, втілити, втілення. Псл. tělo не зовсім ясного походження (ЕСУМ.Т.5,с. 579). Корінь є вільним. Бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Уст-(ус-)- (СУМ.с.418)- уста, усний, устеньки. Походить від псл. usta (мн.) < іє. *əusta «губа» (ЕСУМ.Т.6,с.48). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування звука /т/ з нулем звука.

Форм-(формл-, формл'-)- (СУМ.с.119)- форма, оформлений, оформлення, оформляти, формаліст, формалізм, формальність, формат, формант, формувати, неформний, переоформляти, переоформлення. Корінь запозичено з латинської мови лат. forma «форма, вид, образ» (ЕСУМ.Т.6, с. 119). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування м//мл//мл', а також чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Хвил'-(хвил-)- (СУМ.с.418)- хвиля, хвилюю, хвилястий, хвилити, хвиліти, хвилювати, схвильований. Запозичено з польської мови пл.* chwila (ЕСУМ.Т. 6, 165). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Хвіст-(хвост-, хвіст'-)-(СУМ.с.418)- хвіст, хвостатий, хвостовий, охвістя, хвостяк, хвостити, хвостисько. Загальноновизнаної етимології не має; можливо від іє. *xvostь первісно означало, мабуть, «те, чим можна махати, обмахуватися» (ЕСУМ.Т.6,с.167). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також парних м'яких приголосних т//т'.

Хмар- (хмар'-)- (СУМ.с.418)- хмара, хмарний, хмарина, хмарище, хмаровище, хмаронька, хмарити, захмарний, захмарення, охмарніти. Походить від іє.*hmara, пов'язане з хтига з тим самим значенням атмосферного явища (ЕСУМ.Т.6,с.187). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних р//р'.

Хребет-(хребт-, хребт'-)-(СУМ.с.419) – хребет, хребетний, хребта, хребець, безхребетний, захребетник. Походить від іє.* hrübütъ «хребет, спина» пов'язане з хтівь «пагорб» (ЕСУМ.Т.6,с.208). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів, Аломорфізм спричинило чергування голосного [e] з нулем звука.

Хрін- (хрон-, хрон'-)- (СУМ.с. 419)- хрін, хрону, хрінниця. Корінь неясного походження; вважається запозиченням з європейського Півдня: *chřěn, сербск.; церк.-слов. Хрѣнь (ЕСУМ.Т.6,с. 212). Коренева морфема є вільною,

бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та приголосних н//н'.

Хутір-(хутор-, хутор'-)- (СУМ.с. 419)- хутір, хуторянство, хуторище. Корінь, можливо, запозичено з польської мови; пл. *chutor* (ЕСУМ.Т.6,с. 224). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування олоосних і//о, а також чергування приголосних р//р'.

Цар-(цар'-)- (СУМ. с.419)- цар, царювати, царизм, цариця, цариха, царствений, царствувати. Корінь запозичено з російської мови: р. *царь* (ЕСУМ.Т.6,с. 228). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування р//р'.

Цвях-(цвяхи-)- (СУМ.с. 419)- цвях, цвяхок, цвяхар, цвяхарня, цвяхувати. Корінь запозичено з німецької мови, через посередництво польської: від нім. *Zweck* через пол. *świek, świek* (ЕСУМ.Т6,с. 233). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш.

Цегл-(цегел'-, цегл'-)- (СУМ.с.419)- цегла, цегельний, цегельня, цеглина, цеглистий, цегловий, цегляр. Корінь запозичено з німецької мови: нім. *Ziegel* (ЕСУМ.Т.6,с. 234). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л', а також чергування нуля звука з голосним [e].

Цибул'-(цибул-)- (СУМ.с.419)- цибуля, цибулевий, цибулиння, цибулька, цибулястий, цибулькуватий. Через посередництво польської та німецької мов корінь запозичено з латинської мови **serpula* (ЕСУМ.Т.6,с. 243). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'//л.

Ціл'-(цілл'-, ціл-)- (СУМ.с. 419)- ціль, ціллю, цілити, цільовий, приціл, прицільний. Корінь запозичено з середньовісньонімецької мови через посередництво польської (ЕСУМ.Т.6,с. 258). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'//лл' та л//л'.

Цукор-(*цукр-, цукер-, цукр'-*)- (СУМ.с. 419)- цукор, цукровий, цукерок, цукрина, цукорниця, цукерничка. Корінь запозичено з німецької мови через посередництво польської: н. zucker (ЕСУМ.Т.6,с. 265). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного о та е з нулем звука, а також приголосних р//р'.

Чай-(СУМ.с. 419)- чайка, чаїний. Корінь запозичено з польської мови пл.*czajka (ЕСУМ.Т.6,с.276). Коренева морфема є зв'язаною, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Черг- (*черз'-*)- (СУМ.с. 419)- черга, черзі, черговий, почерговий, по черзі, позачерговий. Корінь чаг. čärgä «ряд, черга» вважається запозиченням з монгольської мови (ЕСУМ.Т.6,с 299). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//з'.

Черешн'- (*черешн-, черешен'-*)- (СУМ.с.419)- черешня, черешневий, черешенька, черешник. Корінь запозичено з латинської мови *chersia, chersse "вишня" (ЕСУМ.Т.6,с. 305). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним [e], а також чергування н//н.

Чобіт-(*чобот-, чобіт'-*)- (СУМ.с. 420)- чобіт, чоботи, чобітьми, чоботята, чоботарювати, чобіток. Корінь запозичено з тюркських мов (ЕСУМ.Т.6,с. 336). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та парних м'яких приголосних т//т'.

Чол –(*чіл'- чол'-*)- (СУМ.с.420)- чоло, чоловіий, чільник, очолювати. Походить від іє. *kel- (ЕСУМ.Т.6,с.339). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л' та голосних о//і.

Шабл'-(*шабл-, шабел'-*)- (СУМ. с. 365)- шабля, шаблею, шабелька. Припускається давнє запозичення з угорської мови; угор. Shablya (ЕСУМ.Т.6,с. 365). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів.

Аломорфізм спричинило чергування голосного /н/ з нулем звука, а також поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування б//бл//бл', відтак- чергування парних м'яких приголосних л//л'.

Шапк- (*шапоч-, шапц'-, шапок-*)- (СУМ.с.421)- шапка, шапочка, шапці, шапок. Коренева морфема запозичена, можливо, через середньовісньонімецьку (свн. tscharēl, scharēl) зі старофранцузької мови (ЕСУМ.Т.6,с.378). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: чергування [о] з нулем звука; чергування приголосних к//ч, ч//ц'.

Шершен'-(*шершин'-*)- (СУМ.с.421)- шершень, шершню. Походить від іє. *sřšьнь (ЕСУМ.Т.6,с. 410). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного [є] з нулем звука.

Школ- (*шкіл'-, шкіл-, шкіл'л'-*)- (СУМ.с.421)- школа, шкільний, шкілка, шкільництво, школяр. Запозичення з латинської scola "т.с" ,можливо, за посередництвом польської – szkoła (ЕСУМ.Т.6,с. 433). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також чергування приголосних л//л'.

Штук- (*штуц'-, штуч-*)- (СУМ.с. 421)- штука, штуці, штучка, чтукар, штукарство, штукерія, штуковинство, штуковина, штучка, штукувати. Корінь запозичено з німецької мови; нім. Stück (ЕСУМ.Т.6,с. 482). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Щок- (*щік-, щоц'-, щіч-*)- (СУМ.с.422) – щока, щік, на щоці, щічки, щічний. Походить від псл. [ščeка] < іє. *skeka (ЕСУМ.Т.6,с.514). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та чергування приголосних к//ч//ц'.

Щук-(*щуц'-, щуч-*)- (СУМ.с.422)- щука, щуці, щучка, щученя. Походить від псл. ščика, етимологічні зв'язки якого не зовсім ясні (ЕСУМ.Т.6,с.515). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Явір-(явор-, явор'-)- (СУМ.с. 422)- явір, явора, яворина. Корінь запозичено з германських мов (ЕСУМ.Т.6,с. 531). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та приголосних р//р'.

Ягод-(ягід-, ягод'-)- (СУМ.с.422)- ягода, ягідка, ягідний, ягідництво. Походить від від первісного *(j)aga «ягода», збереженого в південнослов'янських мовах (ЕСУМ.Т.6,с.534). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та чергування приголосних д//д'.

Ядр-(ядер-, ядр'-)-(СУМ.с.422)- ядро, ядерний, ядряний. Етимологія остаточно не з'ясована, можливо, від іє*(j)ędro (ЕСУМ.Т.6,с.536). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним /e/, а також чергування приголосних р//р'.

Яйц-(яєц'-, яйц'-, яєч-, яєш-)- (СУМ.с.422)- яйце, яєць, яєчко, яєшня, яєшній. Походить від іє. *ōj-, *ōjom або *ōc̣jom; псл. *aje (< jaje/vaje), (зменш.) *ajse (ЕСУМ.Т.6,с.540). Корінь є вільним. Бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним /e/, а також чергування приголосних ц'//ч//ш.

Ясл-(ясел-, ясел'-)- (СУМ.с.422)- ясла, ясел, ясельний, яслі. Походить від псл. [jasla] (< *jěsla < *ědsla), [jasli] (< *jěsli < *ědsli) «годівниця для худоби», що зводяться до іє. *ēd-, наявного у псл. ěsti, ědmь, укр. їсти (ЕСУМ.Т.6,с.556). Етимологічно корінь був дієслівним, проте сьогодні визначаємо його як іменниковий, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним [e], а також чергування л//л'.

Ящик-(ящич-)- (СУМ.с.422)- ящик, ящичок. Вважається запозиченням зі скандинавських мов: діасл.asker «дерев'яна посудина» (ЕСУМ.Т.6,с. 566). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч.

Аналіз первинних іменникових кореневих морфем показав, що більшість іменникових коренів є вільними, тобто такими, що можуть існувати без допомоги афіксів. З історичним розвитком української мови, а відтак і її морфем, відбулося чимало фонетичних змін, які спричинили появу аломорфізму в іменникових кореневих морфемах. Серед найпоширеніших змін варто назвати такі: 1) чергування голосних звуків: о//е, а також чергування нуля звука з голосними [е] та [д']; 2) чергування парних м'яких приголосних; 3) поява епентетичного звука /л/ після губного приголосного; 4) чергування приголосних к//ч//ц, які стали наслідком другої та третьої палаталізацій. Варто зауважити, що іменниковий корінь є дуже продуктивним. Свідченням цього є те, що до кожного інваріантного корені можна дібрати по два і більше аломорфних вияви. Також іменникова коренева морфема є продуктивною в тому плані, що від такого кореня створюються інші слова, які належать до різних частин мови (найчастіше прикметники та дієслова).

Б) Зв'язані

Власт-(власн'-, власн-)- (СУМ.с.395)- властитель, привласнювати, власний, власне, власник, власніть. Корінь запозичення з польської мови (ЕСУМ.Т.1,с.409). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н'//н.

Галуш- (СУМ.с.396)- галушка, галушці, галушок. Корінь вважається запозиченням з германських мов; гал- «невелика куля» (ЕСУМ.Т.1,с.455). Коренева морфема є зв'язаною, бо не може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві.

Ім-(йм-)- (СУМ.с.401)- ім'я, ймення, імення, іменини, іменник, іменитий, іменний, іменниковий, іменнувати. Походить від псл. *jьm (*jьmene) <*ьmnen, що зводиться до іє. *-men- (ЕСУМ.Т.2,с.300). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява протетичного /й/ на початку слова.

Їж- (СУМ.с.401)- їжак, їжачок, їжачисько, їжакуватий, їжачиха. Раніше вважали основним значенням псл. *ježь «колючий» (з іє. *eg'hjo- <*eg'hi-

⟨*eg'h- (ЕСУМ.Т.2,с. 323). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили появу аломорфа.

Пт- (СУМ.с.412)- птах, птаха, пташина, птаство, пташка, пташник, пташа, птахівництво, птиця. Походить від іє. *rū't-, *rou- (ЕСУМ.Т.4,с.623). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів, а також існує в єдиному вияві.

Первинних зв'язаних іменникових коренів у порівнянні із вільними є дуже мало. Можливо, це пов'язано з тим, що іменниковий корінь сам по собі є продуктивним і дуже часто збігається з основою слова. Тобто можна говорити про те, що іменникова коренева морфема є вільною в прямому розумінні цього слова, адже може існувати без допомоги афіксів.

Цікаво, що зв'язані іменникові морфемі, в більшості існують в єдиному вияві, адже в структурі кореня не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм. Звідси- можна засвідчити, за характеристика за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами на пряму залежить із характеристикою за мінливістю звукового складу.

Щодо запозичених коренів, то кількісно більше є вільних, аніж зв'язаних. Більшість коренів запозичені з німецької мови, через посередництво інших слов'янських (дуже часто польської). Цікаво, що в 95% від усіх проаналізованих іменникових коренів, відбулися такі фонетичні зміни, які спричинили аломорфізм, тобто коренів, які існують в єдиному вияві є дуже мало. Це свідчить про те, що запозичені корені «прижилися» в українській мові та є продуктивними на сучасному розвитку морфеміки. Варто зазначити, що в більшості кореневих морфем, аломорфізм спричинили чергування приголосних, а саме перехреснування двох різних чергувань задньоязикових і поява тричленних чергувань приголосних фонем: /г/ - /ж/ - /з'/ (наслідок другої та третьої палаталізації).

2.1. 2. Вторинні

Бадил-(бадил'л')- (СУМ.с.392)- бадилінка, бадилля. Корінь є похідним утворенням від кореня псл. *bad-/bod-, того самого, що і в словах бості (бодати), будяк, та ін. (ЕСУМ.Т.1, с. 112) Етимологічно коренева морфема є дієслівною, проте сучасно ми визначаємо його як іменниковий. Сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука /л/, а відтак – чергування л//л'.

Барліг-(барлог-, барлоз'-, барлож-)- (СУМ. С. 393)- барліг, барлога, на барлозі, барложитися. Корінь походить від основи *bьrl з додаванням суфікса -og-. (ЕСУМ. Т.1,С.144). Хоч сучасно ми визначаємо корінь барліг, проте етимологічно він утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Корінь є вільним (на сучасному етапі), бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі чергування: 1) голосних і//о; 2) парних м'яких приголосних л//л'; 3) чергування приголосних г//ж//з'.

Бджол-(бджіл-, бджіл'-, бджол'-)- (СУМ.с. 393)- бджола, бджілка, більництво, бджоляр. Походить від іє. bьčela і bьčela; здебільшого виводилось від звуконаслідувальної основи *bьk-, пов'язуваної з основою bŭkati, bŭčati <*boukati, *boučēti (ЕСУМ.Т.1,с. 158). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та чергування приголосних л//л'.

Безпек-(безпец'-, безпеч-)- (СУМ.с. 393)- безпека, безпеці, безпечний, убезпечити. Походить від іє. *bezpečьn(jь), утворене з прийменника bez і основи іменника *peča «турбота, клопоти», пов'язаного з дієсловом *pekti, укр. пекті (ЕСУМ.Т.1,с. 163). Корінь утворився за такою схемою: префікс + корінь. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Білк-(білц'-, білоч-,білок-)- (СУМ.с. 426)- білка, білці, білочка, білок. на думку більшості дослідників, назва, похідна від прикметника білий. Походить від іє. "bhel-/ *bhol- (ЕСУМ.Т.1,с. 196). Етимологічно корінь є

прикметниковим, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /o/ з нулем звука, а також чергування приголосних к//ч//ц'.

Бруньк-(бруньц'-, бруньок-)- (СУМ.с.425)- брунька, бруньці, бруньок, бруньочка, брунькувати. Виводиться від псл. [brunь] < *br-ou-ni-, як похідне від іє. *bher- «нести, приносити, народжувати» (ЕСУМ.Т.1,с. 268). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц, а також чергування голосного /o/ з нулем звука.

Бій-(бой-)- (СУМ.с.393)- бій, бійці, боєць, бійка, бійниця, бійня, бійство, бійкуватий, бійний, бійничий. Походить від іє. *bhei(ə)-/bhoi-/bhī- «бити» (ЕСУМ.Т.1,с. 194). Етимологічно корінь є дієслівним, хоча сучасно зараховуємо його до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Болот-(болоч-, болот'-)- (СУМ.с. 393)- болото, заболочений, болотяний, болотистий, заболочувати. Походить від псл. *bolto, похідне від того самого кореня, що й болоння, болонь, іє. *bhol-/bhel- «білий» (ЕСУМ.Т.1,с. 226). Етимологічно корінь є прикметниковим, хоча сучасно визначаємо його як іменниковий. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т' та т//ч.

Буден'-(будн', буден-)- (СУМ.с. 394)- будень, будні, буденний, буденщина. Результат гаплогогії словосполучення budьнь дьнь «робочий день», у якому budьнь пов'язане з buditi «будити (зі сну, в тому числі і до роботи)»; інші спроби пояснити б́удень з псл. *budь вьнь < < *bōdi дьнь «будь-який день» (Mikl. EW 27), з псл. *bogъ-дьнь «божий день» (ЕСУМ.Т.1,с. 278). Корінь утворився за такою схемою: корінь + корінь. Коренева морфема є вільною, бо

існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /e/ з нулем звука, а також чергування приголосних н'//н.

Булк-(булиц'-, булоч-)- (СУМ.с. 394)- булка, булиці, булочка, булочний. Походить від іє. *bul-а «куля, гуля, набалдашник», *bul-(j)- «пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка» (ЕСУМ.Т.1,с. 290). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Вдач-(удач-) (СУМ.с.425)- вдача, вдачність, вдалий, вдачність, вдаість. Походить від дієслова «давати» псл. dati, davati «іє. *dō-, *dō-u- (ЕСУМ.с. Т.1,с. 342). Етимологічно частиномовна належність кореня була дієслівною; корінь утворився за такою схемою: префікс+корінь+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних в//у.

Ведмід-(ведмед'-, ведмеж-)- (СУМ.с. 394)- ведмедик, ведмідь, ведмежа, ведмедиха, ведмедича, ведмеденя, ведмежатник. Походить від іє. *medvǣdъ, утворене з основ *meduta *ǣd-, тобто «медоїд» (ЕСУМ.Т.1,с. 344). Корінь утворився за такою схемою: корінь + корінь, хоч сучасно вважаємо, що це єдиний корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і, приголосних д//д', д//ж.

Веселк-(веселц'-, веселоч-)-(СУМ.с.426)- веселка, веселці, веселочка. Походить від «веселий»; іє. *uesu- «добре» (ЕСУМ.Т.1,с.362). Етимологічно корінь був прислівниковим, що утворився за такою схемою: корінь+суфікс+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Весіл'л'-(весіл'-, весел-)- (СУМ.с.394)- весілля, весільний, веселіти, весельчак. Походить від іє. *uesu- «добре»; за іншою точкою зору (Wiedemann ВВ 28, 68; Преобр. I 79), це слово походить від іє. *ues-, первісно «жити, перебувати», потім «ніжитися, тішитися, бенкетувати», від якого утворилося ав. [vastrəm «корм, їжа», лат. vescor «їсти, усолоджуватися», кельт. (кімр. вал.) gwest

«бенкет», гот. *wisan* «бенкетувати, веселитися», свн. *wist* «їжа» (ЕСУМ.Т.1,с. 362). Етимологічно цей корінь був дієслівним або прислівниковим (залежно від поглядів), хоча сьогодні зараховуємо його до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *i//e*, приголосних *л//л'*, а також поява подовження звука */л/*. Див. ще **Весел-(весел', весіл'-, весіл'л'-)**- (с. 30).

Весн-(весін-, весн'-, весен-)- (СУМ.с.394)- весна, весні, весняний, весніти, веснянкуватий, веснувати, провесінь, професняний. Походить від іє. **ves-r-*, **ves-n-* «весна», два різновиди одного кореня (ЕСУМ.Т.1, с. 363). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним */i/*, а також чергування *н//н'*.

Вил-(вил'-, видел-)- (СУМ.с. 395)- вила, вильнути, вилка, вилкастий, вилковатий, вилчатий, розвилка, розвилкуватий. Походить від псл. **vidlo*, утворене від *viti* «вити» (іє. **uei-* «вити, намотувати») та суфікс« *-dlo* (>-lo), за допомогою якого утворювалися назви знарядь праці (ЕСУМ.Т.1,с. 374). Етимологічно корінь є дієслівним та утворився за такою схемою: корінь + суфікс (хоч сучасно зараховуємо його до іменникових). Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *л//л'*.

Вихор-(вихр'-, вихр-, вихор')- (СУМ.с.395)- вихор, вихрастий, вихрувати, вихрястий, вихрити, вихорити. Походить від псл. *vixgъ*, пов'язане з *vixati*, іє. **uei-* «крутити, гнути». (ЕСУМ. Т.1,с.386). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. На сучасному етапі розвитку української мови ми зараховуємо такий корінь до іменного, проте етимологічно він є дієслівним. Тобто вторинно іменниковим. Структура: корінь+суфікс. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним *o* та чергування приголосних *р//р'*.

Відлиг-(відлиз'-)- (СУМ.с. 393)- відлига, відлизі, відлигнути. Походить від псл. *ot-lyg-a*, *ot-lyg-ŋoti*, похідного від кореня *lyg-* «легкий» (ЕСУМ.Т.1,с. 393).

Етимологічно корінь був прикметниковим (утворився за такою схемою: префікс + корінь) , проте на сучасному розвитку морфеміки зараховуємо його до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//з'.

Вій-(вой-)- (СУМ.с. 395)- війна, воєнний, військо, військовий. Походить від іє. *uei- «переслідувати, наступати»; або від іє. *ueia-, *uei- «прагнути, домагатися, гнатися»; (ЕСУМ.Т.1,с. 397). Етимологічно корінь є дієслівним, проте сьогодні так не визначаємо. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Вікн-(вікн'-, вікон'н'-)- (СУМ.с. 395)- вікно «отвір у стіні; рама з шибками у цьому отворі», віконце, вікняр, віконний, підвіконня, безвіконня, підвіконник. Походить від іє. *okъno, утворене від *oko, як дісл. vindauga «вікно», з vindr «вітер» і auga «око», звідси англ. window «вікно» (ЕСУМ.Т.1,с. 398). Корінь утворився за такою схемою: префікс+ корінь+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування нуля звука з голосним /о/; чергування приголосних н//н', а також поява подовження звука /н/

Вільх-(вільс'-, вільш-)- (СУМ.с. 395)- вільха, у вільсі, вільшаний, вільшина, вільшняк, вільховий. Походить від іє. *alis-, *elis«вільха» походить, можливо, від *el-, *ol- «червоний, жовтий», вільхове дерево червоне всередині (ЕСУМ.Т.1,с. 400). Етимологічно корінь є прикметниковий (схема утворення: префікс+ корінь+ суфікс), проте сучасно визначаємо його як іменниковий. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с//ш.

Віст-(віст'-, віс-, віщ-)- (СУМ.с. 395)- вітска, вість, вісник, віщий, вістовий. Походить від іє. *uoid-, *ueid-, *uid- «бачити, знати» (ЕСУМ.Т.1,с. 405). Етимологічно корінь є дієлвним, що утворився за такою схемою: префікс + корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т', с//ш.

Врод-(вродж-, врод')- (СУМ.с. 426)- врода, вроджений, вродливий, вродини, вродливість, вродливець, вродливиця, вродність, вродовитий. Походить від слова «рід»; псл. *rodъ* < **ordъ* (ЕСУМ.Т.1,с. 433). Корінь утворився за такою схемою: префікс+корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//дж, д//д'

Вузол-(вузл-, вузл')- (СУМ.с. 396)- вузол, вузлик, вузлистий, вузлатий, вузлуватий. Походить від іє. *(v)ozьль, від з **vęzati* «в'язати» (ЕСУМ.Т.1,с. 438). Етимологічно корінь є дієслівним. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /o/ з нулем звука та чергування приголосних л//л'

Гамір-(гамор-, гамор')- (СУМ. с. 396)- гамір, гамірний, гамором, гамірливий. Звуконаслідувальне утворення (від **gam*), з яким пов'язується також основа з іншим ступенем чергування голосних гомін (ЕСУМ.Т.1,с. 465). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та приголосних р//р'

Глек-(глич-, глиц')- (СУМ.с. 397)- глек, клечик, на клеці, глековий. Походить від іє. **geu-* «згинати, заокруглюватися», **geulo-* «щось округле» (Рокорну 396 – 397), у такому разі псл. **gьлькь* могло б бути виведене від іє. **gu-l-iko-s* (ЕСУМ.Т.1,с. 522). Етимологічно корінь є дієслівним, хоч сучасно він є іменниковим, що утворився ха такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц.

Голос-(голос'-, голош-, голос'с')- (СУМ.с. 397)- голос, голосять, голосити, голосистий, виголошувати, повноголосся, голосний, голосувати, відголос, зголошуватися, поголоска, розголосний «відомий». Походить від псл. **golsъ*, іменникове утворення з суфіксом -сь (<**-so-*) від основи **gol-* «шум, голос» (ЕСУМ.Т.1,с. 554). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм

спричинило чергування приголосних с//с', с//ш, а також поява подовження звука /с/.

Горілк-(горілц'-, горілч-, горілоч-)- (СУМ.с. 426)- горілка, горілці, горілочка, горілочний. Походить від дієслова «горіти» (ЕСУМ.Т.1,с 560). Корінь з розвитком морфеміки змінив свою частиномовну належність; утворився за такою схемою: корінь + суфікс + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц', а також чергування голосного /о/ з нулем звука.

Гривн'-(гривен'-, гривен-, гривн-)- (СУМ.с. 398)- гривня, гривень, гривеник, гривневий. Походить від псл. grivъna, похідне від griva «шия, потилиця» (ЕСУМ.Т.1, с. 593). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н'//н, а також чергування голосного /е/ з нулем звука.

Грім-(гром-, грим-, гримл'-)- (СУМ.с. 398) – грім, громом, гриміти, гримлю. Походить від іє. *ghrem-, (гриміти) *ghrom звуконаслідувального походження (ЕСУМ.Т.1,с. 596). Етимологічно корінь був дієслівним, хрча сьогодні вихначаємо його як іменниковий. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, і//и, а також поява /л/ епентетичного після губного.

Ден'-(дн-, дн'-)- (СУМ.с.398)- день, днина, днювати, напередодні, переддень. Походить від іє. *dei-/di- з іншими суфіксами (-eu-, -u- іт. д.) засвідчене в назвах неба та богів; походить з іє. *di-n- «ясний, блискучий» (ЕСУМ.Т.2,с.33). Етимологічно корінь є прикметниковим та утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н', поява подовження звука /н/, а також чергування /е/ з нулем звука.

Дит'-(дит-)- (СУМ.с.398)- дитя, дитина, дитинство, дитинча, дитятко, дитячий, дитинячий. Походить від псл. *dětę «дитина» походить з *detent(*dhoitent-) «годоване груддю», пов'язаного з псл. dojiti, укр. доїти

(ЕСУМ.Т.2,с. 79). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т'.

Діл-(діл'л'-, діл'-)-(СУМ.с. 399)- діло, безділля, діловий, діляга, діляцький, бездільник, бездільний. Походить від псл. dělo «робота; результат роботи», найімовірніше, утворене від дієслова děti за допомогою суфікса -lo (ЕСУМ.Т.2,с. 90). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л', а також поява подовження звука /л/.

Долон'-(долон-)- (СУМ.с.426)- долоня, долонею, долонька, долонечка, долончастий, долонюватий. Походить від псл. *dolnъ «долоня»; з іє.

*der«дерти» (ЕСУМ.Т.2,с.106). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь+суфікс+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н'//н.

Жолуд'-(жолуд-, жолуд'д'-)- (СУМ.с.400)- жолудь, жолудевий, жолуддя. Походить від іє. *guel «дуб». (ЕСУМ.Т.2,с.205). Корінь є вторинним, хоч на сучасному етапі ми визначаємо його як -жолуд'-, проте такий вигляд корінь отримав за такої конструкції: корінь+суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних д'//д, а також поява подовження звука /д'/.

Замок-(замоч-, замк-)- (СУМ.с. 400)- замок, замочок, замочок. Походить від псл. zamukati, zamъknōti, префіксальне утворення від tukati «тягти, смикати», тъknōti «тягти» (ЕСУМ.Т.2,с.232). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс + корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч та голосного о з нулем звука.

Захід-(заход-, заход')- (СУМ.с.401)- захід «частина світу», заходу, західний, західник, західництво, заходячий. Походить від іє. *sed-/sod- «іхати; сидіти»

(ЕСУМ.Т.2,с. 244). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс + корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та приголосних д//д'.

Звук- (*звуч-, звуц'-*)- (СУМ.с.401)- звук, звучати, беззвучний, звуковий, озвучити, перезвук, понадзвуковий. Походить від псл. *zvokъ, zvęкъ*, утворене за допомогою суфікса -къ від основи *zvъn-ěti* «дзвеніти» (*zvop-*). (ЕСУМ.Т.2,с.252). Первинно корінь є дієслівним, а на сучасному етапі розглядаємо як іменниковий, який утворився за такою схемою (корінь + суфікс). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч //ц'.

Зозул'-(*зозул-*)- (СУМ.с. 401)- зозуля, зозулина, зозулька, зозулин, зозулястий, зозулячий. Походить від іє. **ge-gu-g'*-, очевидно, звуконаслідувальне; псл. **žegъzulja* <**žegъz-a* (ЕСУМ.Т.2,с. 274). Сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'/л.

Зразок- (*зразк-*)- (СУМ.с. 401)- зразок, зразковий. Це похідні утворення від др. *изразіти, изразати* «вибивати на дереві або металі якийсь малюнок»; можливо, походить від псл. *gaziti* «бити, ударяти», утворене від *gazъ* «удар» (ЕСУМ.Т.2,с. 279). Корінь утворився за такою схемою: префікс + корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /о/ з нулем звука.

Квіт- (*цвіс-, цвіт-*)-(СУМ.с.402)- квітка, цвісти, цвіту, квітень, квітувати, квітник, заквітчаний, квітчатий, квітковий, квітнути, розквіт, розквітати, розцвітати. Походить від іє. **kъ ei-* «цвісти», очевидно, пов'язане давнім паралелізмом приголосних з **kъei-* «світити» (ЕСУМ.Т.2,с.418). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі розглядаємо його як іменниковий. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ц, с//т та поява подовженого т.

Кігот'- (кігт'-, кігт-)- (СУМ.с. 402)- кіготь, кігтя, кігтем, кігтистий, кігтястий. Походить від іє. *keg-, *kek- «гачок» (ЕСУМ. Т.2,с. 443). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т'//т, а також чергування голосного /о/ з нулем звука.

Кінець'-(конеч-, кінц'-,кінц-, конч-, кінч-) (СУМ.с. 402)- кінець, конечний, кінця, кінцевий, конечний, кончина, кінчати, безконечник, безконечний, доконче, наконечник, наприкінці, прикінцевий. Походить від псл. копсь «кінець, початок»; похідне від копь або *копь «тс.» (пор. стсл. ис-коми до кони «з початку до кінця»), пов'язаних з *щєті «починати» (ЕСУМ.Т.2,с. 447). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі фонетичні зміни: чергування приголосних ц'//ч, ц//ч, ц'//ц; чергування голосних і//о та чергування голосного /е/ з нулем звука.

Колос-(колос'с'-, колос'-, колош-)- (СУМ.с. 402)- колос «тип суцвіття», колосок, колосся, колоситися, виколошуватися, колосіння. Походить від псл. *kolsb «колос», що виводиться від *kolti «колоти»; іє. *kel- «покривати, закривати, укутувати» (ЕСУМ.Т.2,с 520). Етимологічно корінь є дієслівним, хоча сьогодні зараховуємо його до іменникових. Сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь + суфікс + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних с//с', с//ш, а також поява подовження звука /с/.

Корз-(СУМ.с. 404)- корзина, корзинник, корзати. Походить від іє. *kъrz- «плести» (ЕСУМ. Т.3,с. 18). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному розвитку морфеміки зараховуємо його до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Коров- (корів-)- (СУМ.с.402)- корова, коров'ячий, коровина, коровчина, корівка. Походить від іє. *kor- / ker- / kerə- / kr- / *k er-/ k r- «ріг; голова;

вершина, верхівка» (ЕСУМ.Т.3.с.34). Корінь є вторинним, адже утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і.

Кос-(кош-, кіс-, кіс'с'-)- (СУМ.с.402)- коса «знаряддя для косіння», кошу, покіс, косити, кісся, кіска, косар, косар, косовиця, косити, кісний, обкіс. Походить від іє. *kos-/ kes- «різати, скребти», з яким пов'язані також коса́1, ко́сий, чеса́ти. (ЕСУМ.Т.3,с. 48). Первинно корінь є дієслівним, хоч на сучасному етапі ми зараховуємо його до іменникових.Цікаво, що графічно етимологічна та сучасна коренева морфема нічим не відрізняється. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, чергування парних м'яких приголосних с//с', а також поява подовження звука /с/.

Кривд-(вкривд'-, кривдж-)- (СУМ.с.404)- кривда, кривдити, кривдний, кривдять, скривджений. Походить від іє. krivьda «неправда, несправедливість, кривда», похідне від kriviti «кривити, робити неправильні вчинки», krivь «неправий, несправедливий, кривий» (ЕСУМ.Т.3,с.87). Коренева морфема є вторинною, бо етимологічно була дієслівною; утворилася за такою схемою: корінь + суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних д//д', а також чергування д//дж.

Крил –(крил'л'-, крил'-)- (СУМ.с. 404)- крило «літальний орган», крильце, надкрилля, крилатий, окрилювати, окриляти, обезкрилити, підкрилок. Походить від псл. kridlo, *skridlo, суфіксальне утворення від дієслівної основи псл. *skri- (іє. *skrei-) «літати» (ЕСУМ.Т.3,с. 92). Етимологічно корінь є дієслівним, хоч сучасно так не визначаємо. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л', а також поява подовження звука /л/.

Криниц'- (криниц-, кринич-, кирниц-, кирниц'-)- (СУМ.с.404) – криниця, криницею, криниченька, криничаний, криничуватий, криничний. Походить

від псл. *kr̥nīca / krinīca «джерело; (виритий) колодязь», похідне від kr̥n- «викопаний» < іє. *kr-/ker «різати» (ЕСУМ.Т.3,с. 93). Етимологічно цей корінь є дієслівним. Утворився за такою схемою: корінь + суфікс + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ц'//ц, ц//ч та чергування голосного *и* з нулем звука.

Круг- (*круж-*, *круз'-*)- (СУМ.с.404)- круг, кружляти, крузі, круглявий, круглявка, круглястий, круглота, кружало, кружалко, круговий, круглий, заокруглений, круговий, округлість, округлений, кружляти. Походить від іє. *krongh-/krengh-, похідні від кореня *(s)ker- «крутити; вигинати» (ЕСУМ.Т.3,с.107). Корінь є вторинним, бо етимологічно був дієслівним; утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з.

Ку-(*куй-*)- (СУМ.с.404)- кузня, кувати, куй. Походить від псл. *kuz(ь)nja, утворене від основи kovati (kujo) за допомогою складного суфікса -z(ь)n-ja (ЕСУМ.Т.3,с. 126). Етимологічно корінь є дієслівним, проте сьогодні зараховуємо його до іменникових. Утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосного /й/ з нулем звука. ДИВ КАРПІЛОВСЬКА

Кут- (*кут'-*, *кут'т'-*)- (СУМ.с. 404)- кут, покуть, кутовий, покуття, куток, куточок, кутній, закуток, покутній. Походить від іє. *kam- (*kam-tho-), *kam-r- «згинати»; псл. *kōtь (ЕСУМ.Т.3,с. 162). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворюється за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т', а також поява подовження звука /т/.

Лебід'-(*лебід-*, *лебед-*, *лебед'-*)- (СУМ.с. 404)- лебідь, лебідка, лебединий, лебедик, лебедячий. Походить від іє. *albho- «білий»; псл. *olbōdь / elbedь I elbedь «лебідь». Назва птаха зумовлена білим кольором його пір'я

(ЕСУМ.Т.3,с. 205). Етимологічно корінь належить до прикметникових, проте сьогодні вважаємо його іменниковим. Утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//е, чергування приголосних д'//д.

Лікот'-(лікт'-, лікт-)- (СУМ.с.405)- лікоть, ліктя, ліктик, ліктювий, надліктювий, підлокітник. Походить від іє. *el-, *ol- «згинати»; псл. *olkъть «лікоть» (ЕСУМ.Т.3,с.261). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь+суфікс+суфікс+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т'//т, а також чергування /о/ з нулем звука.

Лопух-(лопус'-, лопуш-, лопуш'ш'-)- (СУМ.с.405)- лопух, у лопусі, лопушина, лопушшя, лрпушиння, лопухуватий, лопушаний. Походить від іє. *lẽp-/lõp- «щось широке, плоске»; псл. Іорихъ «лопух; рослина з великим широким листям», похідне утворення від Іоръ (Іар-) «лист.», як і Іората «лопата» (ЕСУМ.Т.3,с.289). Етимологічно корінь мав іншу структуру. Сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь + суфікс+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с'//ш, а також поява подовження звука /ш/.

Луг-(луз'-, луж-)- (СУМ.с.406)- луг «окис металу», у лузі, лужний, лужити, вилугувати, вилужити, вилугуваний, підлугувати. Походить від іє. *leng- «гнути, кривити» є варіантом синонімічного іє. *lenk-, звідки псл. Іока «лука, луг», Іокъ «лук» (ЕСУМ.Т.3,с.298). Етимологічно корінь був дієслівним. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування г//з'//ж.

Лук-(луц', -луч-)- (СУМ.с.406)- лук «знаряддя для метання стріл; [дуга; знаряддя для обробки шерсті]», лукар, лучник, на луці. Походить від псл. Іокъ «вигин; вид зброї», пов'язане чергуванням голосних з *lękti «гнути, кривити», що пішло від іє. *lenk-/lonk- «гнути, кривити» (ЕСУМ.Т.3,с.301). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі ми розглядаємо

його як іменниковий. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц.

Люд-(*люд'-, люд'д'-*)- (СУМ.с.406)- люди, людина, людьми, безлюддя, людяність, людяний, людський, людно, безлюдний, відлюдник, відлюдництво. Походить від іє. *leudho-/leudhi-, пов'язане з *leudh- «рости» (ЕСУМ.Т.3,с. 323). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі розвитку морфеміки визначаємо його як іменниковий. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д', а також поява подовження звука /д/.

Маз'-(*маз'з'-, маз-*)- (СУМ.с.406)- мазь, маззю, мазати, підмазка, розмазка. Походить від іє. mag- «місити, обмазувати» (ЕСУМ.Т.3,с. 359). Первісно корінь був дієслівним, проте з розвитком морфеміки став іменниковим. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних з'//з, а також поява подовження звука /з/.

Масл-(*масел-, масл'-*)- (СУМ.с. 406)- масло, масел, масляний, масельце, маселко, маслянистий, маслити. Походить від псл. maslo <*mazslo, утворене за допомогою суфікса -slo (пор. весло < *vez-slo) від основи дієслова mazati «мазати» (ЕСУМ.Т.3,с. 408). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л', а також чергування голосного /е/ з нулем звука.

Меж-(*між-, меж'ж'-*)- (СУМ.с.406)- межа, межувати, проміжний, проміжок, безмежжя, безмежний, межовий, межувальний, межуватися, обмежений. Походить від іє. *medhio- «середній»; псл. *medjā «середина» (ЕСУМ.Т.3, с. 431). Первісно корінь мав інше значення, а за однією з версій – був прикметниковим. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і, а також поява подовження звука /ж/.

Місяц'- (місяц-, місяч-)- (СУМ.с. 407) – місяць, місяцевий, місячний, місяченько. Походить від іє. *mēns-, *mēs-, що вважається пов'язаним з *mē- «міряти» (ЕСУМ.Т.3,с. 484). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ц'//ц та ц//ч.

Мороз-(мороз'-, морож-)- (СУМ.с. 407)- мороз, морозять, паомрозь, морожений, заморожений, заморозити, морозний, морозистий, морозильний, морозяний, морозити, заморозок, обмороження. Походить від псл. *morzъ «мороз», іє. *mbrzti «мерзнути» (ЕСУМ.Т.3,с. 515). Етимологічно корінь є дієслівним. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних з//з', також з//ж.

Мук-(муц'-, муч-)- (СУМ.с. 407)- мука «страждання», муці, мучити, мученик, мучеництво, мучитель, мучитися. Походить від псл. *moka «мука», очевидно, пов'язане з moka «борошно»; іє. *menk«м'яти» (ЕСУМ.Т.3,с. 531). Первісно корінь був дієслівним, проте на сучасному етапі розвитку морфеміки – став іменниковим. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ц'//ч.

Мук- (муц'-, муч-)- (СУМ.с. 407) – мука «борошно», муці, мучний, мучнистий. Походить від псл. moka «мука», пов'язане чергуванням голосних з тежкькь «м'який»; іє. *menk«м'яти» (ЕСУМ.Т.3,с. 531). Етимологічно корінь є дієслівним. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Обід-(обід'д'-)- (СУМ.с.407)- обід, обідній, передобіддя, обідня, обіденний, дообідній, передобідок, пообіддя, пообідок, пообідній. Походить від псл. obědъ, утворене за допомогою префікса (прийменника) ob- від дієслівної основи ēd- «їсти» (ЕСУМ.Т.4,с. 133). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс+ суфікс. Коренева морфема є вільною бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука /д/, а відтак – чергування приголосних д//д'.

Образ-(образ-, образ'-)- (СУМ.с..407)- образ, образний, зображати, зображувати, відображення, відображувач, відобразити, відобразити, відобразити, зображальний, зображувальний, зобразити, преобразити, преображення. Походить від псл. *obrazъ*, утворене з префікса *ob-* і основи іменника *gazъ*, пов'язаного чергуванням голосних з *rězati* «різати» (ЕСУМ.Т.4,с.142). Етимологічно корінь є дієслівним, хоч сучасно ми визначаємо його як іменниковий, який утворився за такою схемою: префікс+корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *z//ж* та *z//з'*.

Острів-(остров-)- (СУМ.с. 408)- острів, острова, острівний, острів'янин. Походить від псл. *ostrovъ* (< **o(b)-srovъ*), букв. «той, що обтікається», від іє. **sreu-/srou-* «текти» (ЕСУМ.Т.4,с.227). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі розвитку морфеміки ми зараховуємо такий корінь до іменникових, який утворився за такою схемою: префікс + корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *i//o*.

Очерет-(очерет'-)- (СУМ.с.408)- очерет, очеретний, очеретячий. Походить від псл. **čerty*, пов'язане, очевидно, з **čьrto*, **čersti* «різати, дряпати гострим предметом», іє. **ker-* «різати» з огляду на гостре листя рослини (ЕСУМ.Т.4,с. 243). Етимологічно корінь є дієслівним, хоч на сучасному етапі визначаємо його як іменниковий, що утворився за такою схемою: префікс + корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *t//т'*.

Павук-(павуч-, павуч'ч'-)- (СУМ.с.408)- павук, павучок, павуччя, павутиння, павутина, павучище, павукастий, павуковий, павутинний, павутиновий. Походить від псл. **paokъ/raekъ*, що складається з префікса *pa-*, кореня **o-/e-*, пов'язаного з (j)*eți* «брати, хватати», і суфікса *-k-* (ЕСУМ.Т.4,с. 250). Сучасний вигляд кореня утворився за такою схемою: префікс+корінь+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *k//ч'*, а також поява подовження звука */ч/*.

Пагін-(пагон-, пагін'н'-)- (СУМ.с.408)- пагін, пагоном, пагінець, пагіння. Походить від дієслова «гнати»; іє. *guhēn- «бити»; псл. gъnati (ženâ) «гнати (переважно худобу)» (ЕСУМ.Т.4,с. 250). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс+ корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також поява подовження звука /н/, а відтак – чергування н//н'.

Пазух-(пазус'-, пазуш-)- (СУМ.с.255) – пазуха, у пазусі, пазушний. Загальноприйнятого пояснення походження не має; реконструюється псл.

*razdûxa, що складається з префікса raz-, наявного в razdъgь «костриця», і кореня *dux-a, спорідненого з дінд. dōṣ, род. в. dōṣnâḥ «передпліччя, рука» (ЕСУМ. Т.4,с. 255). Корінь є вторинним, утворився за такою схемою: префікс+ корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//с'//ш.

Пасік-(пасіц'-, пасіч-)- (СУМ.с.408)- пасіка, пасіці, пасічник, пасічний. Походить від псл. pasěka, утворене, очевидно, від дієслова *posěkti «посікти» як назва місця, де вирубано ліс, з подовженням о в префіксі (ō > а), характерним для відіменних утворень (ЕСУМ. Т.4,с. 305). Хоч на сучасному етапі розвитку морфеміки цей корінь є іменниковим, проте етимологічно – дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс+ корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Патик-(патич-, патиц'-, патич'ч'-)- (СУМ.с.408)- патик, патичок, патиччя, патичина. Корінь за допомогою префікса *па-* утворено від основи слова тїкати, ткнїти (ЕСУМ.Т.4,с.314). Етимологічно корінь є дієслівним та утворився за такою схемою: префікс+корінь+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц', а також поява подовження звука /ч/.

Печат-(печат'-, печат'т'-)- (СУМ.с.409) – печатка, печать, печаттю, печатати, опечатати. Походить від псл. pečать; очевидно, з іє. *rekti «пекти» (ЕСУМ.Т.4,с.364). Етимологічно корінь є дієслівним, який отримав сучасний

вигляд через чергування приголосних к//ч в середині кореня. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т', а також поява подовження звука /т/. **Печінк-(печіниц'-, печіноч'-)**- (СУМ.с. 409)- печінка, печінці, печіночка. Це похідне утворення від пекті (пор. лит. kēpenys «печінка», kėpti «пекти»), первісно означало «смажена печінка» (ЕСУМ.Т.4,с. 364). Хоч на сучасному етапі цей корінь є іменниковим, проте первісно – дієслівним. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Пиріг-(прироз-, пиріж-, прироз'-)- (СУМ.с. 409) – пиріг, пирога, пиріжок, пиріжечок, у пирозі. Походить від псл. pīrogъ, утворене від рігъ «бенкет» за допомогою суфікса -огъ (ЕСУМ.Т.4,с. 373) . Сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також чергування приголосних г//ж//з'.

Півден'-(півдн'-, півден-)- (СУМ.с.409)- південь «частина світу», півдня, південний, південний. Походить від очевидно, псл. ро̋дънь; результат перенесення назви половини дня, утвореної з іменників ро̋ль (< *rőlŭ) «половина» і дънь «день», на назву сторони світу, оскільки саме опівдні сонце знаходиться на півдні (ЕСУМ.Т.4,с. 384). Сучасний вигляд корінь отримав шляхом злиття двох коренів: половина+день. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /е/ з нулем звука, чергування н'//н, а також поява подовження звука /н/.

Північ-(півноч, північ'ч'-)- (СУМ.с.409)- північ, півночі, північний. Назва утворена з основ пів «половина» і ніч; результат перенесення назви середини ночі на сторону світу за аналогією до назви південь «середина дня» і «сторона світу, протилежна півночі» (ЕСУМ.Т.4,с.385). Корінь утворився за такою схемою: корінь + корінь. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги

афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також поява подовження звука /ч/.

Піх-(піш-)- (СУМ.с. 409)- піхота «квасоля», піший, піша. Це похідні утворення від піший «який іде пішки»; назви зумовлені сланким (невитким) характером стебел цього виду квасолі, які стеляться по землі (ЕСУМ.Т.4,с. 419). Етимологічно корінь є прикметниковим. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш.

Подушк-(подушч'-, подушок-, подушеч-)- (СУМ.с.411)- подушка, подушковий, подушці, подушок, подушечка. Загальноприйнятої етимології не має; псл. [rodušьka]; здебільшого зіставляється з п. duchna «велика подушка; нічний ковпак, підбитий пухом», ч. duchna «перина», схв. ду́хња «тс.» і зводиться до псл. дух- «дух» як назва надutoї речі (ЕСУМ.Т.4,с. 478). Корінь утворився за такою схемою: префікс+ корінь+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц', а також чергування голосного /о/ з нулем звука.

Полиц'-(полич-, палиц-)- (СУМ.с. 411)- полиця «горизонтальна дошка на стіні, у шафі, буфеті; спальне місце у залізничному вагоні; залізна лопаточка у плузі», поличка. Походить від псл. polica «тс.»: від іє. роľ «основа, підлога, полиця» (ЕСУМ.Т.4,с. 489). Сучасний вигляд корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ц//ч та ц//ц'.

Понят'т'-(понят-)- (СУМ.с. 411)- поняття, понятий, понятливий. Походить від дієслова «йняти»: результат видозміни давнішої звукової форми яти (<jęti) «брати», яка в поєднанні з префіксами вьн-, сьн- (вьняти <вьн-jęti, сьняти <сьн-jęti) після того, як прийменники вь, сь кінцеве -н втратили, стала сприйматися як проста основа з початковим н і в такій звуковій формі закріпилась і при інших префіксах (ЕСУМ.Т.4,с. 514). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за схемою префікс+ корінь+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо

існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява подовження звука /т/, а відтак чергування т'//т.

Потом-(потім)- (СУМ.с.412)- потомок, потім, потомство, потомствений. Походить від псл. [rotomъкъ], похідне від псл. ро томъ, що складалося з прийменника ро «по, після» та місцевого відмінка однини займенника тъ «той»; (ЕСУМ.Т.4,с. 542). Етимологічно корінь є займенниковим; він утворився шляхом злиття словосполучення в єдину морфему. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і.

Правд- (-правдж-, -правж-, -правд'-) (СУМ.с.412)- правда, правдивий, справджувати, справжній, насправді, справді. Походить від псл. pravъda, похідне від pravъ «правий, справедливий» (ЕСУМ.Т.4,с. 550). Етимологічно корінь є прикметниковим, хоч сучасно зараховуємо його до іменникових, який утворився за такою схемою: корінь+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних: д//дж, д//д', д//ж.

Пшениц'- (пшенич-, пшениц-) (СУМ.с.412)- пшениця, пшеничний, пшеничище, пшеничина. Походить від псл. рьшеніса, похідне утворення від рьшено «пшоно» (ЕСУМ.Т.4,с. 648). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних ц'//ч та ц//ц'.

Рос- (рос'-, рош-) (СУМ.с. 413)- роса, росяний, зрошувати, зрошення, безросяний, зрошувальний. Походить від іє. *ere-s-/rē's-/rō's- «текти» (ЕСУМ.Т.5,с. 123). Етимологічно корінь є дієслівним, хоч на сучасному етапі розвитку морфеміки зараховуємо корінь до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних с//с', с//ш.

Свідок- (свідк-, свідч-) (СУМ.с.413)- свідок, свідка, свідчити, свідчий, свідчення, свідчитися, освідчення. Походить від псл. съвѣдъкъ, [съвѣдокъ], похідне утворення від съвѣдѣті «знати (разом з кимсь)» (ЕСУМ.Т.5,с. 194).

Етимологічно корінь був дієслівним. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /o/ з нулем звука, а також чергування приголосних к//ч.

Сирот-(-сироч-, сиріт-, сирот'-)- (СУМ.с. 413)- сирота, осирочу, ориротіти, сирітка, сиротіти, сирітство. Походить від псл. *sirota*, похідне від прикметника *siřь* «осиротілий», спорідненого з лит. *šeirgys* «удовець», *šeirė* «удова», ав. *saē-* «сиротливий, осиротілий», можливо, також з гр. *χῆρος* «позбавлений, осиротілий», лат. *hērēs* «спадкоємець» (ЕСУМ.Т.5,с. 243). Етимологічно корінь є прикметниковим, що утрився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і та чергування приголосних т//ч, т//т'.

Солов-(соловій-)- (СУМ.с. 415)- соловей, соловейко, солов'їний, соловеня, солов'я, соловйовий. Походить від псл. **solvьjь* «соловей», похідне від прикметника **solvь* «жовтувато-сірий» (ЕСУМ.Т.5,с.348). З розвитком морфеміки корінь змінив свою частиномовну належність, з прикметникового перейшов у іменниковий. Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосного /й/ з нулем звука.

Судорог- (судороз'-, судорож-)- (СУМ.с. 417)- судорога, судорозі, судорожний. Походить від псл. (сх.-сл.) [**sodьrga*], префіксальне утворення, пов'язане з **dьrgati* «[смикати, трясти]», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від дієслова **dьrgati* «дрижати» (ЕСУМ.Т.5,с. 468). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс+ корінь+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ж//з'.

Схід-(сход-, сход'-)- (СУМ.с.417)- схід, сходу, східний. Це похідне утворення від дієслова *схóдити*, букв. «місце, де сходить сонце» (ЕСУМ.Т.5,с. 491). Етимологічно корінь є дієслівним, проте з розвитком морфеміки частиномовна належність його змінилася. Коренева морфема є вільною, бо існує без

допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о та приголосних д//д'.

Тиждень'-(тижн-, тижн'-)- (СУМ.с.417)- тиждень, тижневий, тижневик. Походить від псл. *ty(jь)žьdьнь, букв. «той самий день», утворене із займенника тьь «той», частки жь (< *že) «же» та іменника дьнь «день» (ЕСУМ.Т.5,с.565). Сучасний вигляд корінь оримав шляхом злиття трьох слів, відповідно – трьох коренів. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н'//н.

Тінь'-(тін'н'-,тін-)-(СУМ.с.418)- тінь, тінню, тіньовий, тінистий, тінистий, тінява, відтінь, відтінок, затіння, притінений. Більшість дослідників (Черных II 236; Sławski I 100; Rozwadowski Jagić–Festschr. 306–308; Vondrák BB 29, 173–178; Mikkoła Ursl. Gr. 66) виводить з *těmьнь «темне місце», пов'язуючи з тьма «тьма, пітьма», *тъмьнь «темний» ; ё пояснюється впливом *sěнь «тінь» (ЕСУМ.Т.5,с.580). Етимологічно корінь мав інше семантичне значення. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування н'//н, а також поява подовження звука /н/.

Тхір'-(тхор-, тхор')-(СУМ.с.418)- тхір, тхора, тхоревий, тхоревий. Походить від псл. *dъхогь «тхір», початково «вонючка», суфіксальне похідне від основ dъхь «дихання, запах», духати «дихати»; назва зумовлена тим, що тхір належить до тварин з поганим запахом (ЕСУМ.Т.5,с. 690). Коренева морфема утворилася за такою схемою: корінь + суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Удов'-(удів-, вдов-, вдів'-) (СУМ.с. 418)- удова, удівець, вдова, вдівець, вдовець, вдовиця, вдовіти, овдовіти. Походить від іє. *u eidh-, *u idh- «роз'єднувати, розлучати, відділяти» (ЕСУМ.Т.6,с. 20). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь+ суфікс.Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних о//і, приголосних д//д', а також протетичних приголосних на початку слова в//у.

Урок-(уроц',- уроч-)- (СУМ.с. 418)- урок, уроці, урочий, урочний, врочення. Утворене за допомогою префікса *u-* від кореня *rok-/rek-*, який виступає в укр. ректі, пророк (ЕСУМ.Т.6,с. 44). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс+корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *к//ч//ц'*.

Худоб- (худіб-)- (СУМ.с.418)- худоба, худібка, худобина, худібний. Семантична видозміна слова худоба «убозтво» з таким розвитком значення: худе (вбоге) майно → майно → худоба «тварини як частина майна» → «усе майно» (ЕСУМ.Т.6,с.220). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *о//і*.

Числ- (числ', чисел', чисел-)- (СУМ.с.420)- число, числити, числять, числовий, чисельний, численний, обчислювальний, обчислити, обчислювати. Походить від псл. *číslo* походить з первісного **čitslo* «число, номер», утвореного за допомогою суф. *-slo* від **čit-ti*, *сьтo* «читати, рахувати, помічати, брати до уваги» (ЕСУМ.Т.6,с.325). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного */e/* з нулем звука, а також чергування *л//л'*.

Чоловік- (чоловіч-, чоловіц-, чоловіц', чолові-)- (СУМ.с. 420)- чоловік, чоловічий, чоловіцтво, чолов'яга, чоловічний, чоловіцький. За останньою гіпотезою, це складне слово *čelo-věкъ*, перша частина якого пов'язується з псл. *čel'adъ* «група людей», а друга з лит. *vaikas* «дитя; син», прус. *waix* «слуга, наймит» (ЕСУМ.Т.6,с.339). Корінь утворився за такою схемою: корінь + корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *к//ч//ц//ц'*.

Щабел'-(щабл-, щабл')- (СУМ.с. 421)- щабель, щаблина, щаблина, щаблюватий. Походить від іє. **skabh-* «вирізати» (ЕСУМ.Т.6,с.499) Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів.

Аломорфізм спричинило чергування голосного /e/ з нулем звука, а також чергування приголосних л'/л.

Щіл-(щіл'-)- (СУМ.с. 422)- щілина, щільний. Походить від іє. *(s)kel-/ (s)kol- «різати, розсікати» (ЕСУМ.Т.6,с. 512). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі розвитку морфеміки зараховуємо його до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'/л'.

Щіл-(щіл'-)- (СУМ.с.422) –щілина, щілінка, щільний, щільнуватий, щільнішати, ущільнювач, ущільнювати. Походить від іє. *(s)kel-/ (s)kol- «різати, розсікати» (ЕСУМ.Т.6,с. 512). Етимологічно корінь є дієслівним, проте на сучасному етапі розвитку морфеміки зараховуємо його до іменникових. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л'/л'.

Юрб-(юрбл'-, юрбл-) - (СУМ.с. 422)- юрба, юрбити, юрбляться, юрбище. Результат фонетичної зміни початку слова гурба «натовп» (ЕСУМ.Т.6,с.523). Корінь утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинила поява /л/ епентетичного після губного приголосного, звідси – чергування б//бл', а також чергування парних м'яких приголосних л'/л'.

Язик-(язиц'-, язич-)- (СУМ.с.422)- язик «руханий орган у ротовій порожнині; мова, язиці, язичок, язичок, язикатий. Утворене за допомогою суфікса -к(ъ) від псл. *ęzu «язик; мова» (< *en-ġhū-), що, як і прус. insuwis «язик» (<*en-ġhū), вважається префіксальним похідним (прийменник – префікс *en «в») від кореня *ġhū-/ġheц - «звати, закликати» (ЕСУМ.Т.6,с. 538). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: префікс+корінь+суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Якір-(якор-, якор')- (СУМ.с.422)- якір, якором, якоря, якірний, якірник, наякірник. Походить від іє. *ank- «гнути» (ЕСУМ.Т.6, с. 541). Етимологічно корінь є дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь+суфікс. Коренева

морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о, а також чергування р//р'

Ячмін'-(ячмі-, ячмен'-)- (СУМ.с. 422)- ячмінь, ячмінний, ячменю. Припускається походження з іє. *ank- «згинати» (ЕСУМ.Т.6,с. 565). Етимологічно корінь мав іншу частиномовну належність, а саме – дієслівним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н'//н, чергування голосних і//е, а також поява подовження звука /н/.

Аналіз вторинних іменникових кореневих морфем показав, що більшість коренів є вільним, тобто такими, що можуть існувати без допомоги афіксів. Варто зауважити, що з розвитком морфеміки в українській мові, чимало тих кореневих морфем, які сьогодні ми визначаємо як іменникові, первісно, тобто етимологічно мали інше частиномовне значення. Найчастіше спостерігаємо перехід від дієслівного до іменникового кореня. Щодо структури вторинних коренів, то більшість утворилися за такою схемою: корінь + суфікс, менше знаходимо таких, що утворилися шляхом додавання до кореневої морфемі префікса, або іншого кореня. Аломорфізм у вторинних коренях спричинили такі фонетичні зміни: чергування приголосних (найчастіше парних м'яких та к//ч//ц), а також чергування голосних (найчастіше і//о).

2.2. Прикметникові корені

За основу аналізу прикметникових коренів сучасної української літературної мови взято характеристику кореневої морфемі **за походженням: первинні та вторинні**. В межах цієї характеристики поділено прикметникові корені за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами (вільні та зв'язані), за мінливістю звукового складу (в єдиному вияві, інваріанти та аломорфи). Також подано запозичені корені, та дано їм характеристику за всіма категоріями. Характеристика за частиномовною належністю відсутня, оскільки описуються тільки прикметникові корені.

Характеристику прикметниковому кореню сучасної української літературної мови подано за такою схемою: спочатку написана сама коренева морфема та якщо є позиційні варіанти, далі- спільнокореневі слова, походження кореня, характеристика за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами та за мінливістю звукового складу.

На сучасному етапі розвитку коренева морфема в українській мові виникла внаслідок змін. Завдяки історичному розвитку мови можна визначити первинний (етимологічний) та вторинний корінь, який вже не вдається розкласти на окремі значеннєві частини. Отже, за походження корені поділяють на первинні та вторинні. Первинний корінь часто називають етимологічним. Для того щоб визначити етимологічний корінь потрібно робити етимологічний аналіз слова. Якщо сучасний корінь слова збігається із записом в етимологічному словнику, то такий корінь є первинним. Інваріантний корінь - це головний вияв кореневої морфеми, який залежно від позиції буде виявлятися в інших варіантах, а ці позиційні варіанти називаються аломорфами.⁶²

⁶² Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. — К., 1998.-с.-25

2.2.1. Первинні

Вільним є корінь, який існує без супроводу інших морфем.⁶³ Схема такого кореня може дорівнювати основі слова, або корінь + формотворчий суфікс – ти (в інфінітиві).

А) Вільні

Багр-(багр'-)- (СУМ. С.493)- багрий «темно-червоний», багрий, багровий, багрянний, багрянистий, багрянниця, багрянець, багрити, багрянити, багриніти. Походить від давн.укр. багъръ. (ЕСУМ. Т. 1, С. 111). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (багр-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних р//р'.

Берез-(беріз-, беріз'-)- (СУМ.с. 393)- береза, берізка, березовий, березняк, підберезник. Походить від з іє. *bheregh- «високий, піднесений», псл. *bergъ, укр. б́ерег (ЕСУМ.Т.1,с. 193). Етимологічно корінь є прикметником. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних е//і та приголосних з//з'.

Біл-(біл'-)- (СУМ. С.494)- білий, білавий, біластий, біленький, білесенький, біло, білісінький, біліший, білуватий, білющий, білявий, білястий, біланка (гриб), білас (рослина), білас (гриб), білаш (хліб), білаш (гриб), білень (липень), білизна (речі), білизна (риба), білість, білка, білок (речовина), білок (оболонка ока), білуха (жінка), білуха (тварина), білячка, білити, вибільник. (КГСУМ. С. 57). Слово походить зі праслов. *bělь «сяяти, блищати, блиск», очевидно з *bel «світлий» (ЕСУМ. Т. 1, С. 195). Корінь є вільним, бо може існувати без афікса (біли-ий) та первинним, бо сучасний графічний запис збігається із записом в етимологічному словнику. Явище яке спричиняє аломорфізм- чергування приголосного л//л'.

Блід-(блід'-, блідл'-)- (СУМ. С.494)- блідий, блідавий, блідний, блідуватий, блідість, блідота, бліднути, зблідлий, поблідлий. Походить від праслов.

⁶³ Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Корінь слова та його роль у процесі творення слова. – Львів, 1958. – с.20

**blǣdъnъ*, що пізніше дало давн.укр. *блѣдъ*. (ЕСУМ. Т. 1, С. 210). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі явища: поява епертетичного /л/; чергування приголосних: д//д'; д//дл.

Бос-(бос')- (СУМ. С.494)- босий, босенький, босва, босота, босига, босини (єврейське свято), босяк (безпритульний), босіти, босувати, босячити, босяжник (рослина). (КГСУМ. С. 83). Походить з іє.- Бось, *bhos-os «голий». (ЕСУМ. Т. 1, С. 237) Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Відбуваються такі сторичні зміни: ь у слабкій позиції занепадає, бо знаходиться в абсолютному кінці слова- це змінює складоподіл даного слова. Пізніше виникає чергування с//с', що і спричиняє аломорфізм.

Борз- (борж-, борз'-)- (СУМ. С.495)-борзий, боржій, борше, борзина, борзість, борзити. Походить від давн.укр. бръзь. (ЕСУМ. Т. 1, С. 230) Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (борз-ий). Аломорфізм спричинили чергування приголосних: з//ж; з//з'.

Варт- (варт'-)-вартий, вартість, вартісний, вартівний, вартований – запозичено через польську з німецької wert «дорогий, вартий». (ЕСУМ. Т.1, С.334). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (варт-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т'

Велик- (велич-, велиц'-)- (СУМ. С.494) великий, великуватий, величезний, величенний, величезний, величенький, величавий, величальний, велич. Походить від давн. укр. великъ. (ЕСУМ. Т. 1, С. 346) Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (велик-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч//ц'.

Весел-(весел', весіл'-,весіл'л'-)- (СУМ. С.495)- веселий, весельчак, веселчаний, веселчастий, веселик (радісний крик), веселка, веселити, веселішати, звеселяти, весільний, весельчаний, веселість, весілля. Походить від ст-слов. *весель* (дав.-грец. κευχαρισμένος). (ЕСУМ. Т. 1, С. 362) Корінь є вільним (всел-ий). Сучасний графічний запис збігається із записом в етимологічному словнику, тому корінь є первинним; відбулися такі історичні зміни, занепад ь у слабкій позиції, в абсолютному кінці слова, склад стає

закритим. Пізніше- вплив йот (на попередній приголосний), після чого виникає подовження л'л'. Аломорфізм спричиняє чергування приголосних л//л', л'//л'л' та чергування голосних і//е.

Волог-(волоз'-, волож-)- (СУМ. С.495)- вологий, волозі, воложити, воложистий, вологнути, зволожувати, волога. Походить від праслов. *vólġā, *volžь; *vьlgь(ġь), *volġь, пізніше від давн.укр. волога. (ЕСУМ. Т. 1, С.418) Оскільки сучасний корінь збігається із записом в етимологічному словнику, то корінь є первинним, а також вільним (волог-ий). До явищ, які спричинили аломорфізм відносяться давні чергування приголосних г//з'; г//ж викликані першою та другою палаталізацією.

Глух-(глуш-)- (СУМ. С.498) глухий, глухуватий, глухань, глухар, глушко, глушман, глухота, глуш, глушина, глушитель, глушінь, глушка , глухнути, глушити, заглушка, заглушливий, оглушливий, оглушний. Походить від праслов. *gluxь, давн.укр.глоухы. (ЕСУМ. Т. 1, С.530). Корінь є первинним, бо сучасний графічний запис збігається із записом в етимологічному словнику, а також вільним, бо дорівнює основі слова (глух-ий). Відбулися такі історичні зміни, що і спричинили аломорфізм: занепад кінцевого ь у слабкій позиції, зміна у складоподілі даного слова, поява голосних ьи, які в сучасній українській мові дають звук [ий], давні чергування приголосних х//ш, які були спричинені першою палаталізацією.

Готов-(готу-, готовл'-, готовл',-готів)- (СУМ. С.499)- готовий, готов, готовість, готовність, готувач, готовити, готувати, виготовляти , готувати, готовлю, заготівельний, готівка, заготівельний, заготівний, заготовочний, заготовчий, заготівля, заготівельник, заготівник, заготовач, заготовка, заготовлювач, заготовщик, заготувач, наготові, підготовний, підготовчий, підготовка, підготовник. Походить від давн.слов. готовь. (ЕСУМ. Т. 1, С.577) Корінь є вільний, бо може існувати без допомоги афіксів(готов-ий). Аломорфізм спричинили такі явища: чергування приголосних в//вл', в//вл'; чергування голосних о//у; о//і.

Густ-(гус-, гущ-) – (СУМ. С.499)- густий, густелезний, густуватий, густина (щільна густина), густина (щільний ліс), густість, густина, гуснути, густити, густіти, густішати, густо, згуслий, згусток, згущувач, згуста, згущувати, гуща, гущ, гущава, гущавина, гущавінь, гущавник, гущак, гущина, гущовина. Походить від церковн.словн. гжсть. (ЕСУМ. Т. 1, С.627) Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів(густ-ий). Аломорфізм спричиняє таке явище- чергування приголосних: с//ш; т//ч.

Дик-(дич-)- (СУМ. С.500)- дикий, диковинний, дикуватий, дичина, дичковий, дикарство, дикість, диковина, диковинка, дикун, дикунство, дич, дичавина, дичина, дичка, дичавіти, дичіти, здичавілий, задичавілий, задичавлений. Походить від давн.слов. дикьи. (ЕСУМ. Т. 2, С.68). Корінь є вільним, бо може існувати без афіксів. Аломорфізм спричинило давнє чергування приголосних к//ч.

Довг- (довж-, довз'-)- (СУМ. С.500)- довгий, довгастиий, довгелючий, довгезний, довгенький, довгісний, довговатий, довговистий, довготний, довгуватий, довжина, довжезний, довжелезний, довженний, невдовзі. Походить від праслов. *dъlgъ. (ЕСУМ. Т. 2, С.100). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова. Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж//з'.

Дорог-(дорож-)- (СУМ. С.500)- дорогий, дорогуватий, дорожити, дорожчий, дорожнеча, дорожчати, здорожувати, предорогий. Походить від праслов. *dorgъ, давн.слов.. драгъ. (ЕСУМ. Т. 2, С.112). Корінь є вільним, бо може існувати без афіксів. Аломорфізм спричинили такі сторичні зміни: відбулося друге повноголосся, чергування приголосних г//ж.

Єдин- (єдн-, єдн'-)- (СУМ. С.501)- єдиний, єднати, єдність, з'єднувач, об'єднати, об'єднання, об'єднувальний, поєдинок, приєднувальний, роз'єднувач, роз'єднати, роз'єднувальний. Якщо розглядати корінь в синхронному розвитку , то він буде прикметниковим, але якщо розглядати корінь в діахронному розвитку, то він буде числівниковим, бо походить від праслов. *edīnъ, давнюслов. єдинъ. (ЕСУМ. Т. 2, С.179). Корінь є вільним, бо

може існувати без афікса (єдин-ий). Аломорфізм спричинило чергування голосного и з нулем звука, а також приголосних н // н'.

Жвав- (*жвавл-*)-жвавий, жвавість, жвавішати, пожвавлений, пожвавлення, пожвавлювати- запозичено з польської мови - z'wawy. (ЕСУМ. Т.2, С.189). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (жвав-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних в//вл (поява епентетичного л).

Зелен- (*зелен'-, зелен'н'-*)- (СУМ. С.502)- зелений, зеленавий, зеленистий, зеленкуватий, зелений, зелень, зеленявий, зеленястий, зеленець, зеленушка, зеленчук, зеленятко, зеленячка, зеленити, зеленіти, озеленювати, озеленяти, празелень, зеленню. Походить від давн.слов. зелень. (ЕСУМ. Т. 2, С.257). Корінь є вільним, бо збігається з основою слова (зелен-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'; н'//н'н'.

Зл- (*зл'-*)- (СУМ. С.502)- злий, злісливий, злісний, злобливий, злобний, злостивий, злосливий, злючий, злющий, злість, злісниця, зло, злоба, злобительство, злобитель, злюка, злити, зліти, злішати, злобувати, злобствувати, злоститися, злувати, зозла, озлоблений, озлобити, озлоблювати, озлобляти, розізлитися, узлитися. Походить від праслов. *зълѣ, що пізніше дало давн. укр. зълѣ. (ЕСУМ. Т. 2, С.266). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Золот- (*золот'-, золоч-*)- (СУМ. С.502)- золотий, золотар, золотильник, золотавий, золотильник, золотистий, золочений, золотити, золотіти, золотитися, дозолочувати, обзолота, позолота, золочу. Походить від праслов. *zolto, давн.слов. злато. (ЕСУМ. Т. 2, С.276). Корінь є вільним, бо може існувати без афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч та т//т'.

Зр-(*-зир-,зір-,зор-*)- (СУМ. С.502)- зримий, визирати, зір, зором, дозор, дозорець, визирати, визирцем, дозір, дозірець, дозор, запозирливий, назирком, назирці, надзиратель, зрілий. Походить від давн.слов. зърѣти. (ЕСУМ. Т. 2, С.280). Корінь є вільним, бо може існувати без афіксів. Аломорфізм

спричинило чергування голосних: нуль звука чергуються з голосним и; нуль звука з голосним і; і//о.

Крив(-кривл'-, -кривл-)- (СУМ. С.502)- кривий, кривастий, кривуватий, кривулятий, кривулькуватий, кривульчастий, кривизна, кривина, кривляк, кривулина, кривулька, кривити, кривлятися, накриво, покривлювати, викривлювати, викривлений. Походить від праслов. *krivъ, церк.-слов.. кривъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.88). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (крив-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні явища: вплив йот на губний приголосний, поява епентетичного л, чергування приголосних: в//вл'; в//вл.

Кріп-(кріпл-, кріпл')- (СУМ. С.502)- кріпкий, кріпильний, кріпильний, кріплений, кріпак, кріпацтво, кріпаччина, кріпити, кріпитися, кріпильник, кріпитися, кріпнути, кріпшати, закріпка, підкріпний, прикріпний, скріпа, скріпний. Походить від давн. укр. крѣпъ, крѣпкъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.98). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних п//пл та л//л'.

Крут-(круч-, крут'-)- (СУМ. С.504)- крутий, крутуватий, кручуватий, крутизна, круча, скрута, скрутний. Походить від праслов. *krōt-: *krēt-, що дало пізніше давн.укр. кроуть. (ЕСУМ. Т. 3, С.111). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч та т//т'.

Лих-(лиш-, лис')- (СУМ. С.505) - лихий, лихо, лихе, лишенько, лишко. Походить від праслов. *leikso-, що дало пізніше давн.укр. лихъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.249). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних х//ш.

Лукав-(лукавл-', лукавл-)- (СУМ. С.506) - лукавий, лукавець, лукавинка, лукавство, лукавити, лукавить, лукавлю. Походить від давн.слов.. лжавъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.303). Корінь є вільним, бо може існувати без афіксів. Аломорфізм спричинили такі історичні явища: вплив йот на губний приголосний, поява епентетичного л, чергування приголосних в//вл' та л//л'.

Лют-(лют'-, лютт')- (СУМ. С.506)- лютий, лють, люття, лютощі, лютіти, лютитися, лютувати, лютуватися, відлютувати, розлютілий, розлючений, розлютити, розлютувати, розлючувати. Походить від праслов. ljutъ, давн.слов.. лють. (ЕСУМ. Т. 3, С.329). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування приголосних: т//т'; т'//тт'.

Мал-(мал'-, ман-, ман')- (СУМ. С.507)- малий, малезний, малецький, маленький, малесенький, малечий, малісінький, малуватий, малюсінький, манюній, манюсінький, мальок, маненький, манесенький, манісінький, маленя, маленятко, маленьство, малеча, малозна, малість, малюк, маля, малявка, малятко, малитися, маліти, мало, малувато, безмаль, змалечку, змалку, змалу, замалим, замало, обмаль, помаленьку, помалу, помалесеньку, помаленьку, помалюсіньку, умалити, умаляти. Походить від праслов. *malъ,, давн.слов.. малъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.371). Корінь є вільним, бо може існувати без афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'; н//н'.

Мог-(мож)- (СУМ. С.507) - могти, може, могутній, могутність, могутніти. Походить від давн. укр. могуть. (ЕСУМ. Т.3, С.315). Корінь є первинним, бо сучасний графічний запис не відрізняється від запису в етимологічному словнику. За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами дана коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів (мож-е). Аломорфізм спричинило чергування приголосних г//ж.

Модерн- (модерн'-) - модерний, модернізатор, модернізація, модернізм, модерніст- запозичено з французької- modern. (ЕСУМ. Т.3, С.445). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'.

Молод- (-молодж-, молод'-, молодд'-, молож-)- (СУМ. С.508)- молодий, відмолоджувати, молодь, молоддю, моложавий, молодецький, молодечий, молодистий, молодичий, молодіжний, молодцюватий, молодявий, моложавий, молода, молодецтво, молодець, молодеча, молодик, молодиця, молоді, молодість, молодка, молоднеча, молодник, молодняк, молодощі, молодята,

молодикувати, молодити, молодитися, молодіти, молодшати, змолоду, замолоду. Походить від праслов. *moldъ, від якого пішло давн.слов.. младъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.502). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів(молод-ий). Аломорфізм спричинили такі чергування приголосних: д//дж; д//д'; д'//д'д'; д//ж.

М'як-(м'яг-)- (СУМ. С.507)- м'який, м'ягенький, м'ягесенький, м'якенький, м'якуватий, м'якуватий, м'якшильний, м'якість, м'якоть, м'якуни, м'якшильне, м'якнути, м'якшати, м'якшити, зм'якшувати, обм'яклий, пом'якшувальний, розм'якшувальний. Походить від праслов. *męкъ, що дало пізніше давн.укр мѣкъкъ. (ЕСУМ. Т. 3, С.547). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних к//ч.

Нов-(-новл'-, -новл-)- (СУМ. С.509)- новий, відновлювати, відновлений, новітній, новачок, новизна, новина, новинка, новіти, новішати, віднова, відновити, ізнов, ізнову, знов, знову, наново, онова, оновити, обнова, обновитель, обновленство, обновник, обновити, підновити, поновка, поновити. Походить від праслов. *novъ, від якого пішло давн.словн. новъ. (ЕСУМ. Т.4, С.107). Корінь є вільним, бо основа слова дорівнює кореневій морфемі (нов-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні явища: вплив йот на губний приголосний, поява епентетичного приголосного-л-, наявність чергування в//вл'; в//вл.

Певн-(певен,-певен'-)- (СУМ. С.509)- певний, певен, запевняти, певність, певне, певно, допевне, допевнитися, запевнити, напевне, напевно, непевний, упевнений, упевнити. Походить від праслов. *рѣvati від якого пішло давн.словн. (ou)пѣvати. (ЕСУМ. Т.4, С.326). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги інших афіксів (певен). Аломорфізм спричинили чергування голосних: нуль звука чергується з голосним -е-; приголосні н//н'.

Пізн'- (пізн'-, -пізн-)- (СУМ. С.511)- пізній, спізнюся, пізно, пізенький, пізняк, пізнитися, допізна, запізній, запізнілий, запізнитися, запізно, опізнити, припізнення, припізнити, припізнювач (швидкісна кінокамера), спізнілий, спізнити, спізнюватися, запізнитися. Походить від праслов. *pozďъ, від якого

пішло давн.укр. поздъ. (ЕСУМ. Т.4, С.400). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів(пізн-о).Відбулися такі історичні зміни, що і спричинили аломорфізм: давні спрощення в групі приголосних (здн-зн); чергування приголосних н'//н'; н'//н.

Плоск- (**площ-**)- (СУМ. С.511) плоский, площинний, плоскість, площа, площадка, площина, площинність, сплющити. Походить від давн. укр. плоскъ. (ЕСУМ. Т.4, С.453). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування приголосних с//ш; к//ч.

Повн- (**повн'-, повен**) - (СУМ. С.511)- повний, повен, повнісінький, повнеча, повниця, повнота, повня, повнява (надмір), повняк (місяць), повнити, повнитися, повніти, повнішати, повністю, повнотою, наповнювати, наповнювач, несповнений, несповна, підповня, поповнілий, поповненець, поповнення, поповняти, сповнений, сповна. Походить від праслов. *ръпль,, пізніше від давн.укр. пълнь, испълнь. (ЕСУМ. Т.4, С.469). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (повн-ий). Аломорфізм спричинили такі явища: чергування голосних- нуль звука чергується з голосним -е-; чергування приголосних н//н'.

Поган- (**поган'-, поганн'-**)- (СУМ. С.511)- поганий, погань, поганню, поганкуватий, поганючий, поганючий, поганець, поганин, поганство, поганка, поганити, поганитися, поганіти, поганішати, поганшати, препоганий. Походить від давн. укр. погань. (ЕСУМ. Т.4, С.472). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'; н'//нн'.

Прям- (**-прямл'-, -прямл-**)- (СУМ. С.512)- прямий, випрямляти, випрямляти, прямо, прямець, прямизна, прямоло, прямина, прямота, прямування, прямувати, прямацювати, прямцем, випрямний, випрямляч, випрямити, напрямний, напрям, напрямок, напрямити, напрямляти, напрямувати, навпрямки, навпрямці, розпрямити, спрямівний, спрямування, спрямувати. Походить від давн.укр. прямо ,прямь ст.-слов. прѣмо (давн.-грец.. ἐναντίον, εἰς, πρός), прѣмь (ὀρθῶς). (ЕСУМ. Т.4, С.619). Корінь є вільним, бо може

існувати без допомоги афіксів (прям-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні зміни: поява епентетичного /л/, чергування м//мл; м//мл'.

Руд-(руд'-)- (СУМ. С.513)- рудий, рудакий, рудуватий, рудявий, рудяк, рудіти, рудішати, зруділий, поруділий, прируділий. Походить від давн. укр. рудь. (ЕСУМ. Т.5, С.135). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (руд-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д'.

Рум'ян-(рум'ян'-)- (СУМ. С.513)- рум'яний, рум'яна, рум'яно, рум'янок, рум'янець, рум'янити, рум'яніти, зарум'янений, зарум'янілий, зарум'янитися. Походить від давн. укр. румяныи. (ЕСУМ. Т.5, С.141). Корінь є вільним, бо збігається з основою слова (рум'ян-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'.

Свят-(св'яч-)- (СУМ. С.513)- святий, святочний, святковий, святний, святочний, святоблливий, св'ячений, святенництво, святенництво, святиня, св'ятець, свято, святоша, св'ятити, св'ятувати, висв'ята, осв'ятитель, присв'ята, присв'ятний. Походить від праслов. *svęť, що дало пізніше давн.укр. св'ятъ. (ЕСУМ. Т.5, С.200). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч.

Син'- (син-, синн'-)- (СУМ. С.514)- синь, синьоокий, синій, синню, синявий, синильний, синюватий, синюшний, синець, синизна, синило, синітка, синька, синяк, синятина, синити, синіти, синішати. Походить від давн.укр. синь, церк.-слов. синь (давн.-грец. πελιδνός, μέλας). (ЕСУМ. Т.5, С.235). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (син'-ій). Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н; н//нн'.

Сир- (сир'-)- (СУМ. С.514) сирий, сировий, сируватий, сирець, сирий, сиричник, сирівець, сирість, сировина. Походить від праслов. *syrъ. (ЕСУМ. Т.5, С.242). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних р//р'

Сит- (сит'-, -сич-)- (СУМ. С.514)- ситий, наситять, насичений, ситенний, ситний, ситющий, ситощі, сить, ситити, сититися, ситіти, ситішати, наситити, насичати, насичувати, насичений, невиситимий, ненаситний, ненасить,

ненасичений, пересит, переситити, пересичувати, перенасичувати. Походить від праслов. *syть, від якого пішло ст.укр. сыть. (ЕСУМ. Т.5, С.242). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (сит-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т'; т//ч.

Скуп- (*скупл'-*)- (СУМ. С.515)- скупий, скуплятися, скупуватий, скупар, скупендра, скупердя, скупердяга, скупердяй, скупердяка, скупиндра, скупиндя, скупій, скупитися, скупіти, скупувати. Походить від праслов. skorpъ, від якого пішло давн.укр. скупъ. (ЕСУМ. Т.5, С.292). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі історичні явища: поява епентетичного /л/, чергування приголосних п//пл'.

Слаб- (*-слабл'-, -слабл-*)- (СУМ. С.515)- слабий, ослабляти, ослаблений, слабенький, слабкий, слабовитий, слабина, слабість, слабіти, слабшати, слабшати, послаблений, непослабний, послабілий, ослабілий, ослаблений, ослаблій, ослаблення, ослаблювач, ослаблій, ослаблювач, ослабити, ослабляти, ослабти, послабити, послабати, розслабити. Походить від давн.укр. слабъ. (ЕСУМ. Т.5, С.294). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (слаб-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні явища: поява епентетичного /л/; чергування приголосних б//бл'; б//бл.

Тісн- (*тісн'-*)- (СУМ. С.517) - тісний, тіснявий, тіснуватий, тіснина, тіснота, тіснява, тіснити, тіснішати, затісний, затіснити. Походить від праслов. *těsknъ, пізніше від давн.укр. тѣснъ. (ЕСУМ. Т.5, С.581). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (тісни-ий). Аломорфізм спричинили таке явище: чергування приголосних н//н'.

Тем- (*тьм-*)- (СУМ. С.517) - темний, тьма, темнавий, темничний, темнуватий, темінь, темна, темник, темнина, темнота, темнощі, темнити, темніти, темнішати, отемніти, отемняти, потемний, потемки, потемку, потемну, притемнений, притемняти, притемнювати, притемком, притемнілий. Корінь первинним, бо сучасний графічний запис збігається із записом в етимологічному словнику; походить від праслов. *tьmъnъ, що дало пізніше давн.укр. тьмънъ. (ЕСУМ. Т.5, С.543). Корінь є вільним, бо може існувати без

допомоги афіксів(тьм-а). Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н', а також чергування голосних: нуль звука чергується з голосним /о/.

Тих- (*тиш-*) (СУМ. С.518)- тихий, тиша, затишся, тихий, тихоня, тишина, тишко, тихішати, тихшати, тихнути, втихати, затишний, затишок, невтишимий, невтишний, потихеньку, потихенько, потихесеньку, потиху, притихлий, притишений, притихати, притишити, стихлий, стихати, стишати, стишитися, стишувати, стиха, стихача, стихенька, стишка, спідтиха, спідтишка, утихати. Походить від праслов. *tīxъ, давн.укр. тихъ. (ЕСУМ. Т.5, С.576). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування приголосних х//ш; ш//ш'ш'.

Товст- (*товст'-, товщ-*) (СУМ. С.518)- товстий, товщий, товстезний, товстелезний, товстелющий, товстенний, товстенький, товстесенький, товстісінський, товстуватий, товстющий, товстючий, товщинний, товстуля, товстун, товстунець, товстуха, товстяк, товща, товстити, товстіти, товстішати, товщати, завтовшки. Походить від праслов. *tǫlstъ, пізніше від давн.слов. тълстъ. (ЕСУМ. Т.5, С.589). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (товст-ий). Аломорфізм спричинили чергування приголосних т//т'; с//ш; т//ч.

Туг- (*-туз'-, туж-*) (СУМ. С.518)- тугий, в потузі, потужений, тугенький, тугесенький, тугіший, тугуватий, тужавий, тугішати, тужавіти, тужитися, затужавілий, тужений, натужний, натуга, натужити, натужувати, надпотужний, потужність, потугувати, потужніти, стужавілий, сутужний, сутужно, сутуга. Походить від праслов. tǫgъ(јь), пізніше від давн. укр. тжгъ. (ЕСУМ. Т.5, С.668). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги суфіксів (туг-ий). Аломорфізм спричинили чергування приголосних г//з//ж.

Туп- (*-тупл'-, -тупл-*) (СУМ. С.518) - тупий, притуплювати, притуплений, тупенький, тупіший, тупак, тупець, тупик, тупиця, тупити, тупішати, отупіння, отуплювати, отупляти, притуплений, притуплювати, притупляти. Походить від *torъ, пізніше від давн.укр. тупъ. (ЕСУМ. Т.5, С.677). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (туп-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні зміни: поява епентетичного –л-, чергування приголосних п//пл; п//пл'.

Убог- (*-убож-, вбог-, вбож-*)- (СУМ. С.518)- убогий, зубожувати, вбогий, вбожество, убогенький, вбогенький, убогенько, вбогенько, убого, вбого, убожество, вбожество, убозтво, вбозтво, вбожити. Походить від давн.укр. оубогъ. (ЕСУМ. Т.5, С.677). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова(убог-ий). Аломорфізм спричиняють давні чергування приголосних г//ж та чергування протетичних у//в.

Файн- (*файн'-*) - файний «гарний, добрий, якісний, доброякісний»- запозичення з польської мови – fajny. (ЕСУМ. Т.6, С.64). Корінь є вільним, бо збігається з основою слова. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'.

Хвор- (*хвор'-*)- (СУМ. С.518)- хворий, хворобливий, хворовитий, хворість, хвороба, хворіти, хворати, хворувати, захворювання. Походить від давн. укр. хворь. (ЕСУМ. Т.6, С.168). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних р//р'.

Холост- (*холост'-*)- (СУМ. С.519)- холостий, холостяк, холостяцький, холостякувати, по-холостяцькому, вхолосту. Походить від праслов. холсть(їь), що дало пізніше давн.укр. хласть. (ЕСУМ. Т.6, С.168). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т'.

Хоробр- (*хоробр'-*)- (СУМ. С.519)- хоробрий, хоробрість, хоробрішати. Походить від праслов. *хорѣгъ, що дало пізніше давн.укр. храбръ. (ЕСУМ. Т.6, С.201). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Чергування приголосних р//р' спричинило аломорфізм прикметникового кореня.

Хром-(храм-)- (СУМ. С.520)- хромий, хромець, храмати, хроміти, хромати. Походить від давн. укр. хромь. (ЕСУМ. Т.6, С.232). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (хром-ий). Аломорфізм спричинило чергування голосних о//а.

Ціл- (*ціл'-*)- (СУМ. С.519) - цілий, цілинний, цілісінський, цілісний, цілковий, цілковитий, цілющий, цільний, цілина, цілинник, цілитель, цілити, цілком, зцілющий, зцілитель, зцілити, заціліти, націло, суцільний, суцільність, суціль, уцілілий, уціліти, усуціль. Походить від праслов. *сѣль, від якого пішло

давн.укр. цѣль. (ЕСУМ. Т.6, С.257). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (ціл-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Част- (*част'*, *-чащ-*) - (СУМ. С.520) - частий, частість, учащати, частота, частіш, частіше, часто, частити, частішати. Походить від праслов. *čestъ, пізніше від давн.укр. часть. (ЕСУМ. Т.6, С.283). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги суфіксів(част-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних: с//ш; т//т'; т//ч.

Червон- (*червін'*, *червон'*) - (СУМ. С.520) - червоний, червінь, червінню, червіньковий, червонавий, червонастий, червонкуватий, червонуватий, червонястий, червінець, червонець, червоніти, червонішати, почервонілий. Походить від праслов. *čьrvjenъ, пізніше від давн.укр. чървень, чървлієнь. (ЕСУМ. Т.6, С.299). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (червон-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні явища: чергування приголосних – н//н' та чергування голосних о//і.

Щир- (*щир'*) - (СУМ. С.522) - щирий, щирости, щирість, щирости, щирувати. Походить від праслов. *stieri. (ЕСУМ. Т.6, С.510). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Чергування приголосних р//р' спричинило аломорфізм прикметникового кореня.

Яр-(яр'-) - (СУМ. С.521) - ярий «весняний, молодий», яринний, яровий, яр, ярина, ярка, яровина, яровизатор, яровизація, яровина, ярові, яровизувати, переярка, поярок. Походить від праслов. *jarъ, що дало пізніше дівн.укр. ярь. (ЕСУМ. Т.6, С.550). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (яр-). Аломорфізм спричинило чергування приголосних р//р'.

Яр-(яр'-) - (СУМ. С.521) - ярий «яскравий, яскраво-зелений, палаючий», яркий, яросний, ярість, яритися, яріти, яритися. Походить від давн.укр. ярь. (ЕСУМ. Т.6, С.551). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (яр-ий). Чергування приголосних р//р' спричинило чергування прикметникового кольору.

При аналізі первинних вільних інваріантних та аломорфних прикметникові коренів виявлено, що найчастіше аломорфізм спричиняють

давні чергування голосних та приголосних звуків. Також простежується тенденція, що до кожної кореневої морфемі можна дібрати по два та більше аломорфи, що свідчить про досить велику продуктивність прикметникових коренів у сучасній українській літературній мові, можливо це пов'язано з тим, що дані прикметникові корені є вільними.

Б) Зв'язані

Блакит-(*блакит'-, блакит'т'*)- (СУМ. С.527) - блакитний, блакитनावий, блакитнявий, блакитнуватий, блакитніти, блакитнішати, блакить, блакиттю. Походить з іє. -* blakitan. (ЕСУМ. Т.1, С.195) Корінь є зв'язаний, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричиняє явище чергування приголосного т//т'//т'т'.

Вис-(*вис'-, вис'с', -виш*)- (СУМ. С.501) - високий, вищий, найвищий, вищість, вищати, завищити, перевищити, підвищити, височезний, височенний, високенький, височенький, вись, вишній, ввись, всевишній, виша, височина, вишина, вищина, вишиня, височінь, високість, вишок, висота, виситися, височитися, височіти, високо, вишка, вище, узвишшя, увись, увишки. Походить від праслов. высокъ (давн.-грец. ὕψηλος). (ЕСУМ. Т.2, С.182). Корінь є первинним, бо сучасний графічний запис збігається із записом в етимологічному словнику. За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами цей корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аморфізм спричинили такі явища: чергування приголосних- с//с'; с'//с'с'; с//ш.

Вуз'-(*вуз-, -вуж*) - (СУМ. С.495)- вузенький, вузький, звужувати, вузькуватий, вужчий, вузина, вужчати, вузити. Походить від праслов. *oꝛъкъ, від якого пішло давн. укр. узъкъ. (ЕСУМ. Т.1, С.284). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без афіксів у жодному із варіантів (афіксом може виступати суфікс еньк). Аломорфізм спричинили такі історичні зміни: чергування протетичних у//в; чергування приголосних – з'//з; з//ж.

Глиб- (*-глибл'-, -глибл-*)- (СУМ. С.498)- глибокий, поглиблювати, заглиблений, глибина, глибинка, глибінь, глибочінь, глибочіти, глибшати, заглибина, заглибитися, завглибшки, зглибити, навглибшки, незглибимий,

поглибити, поглибити, углиб, углибшки, углибитися. Походить від праслов. *glǫb, *glǫbokъ-, пізніше від давн.укр. гльбокъ. (ЕСУМ. Т.1, С.523). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі історичні явища: поява епентетичного /л/, чергування б//бл'; б//бл.

Дал-(дал'-, дал'л')- (СУМ. С.499) - далекий, дальність, далеченний, далечезний, далеченько, далі, даленіти, даль, віддалення, віддаль, віддаляти, віддалити, дедалі, звіддалека, надалі, недалеко, даллю, оподалік. Походить від праслов.*daľ. (ЕСУМ. Т.2, С.10). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів.. Аломорфізм спричинило таке явище: чергування приголосних- л//л'; л'//л'л'.

Єхид- (СУМ. С.501) - єхидний, єхида (зла, хитра людина), єхидство, єхидно, єхидкуватий, єхидничати, єхидствувати, єхидствувати. Походить від праінд.*angwhi- «змія» далі від давн. укр. єхиднии. (ЕСУМ. Т.2, С.182). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без афіксів у жодному із варіантів. Не відбувається жодних історичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Жил-(жил'-)- (СУМ. С.501) - жилавий, жильний, жилкуватий, жилуватий, жилистий, жильний, жилавіти, прожилок. Походить від давн.укр. жилавыи. (ЕСУМ. Т.2, С.197). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Чергування приголосних л//л' спричинило аломофізм..

Корот-(-короч-, корот')- (СУМ. С.504) - короткий, скорочений, короткуватий, коротай, коротун, коротуха, коротати, коротити, коротшати, скоротливий, скоротний, скорочувальний, скорочення. Походить від праслов. *kortъкъ, *kortiti, від якого пішло давн.укр. кратъкъ. (ЕСУМ. Т.3, С.42). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//ч.

Кошер- (*кошер'*-) - кошерний «ритуально чистий (в іудейській релігії)». - запозичено з мови ідиш koser «їжа приготована за приписами іудейської релігії». (ЕСУМ. Т.3, С.68). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування р//р'.

Крих-(круш-)- (СУМ. С.505) - крихкий, крушити, крихітка, крихта, крихтина, кришина, кришеник, кришеня, кришиво, кришіння, кришка, крихітний, кришити, закришка, крихтяний. Походить від давн.укр. крѣхъть. (ЕСУМ. Т.3, С.96). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі історичні явища: чергування голосних и//у та чергування приголосних х//ш.

Ласк-(ласц'-)- (СУМ. С.505) - ласкавий, ласці, ласкавець, ласкав, ласкавити, неласка, обласкати, обласкавити. Походить від давн.укр. ласкавыи. (ЕСУМ. Т.3, С.197). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Чергування приголосних к//ц' спричинили явище аломорфізму.

Ліп- (СУМ. С.506) - ліпший, ліпота, ліпше, ліпшити, поліпшувати, поліпшення поліпшувач. Походить від давн.укр. лѣпъ. (ЕСУМ. Т.3, С.265). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати у жодному із варіантів без допомоги афіксів. У цій кореневій морфемі не відбулося явищ, які б могли спричинити аломорфізм.

Локал'- локальний, локалізація, локалізувати- запозичено із західноєвропейських мов- localis «місце». (ЕСУМ. Т.3, С.282). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. За походженням- первинний. Не відбулося жодних історичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Мног-(множ-)- (СУМ. С.507)- **многий, многогранний, множити, множний, множник, много, множити, премногий, примножити, примножити, умнозі.** Походить від праслов. *тъпогъ, від чго пішло давн.укр. мъногъ. (ЕСУМ. Т.3, С.490). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Чергування приголосних г//ж спричинило явище аломорфізму.

Мобіл'- мобільний «рухливий»- запозичено з французької мови – mobilny. (ЕСУМ. Т.3, С.491). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За походженням корінь є первинним, бо сучасний графічний запис не відрізняється від запису в етимологічному словнику. Не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Приват- приватний- запозичено з латинської мови через польську- *privatus*. (ЕСУМ. Т.4, С.568). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Раціо- раціональний, раціоналізаторство, раціоналізація, раціоналізм, раціоналізувати- запозичено з латинської мови- *rationalis*. (ЕСУМ. Т.5, С.34). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Рід(-/рідж-, рід'-)- (СУМ. С.513) - рідкий, зріджувати, рідкісний, рідкуватий, рідший, рідкість, рідина, рідота, рідіти, рідішати, рідшати, зрідка, обрідкуватий, обрідний, порідкий, порідку, прорідь, проріджувати, розріджувач. Походить від праслов. **rědъkъ*, що пізніше дало давн.укр. *рѣдъкъ*. (ЕСУМ. Т.5, С.90). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних: д//ж; д//д'.

Тон- (СУМ. С.518)- тонкий, тоненький, тонесенький, тоншенький тонший, тонина, тонкощі, тонкота, тонкість, тоншати, тоншити. Походить від праслов. **тъпъкъ*, від якого пішло давн.укр. *тънькъ*. (ЕСУМ. Т.5, С.598). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без аломорфів у жодному із варіантів (афіксом виступає суфікс н). Не відбувається жодних історичних змін, які б могли спричинити аломорфізм.

Фіолет- фіолетовий- запозичення з польської мови –*fiolet* «фіолоетовий колір». (ЕСУМ. Т.6, С.102). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу- існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Первинних зв'язаних прикметникових коренів, які можуть бути інваріантними чи аломорфними кількісно є не багато. Можливо тому, що воно за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами вони є зв'язаними, тобто не

можуть існувати без допомоги афіксів. Найчастіше аломорфізм спричинили такі історичні зміни як чергування приголосних та голосних звуків.

У сучасній українській літературній мові існує не велика кількість первинних зв'язаних прикметникових коренів, які існують в єдиному вияві. Оскільки, за мінливістю звукового складу корені існують в єдиному вияві, а їм не притаманні різні історичні явища та зміни (спрощення, опрощення, чергування), тому спільнокореневих слів є дуже мало, адже відсутність аломорфізму унеможливорює появу нових слів. Можливо, це пов'язано із тим, що корінь є зв'язаним (не може існувати без допомоги афіксів).

2.2.2. Вторинні

За походженням корені поділяються на первинні та вторинні. Вторинні корені є наслідком різних історичних змін, що відбувалися в період розвитку української мови. Найчастіше такими історичними змінами є спрощення або опрощення. Термін вторинний корінь спостерігається як закономірний процес розвитку слів. Історична граматика дає зрозуміти, що кожен етап розвитку мови має свій стан морфемної системи. Внаслідок розвитку слова, закріплення в ньому певних елементів, які згодом набувають своєї семантичної та словотвірної відокремленості, утворюються нові корені, які на відповідному етапі стають вторинними. Таким чином, первинний корінь стає етимологічним, а на новому етапі з'являється вторинний.

Адекват- адекватний, адекватність – запозичено з французької мови, фр. adéquat «адекватний» походить від лат. adaequātus, пасивного дієприкметника до дієслова adaequare «прирівнювати, уподібнювати», утвореного з префікса ad- «при-, до-» і дієслова aequāre «рівняти, прирівнювати» (ЕСУМ. Т.1, С.48). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За походженням- первинний. Не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм даного прикметникового кореня.

Актуал'- актуальний, актуальність - через польську мову запозичено з латинської мови actualis «справжній, теперішній». (ЕСУМ. Т.1, С.58). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За походженням є

первинним. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм.

Акурат- акуратний, акуратність, акуратист, акурат. Запозичений з польської мови через латинську – *accuratus*. (ЕСУМ. Т.1, С.58). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами, корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (акурт-). Дана коренева морфема є первинною, бо сучасний графічний запис збігається із записом в етимологічному словнику. Не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Аморф- аморфний, аморфність – запозичено з давн.грец.. *ἀμορφος*, пізніше з французької мови. (ЕСУМ. Т.1, С.68). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм.

Багат- (*багач-, багат'-, багац'-, багац-*)- (СУМ. С.490) - багатий, багач, багатій, багатирня, багатирство, багатство, багато, багацько, багатіти, багатшати, збагачувати, збагачування, збагачувальний. Походить від праслов. **bogaty*, **bogatyjъ*, що дало пізніше давн. укр. *богаты*. Корінь є похідним від праслов'янської мови **bog* «доля, майно багатство» (ЕСУМ. Т.1, С.109). В українській мові ба- замість бо- виникло як результат асиміляції до /a/ в наступному складі. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (багат-ий). Аломорфізм спричинили такі явища: чергування приголосних т//ч; т//т'; ч//ц'.

Божевіл'- (*божевол-, божевілл'*)- (СУМ. С.526) - божевільний, божеволіти, божевілля, божевільня- власне українське складне утворення, бо виникло на основі словосполучення *божа воля*, що пішло від праслов. **bogъ* , **volja*, (ЕСУМ. Т.1, С.170); відображає релігійне уявлення про божевільних. Спостерігається явище злиття двох коренів у один (схема: корінь + корінь), тому корінь є вторинним; відбулося чергування приголосних г//ж, Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили чергування приголосних: л'//л; л'//л'л' та чергування голосних і//о.

Бруталь- брутальний- запозичене мабуть через польське посередництво з французької мови brutal «грубий, брутальний, тваринячий, звірячий, раптовий, різкий». (ЕСУМ. Т.1, С.270). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За походженням – первинним. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм.

Велебн-(велебн'-) - велебний «достойний, гідний, преподобний»- запозичено з польської мови wielebny. (ЕСУМ. Т.1, С.345). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних н//н'.

Відповід-(відповід'-)- (СУМ. С.527) - відповідний, відповідальний, відповідач, відповідь, відповіді. Походить від відати- праслов. *věditi, що дало пізніше давн. укр. вѣдѣти «відати, знати» (ЕСУМ. Т.1, С.391). Корінь є вторинним, бо відрізняється графічно на сучасному етапі розвитку української мови та записом в етимологічному словнику, утворився за такою схемою: корінь + суфікс + суфікс. Первісно частиномовна належність була дієслівна, проте на сучасному етапі розвитку української літературної мови частиномовну належність змінено на прикметникову. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (відповідь-). Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних д//д'

Врочист-(урочист-, урочист'-) - (СУМ. С.527) - врочистий, урочистий «пов'язаний з торжеством, знаменитою датою, святковий», урочистість. Походить від урок «річна плата», префіксального похідного від рок «рік». (ЕСУМ. Т.6, С.45). Корінь є вторинним, утворився шляхом явища опрощення. Аломорфізм спричинило чергування протетичних в//у та чергування приголосних т//т'.

Вульгар- вульгарний, вульгаризатор, вульгаризація, вульгаризм, вульгарщина, вульгаризувати- запозичене з західноєвропейських мов через посередництво польської мови – vulgaris. (ЕСУМ. Т.1, С.439). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без

допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм.

Гарн-(гарн'-)- гарний «хороший, красивий», гарніти, гарнішати, гарнесенький. Походить від гарь «данина для князя», збереженого в адвербіалізованому виразі «гарма-дарма» в значенні «даремно» (ЕСУМ. Т.1, С.476). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Чергування парних м'яких приголосних н//н' спричинило аломорфізм кореневої морфеми.

Гаряч-(гарячл'-)- (СУМ. С.492) - гарячий, гарячкуватий, гарячковитий, гарячкуватий, гарячливий, гарячка, гарячити, гарячник, гарячішати, гарячкувати, згарячу. Походить від праслов. *goretі «той, що горить» можливо це спричинило асиміляцію голосних /o/ в /a/. (ЕСУМ. Т.1, С.479). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі історичні зміни: чергування приголосних ч//чл.

Гол-(гол'-)- (СУМ. С.495) - голий, голизна, голій «перукар», голота, голяр «перукар», голярня «перукарня», голити. Походить від праслов. * go-ľ- «лисий, голий». < іє. *ga-la «ожеледь», тобто гладкий як лід. (ЕСУМ. Т. 1, С. 548). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Чергування парних м'яких приголосних спричинило аломорфізм даної кореневої морфеми.

Делікат- делікатний, делікатничати- через польську мову запозичено з французької - delicat «ніжний, тонкий», що пішло від латинської мови delicatus. (ЕСУМ. Т.2, С.28). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних історичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Дешев-(дешевл'-) (СУМ. С.496) - дешевий, дешевизна, дешевина, дешевіти, дешевшати, дешевшати, подешевшати. Походження цілком не з'ясовано. Найімовірніше пов'язано з давн.укр. де-сити «знаходити, зустрічати», у такому разі найдавніше значення прикметника дешевий -«зручний,

уладнаний». (ЕСУМ. Т. 2, С. 46). Коренева морфема є вільною, бо вживається без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування в//вл'.

Дистрибут- дистрибутивний- запозичення із західноєвропейських мов, пов'язано з латинською мовою - *distributio*. (ЕСУМ. Т.2, С.78). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм.

Добр-(добр'-)-(СУМ. С.497)- добрий, добрезний, добренний, добренький, добротливий, добротний, добрячий, добрящий, добряга, добряк, доброта, добро, добрити, добріти, добрішати, здобрілий, здобритися, подобрілий, удобрити. Походить від праслов. **dob-rъ* «відповідний, підходящий, корисний», утворений від *dobra*. (ЕСУМ. Т. 2, С. 98) За можливістю зв'язуватися з морфемами, дана коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Прикметниковий корінь існує в інваріантному та аломорфному виявах. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних звуків р//р'.

Доклад- докладний «дуже повни, ґрунтовний»- запозичено з польської мови, утворене від *doclad* (ka) «додаток». (ЕСУМ. Т.2, С.104). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних історичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Досконал- (**досконал'-**)- досконалий, доскональний, доскональство, удосконалення, удосконалювати, удосконалювач. Запозичено з польської мови- *doskonały* «довершений». (ЕСУМ. Т.2, С.114). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (досконал-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Досконал- (**досконал'-**)- (СУМ. С.528) - досконалий, доскональний, доскональство, удосконалення, удосконалити, удосконалювач. Хоч дана коренева запозичена з польської мови, але вона є префіксальним утворенням від дієслова псл. *konati* «закінчити, виконати», що відповідає укр. конати, первісне значення «завершений, виконаний, викінчений». (ЕСУМ. Т.2, С.114).

Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (досконл-ий). Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Дум- думний- запозичено з польської мови – dumny. (ЕСУМ. Т.2, С.145).

Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві. Етимологічно був іменниковим, бо походить від слова дума.

Зграб-зграбний, незграбний, незграбно, незграба -запозичено з польської мови- zgrabny. (ЕСУМ. Т.2, С.253). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм.

Зухвал- (зухвал'-)- зухвалий, зухвальний, зухвалець, зухвальство, роззухвалитися- запозичення з польської мови –zuchwaly. (ЕСУМ. Т.2, С. 280).

За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами, корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних л//л'.

Категорич-категоричний- запозичено з німецької та французької мови- kategoriscen. (ЕСУМ. Т.2, С.403). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм.

Кеп-кепський «поганий» - запозичено з польської мови kersky « дурний, недоречний, поганий» є похідним від іменника kier «бевзь, бовдур», і первісно означало «властивий бовдуrowi, нікчемний». (ЕСУМ. Т.2, С.423).

Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Консерват- консервативний, консерватизм, консерватист, консерватор,- запозичено із західноєвропейських мов - conservativus. (ЕСУМ. Т.2, С.553). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може

існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних історичних явищ, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві. .

Корект- коректний «тактовний, ввічливий, методично правильний», коректність – запозичено з французької мови *correct*. (ЕСУМ. Т.3, С.15). Корінь є зв'язаний, бо не може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних історичних змін ,які б спричинили аломорфізм.

Крев- кривий- запозичено з польської мови- *krewny* «споріднений, родич», є похідним від *krew-* кров. (ЕСУМ. Т.3, С.81). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема є вторинною, бо первинно була іменникова. Корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм.

Майбут-(майбут'т')- (СУМ. С.507) - майбутній, майбуття, майбутнє, майбутть- похідне утворення від словосполучення має бути. Мати походить від праслов. **mati*, що пізніше дало давн. укр. мати. Бути походить від праслов. **byti*, що дало пізніше давн. укр. *бѣти*. (ЕСУМ. Т.3, С.361). Коренева морфема є вторинною, бо утворилася шляхом явища зрощення двох коренів у один. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних т//т'т'.

Меркантил'- меркантильний, меркантилізм- запозичено з італійської «торговельний, комерційний». (ЕСУМ. Т.3, С.442). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаний, бо не може існувати без допомоги афіксів. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних історичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Неміч- (немоч-, немог-, немож-, немоз')- (СУМ. С.529) - немічний, немочі, немога, неміч, неможливий. Походить від дієслова могли- праслов. **mogti*. (ЕСУМ. Т.3, С.494). Корінь є вторинним, бо утворився за такою схемою: префікс (не) + корінь (міч). Дана коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів (неміч-). Аломорфізм спричинили такі

історичні зміни: перша палаталізація, чергування приголосних ч//г; г//ж//з', а також чергування голосних і//о.

Нім- (СУМ. С.508)- німий, німенький, німотний, німота, німіти, німотувати, німувати, німіти. Походить від іє. *mem- «невиразно говорити, мимрити», що дало пізніше давн. укр. нѣмь. (ЕСУМ. Т.4, С.100). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм.

Одіоз- одіозний «неприйнятний, небажаний» запозичення із західноєвропейських мов - odiōsus. (ЕСУМ. Т.4, С.160). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм.

Оптималь- оптимальний «найкращий з поміж варіантів»- запозичення із західноєвропейських - optimal. (ЕСУМ. Т.4, С.205). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних змін, які б спричинили аломорфізм.

Ординар- ординарний «звичайний, рядовий, штатний» –через польське посередництво запозичено з латинської мови ordinarius, є похідним від ordo «ряд, порядок». (ЕСУМ. Т.4, С.211). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Палаталь- палатальний, палаталізація, палаталізований, - запозичено із західноєвропейських мов- palatalis «піднебінний». (ЕСУМ. Т.4, С.261). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм.

Палев- палевий «блідо-жовтий з рожевим відтінком»- запозичення з французької мови- palev «блідий». (ЕСУМ. Т.4, С.262). Корінь є вільним, бо

може існувати без допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Прост-(прост', -проц-)- (СУМ. С.511)- простий, спрощення, простакуватий, простуватий, простак, простацтво, простець, простушка, простіти, простішати, простувати, простуватися, просто, впрост, випросити, випроситися, запросто, навпрост, навпростець, навпрошки, опростити, опрощення, опрощенець, опрощенство, спростити, спростувати, спрощення, спроста. Походить від праслов. **pro-stь*, що дало пізніше давн.укр. *прость*, < * *stot-na* «сторона». Дана коренева морфема утворилася шляхом явища опрощення за такою схемою: префікс+ корінь+ суфікс. (ЕСУМ. Т.4, С.605). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (прост-ий). Аломорфізм спричинили такі явища: чергування приголосних с//ш; т//т';, т//ч.

Релятив- релятивний «відносний», релятивізм, релятивіст - запозичено із західноєвропейських мов - *relativus*. (ЕСУМ. Т.5, С.55). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм, тому дана коренева морфема існує в єдиному вияві.

Сив- (СУМ. С.520)- сивий, сивавий, сивастий, сивенький, сивуватий, сивизна, сивина, сивінь, сивко «камінь», сивуха, сивуч «морський лев», сивіти, сивішати, посивішати, посивілий. Походить від праслов. **sivъ*- світло-сірий, сивий» < іє. **kei-* «чорний», можливо споріднене з синім. (ЕСУМ. Т. 5, С. 224) За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося змін, які б спричинили аломорфізм.

Сліп- (*сліпл-, сліпл'-*) (СУМ. С.521)- сліпий, сліпенький, сліпучий, сліпак, засліплення, засліплений, зосліпу, наосліп, осліплення, осліплий. Походить від праслов. **slě-ръ*, < іє. **lier* «намазувати». (ЕСУМ. Т.5, С.304). Корінь є вільний, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм причинило чергування л//л' та поява приголосного л після губного п.

Стар- (стар'-)- (СУМ. С.521) старий, старезний, старкуватий, старовинний, старуватий, старезний, старкуватий, старчачий «жебрацький», старший, старецтво, стариган, старигань, старина, стариня, стариця «старе русло», старовина, староство, старостиха, старшенство, старші, старіти, старішати, застарілий. Походить від праслов. * starъ <*іє. * sta-ro, похідне від sta- «стати, стояти». (ЕСУМ. Т. 5, С. 398) Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. За мінливістю звукового складу дана коренева морфема існує в інваріантному та аломорфному виявах. Чергування парних м'яких приголосних р//р' спричинило аломорфізм кореня.

Тверд-(твердж- дверд')- (СУМ. С.517) - твердий, тверджу, твердавий, твердиня, твердіший, твердуватий, твердючий, твердиня, твердінь, твердота, твердити, твердіти, твердішати, тверднути, затверділий, затвердлий, затвердити, надтвердий, отверділий, підтвердний, підтвердити, потвердний, стверджувальний, стверділий, ствердливий, ствердний, ствердлий, ствердіння, стверджувати, ствердіти. Походить від *tvьrdь «твердий», що мало основу *tvar «творіння, форма», пізніше дало давн.укр. тврдь. (ЕСУМ. Т.5, С.531). Даний прикметниковий корінь утворився шляхом явища спрощення (опрощення) за такою схемою: корінь + суфікс, при цьому частиномовна належність обов'язкової морфемі слова змінено з іменникової на прикметникову. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів (тверд-ий). Аломорфізм спричинили такі історичні зміни: чергування приголосних д//дж та парних м'яких д//д'.

Уроч-урочий «чудовий, прекрасний, чарівний, який характеризується надприродною силою»- запозичено з польської мови- uroszy «здатний зурочити, чарівний, чудовий, привабливий» (ЕСУМ. Т.6, С.45). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є вільним, бо основа слова збігається з кореневою морфемою. Корінь є вторинним, бо первинно була інша частиномовна належність – іменникова. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Фатал'- фатальний «визначений наперед, невідворотний, згубний, приречений - запозичення із західноєвропейських мов - fatalis. (ЕСУМ. Т.6, С.79). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаний, бо не може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Фешенебел'- фешенебельний «вишуканий, модний, елегантний»- запозичення з англійської мови - fashionable, є похідним від fashion «мода, звичай, фасон». (ЕСУМ. Т.6, С.92). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося жодних явищ, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Фрикатив- фрикативний «щілинно-зубний» (про приголосний звук)- науковий термін запозичений із західноєвропейських мов- fricative. (ЕСУМ. Т.6, С.131). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. За походженням-первинний. Дана коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося явищ, які б спричинили аломорфізм.

Церебрал'- церебральний «мозковий, утворюваний при загині кінчика язика до твердого піднебіння»- запозичення з французької мови – cerebral, що пішло від латин. cerebrum. (ЕСУМ. Т.6, С.240). Корінь є зв'язаним, бо не може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, не відбулося явищ, для спричинення аломорфізму.

Цікав-(цікавл'-, -цікавл-)- (СУМ. С.529) - цікавий, цікавлюся, зацікавлений, цікавість, цікавити, зацікавлений, зацікавленість, зацікавлення. Утворився за допомогою суфікса aw (y)- утворено від основи дієслова *сієс « текти, течу», що пішло від давн. укр. тешти. (ЕСУМ. Т.6, С.257). Коренева морфема є вторинною, бо утворилася за такою схемою: корінь + суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі історичні зміни: поява епентетичного /л/, чергування приголосних в//вл'; в//вл.

Чист- (чист'-чищ-)- (СУМ. С.521) - чистий, чистильний, чистовий, чищений, чістенини, чистовик, чистота, чистун, чистюк, чистючка, чистьоха, чистити,

зачистка, начисто, нечистий, нечистота, нечисть, обчистка, очисний, обчислювальний, очищувач, перечистка, підчистка, пречистий. Походить від праслов. **čistь*, що дало пізніше давн.укр. чисть, < іє. (s)kie-d «тяти, відтинати, відділяти, відокремлювати» (ЕСУМ. Т.6, С.327). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі явища: чергування приголосних т//т'; с//ш; т//ч.

Чорн- (*черн-*, *чорн'-*)- (СУМ. С.521) - чорний, чернетка, чернечий, чернявий, чорнений чорнильний, чорновий, чорнуватий, чорнявий, чернецтво, чернець, черниця, чернь, чорнило, чорнильниця, чорниця, чорниш, чорнота, чорнушка, чорнявка, чорнити, чорніти, чорнішати, зачорнювати, обчорнити, чорно. Походить від праслов. **čьrнь* «чорний, темний», < * kirs-no «чорний, темно-синій» пізніше від давн.укр. чьрнь. (ЕСУМ. Т.6, С.341). Корінь є вільним, бо дорівнює основі слова (чорн-ий). Аломорфізм спричинили чергування голосних о//е, а також чергування приголосних н//н'.

Шад- (*шад'-*)- шадий «сивий, світло-сірий (про масть тварини)» - запозичення з польської мови- szady споріднене з укр.- сідий. (ЕСУМ. Т.6, С.367). За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами корінь є вільним, бо збігається з основою слова. Аломорфізм спричинило чергування приголосних д//д'.

Ясн- (*ясн'-*)- (СУМ. С.522)- ясний, ясенний, яснуватий, ясенець, яснота, ясонька, ясочка, ясніти, яснішати, ясувати, ясно, з'ясувати, об'ясняти, проясняти, роз'ясняти. Походить від праслов. **(j)ěsnь* < * ais «жар» до якого додався суфікс n, що дало пізніше давн.укр. *яснь*. (ЕСУМ. Т.6, С.557). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинили такі явища: чергування приголосних н//н', а також чергування голосних – нуль звука чергується з голосним /e/.

Простежується тенденція, що вторинні вільні прикметникові корені утворилися шляхом явища спрощення (опрощення)- це така зміна в морфемній структурі слова, коли основа з більшою кількістю морфем перетворюються на основу з меншою кількістю морфем, які приєднуються до кореня. Результатом є завжди вторинний корінь. Аломорфізм найчастіше спричиняють чергування

приголосних. Також виявлено що дуже часто частиномовна належність кореня змінювалася упродовж розвитку української мови. Тобто первісно ті корені, які у синхронії виділяємо як прикметникові могли походити зовсім не від прикметника, а найчастіше від дієслова та іменника.

При аналіз запозичених прикметникових коренів у сучасній українській літературній мові виявлено, що більшість кореневих морфем запозичено із західноєвропейських мов. За можливістю зв'язуватися з іншими морфемами велика кількість коренів є зв'язаними, можливо це спричинило те, що існують дані кореневі морфем у єдиному вияві. Також можна простежити тенденцію, що за походженням запозичені прикметникові корені в більшій кількості є первинними. Та частина коренів, які є вторинними, утворилися внаслідок історичних чергувань та спрощень.

2. 3. Займенникові корені

Займенник у сучасній українській літературній мові становить особливий клас слів. Як своєрідна самостійна частина мови, вона має свої особливості і в морфемному складі, і в плані морфології та лексикології. Однозначного погляду на морфологічний статус займенника, а також на його особливе семантичне наповнення немає. Так, наприклад, погляди українських мовознавців, які належать до традиційної граматичної школи відрізняються від бачення на цей клас слів від нетрадиційних шкіл граматики української мови. Власне в описі частиномовної належності кореневих морфем, простежується тісний зв'язок морфеміки та морфології. Адже якщо визначимо певний клас слів як займенники, то і відповідно частиномовне значення кореневої морфемі слова буде мати інші характеристики. Саме тому важливо наголосити на різних поглядах щодо частиномовного статусу одних і тих самих слів.

Взагалі морфеміка займенника є досить складним та дискусійним питанням. Багато науковців стверджує, що сам займенник дуже рідко піддається (а частіше ні) морфемному аналізу. Якщо із займенниками прикметникового та числівникового типу трохи простіше та системніше, то,

наприклад, особові займенники викликають чи не найбільше проблемних питань, відповіді на які досить складно знайти. Існує думка, що в займеннику не можна шукати сучасний корінь, а тільки етимологічний, адже коренева морфема зазнала суплетивізму і ті корені, які ми сучасно виділяємо можуть бути зовсім не тими, які виділяє етимологія. Наприклад, відкритим проблемним питанням залишається займенники типу хто, які у парадигмі зазнали суплетивізму. Чи можна стверджувати, що корінь хто це той самий корінь *к -ого*? Бачимо, що синхронія не може дати відповіді нам не це питання. Натомість дані етимологічного словника вказують на те, що раніше був займенник не хто, а кьто.

Оскільки синхронія не може повністю описати тих причин, які вплинули на появу суплетивізму, то чимало науковців взагалі не беруться ділити деякі займенники на морфеми, аргументуючи це тим, що, якщо нема сучасного кореня, то і займенникових коренів не існує. Проте виникає питання. Як бути зі словами похідними? Який буде корінь у словах типу самотній? Якщо ми не будемо виділяти у таких словах займенникові кореневі морфеми, то виходить, що просто пропаде велика група слів, яка творить сучасну українську мову.

Тому важливо, на наш погляд, описуючи такого типу кореневі морфеми, поєднувати синхронію з діахронією. Власне цей етимологічний підхід дає розуміння того, які ж змін відбулись у словах, які маємо в сучасній українській мові.

Нас зацікавила в першу чергу займенникова група слів тим, що ми можемо віднайти відзайменникові похідні слова. Адже, коли говоримо про займенникові корені, то це не тільки ті, які є у займенниках, але й у похідних словах, які належать до різних частини мови. Наприклад, я – якати, якало, якання, хто – хтокало, ти – тикатися та ін. Оскільки корінь є вершиною словотвірного гнізда, то, на нашу думку, доцільно вирізняти в окрему групу займенникові кореневі морфеми. Адже якщо така коренева морфема

засвідчена у похідних слова, зокрема іменниках, дієсловах чи прикметниках, то неправильно буде сказати, що займенникового кореня не існує.

Займенник, як самостійна частина мови, яку часто називають «замінниками імен» зі своїм категорійним значенням дійсності (вказівності) належить до іменникових частин мови. Саме тому неодноразово цей клас слів ставав об'єктом вивчення морфології та словотвірних особливостей. Це зокрема Н. Клименко та Є. Карпіловська «Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови»⁶⁴, М. Жовтобрюх, Б. Кулик «Курс сучасної української літературної мови»⁶⁵, В. Горпинич «Морфологія української мови»⁶⁶, А. Грищенко «Сучасна українська літературна мова»⁶⁷ та інші.

Серед нетрадиційних шкіл граматики української мови, які не виокремлюють займенник як окремий клас слів є школи І. Вихованець, К. Городенська та І. Кучеренко. У своїх працях, а це «Теоретичні питання граматики української мови»⁶⁸ та «ГраMATика української мови (морфологія)»⁶⁹, мовознавці обґрунтовували свої думки щодо «нового» погляду на займенник. «Семантико-граматична безпідставність займенника як частини мови» привела використання поняття «узагальнено-вказівні слова», а позначення слів «третього рівня узагальнено-вказівної семантики»⁷⁰. Таким чином, нетрадиційні школи розглядають займенник у складі іменника, прикметника та числівника, називаючи їх «займенникові іменники, займенникові числівники та займенникові прикметники» (за школою І. Вихованця та К. Городенської).

⁶⁴Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998.- 162 с.

⁶⁵ Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. – К., 1972.- 422 с.

⁶⁶ Горпинич В.О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: ВЦ «Академія», 2004.- 335 с.

⁶⁷ Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 1997.- 493 с.

⁶⁸ Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. – Вінниця, 2003.- 464 с.

⁶⁹ Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. ГраMATика української мови. Морфологія: Підручник.— К.: Либідь, 1993.- 334с.

⁷⁰ Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. – Вінниця, 2003. – С. 268.

Наприклад, «до категорії прикметника належать займенники *цей, той, такий, сам, кожний, усякий, увесь, мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, який, чий, котрий, ніякий, нічий, деякий, якийсь* тощо. В один клас з власне прикметниками вони об'єднуються тому, що мають тотожні граматичні значення відмінка, роду і числа, однакову систему відмінювання і виконують спільну синтаксичну функцію означення-атрибута»⁷¹. А ось займенники типу *я, він, вона, воно, хто, що* та інші, належать до іменників оскільки «подібно до іменників їм притаманна на формально-граматичному рівні роль підмета і прислівного другорядного члена, а на семантико-синтаксичному — функція суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя»⁷².

Морфеміка на пряму пов'язана із морфологією особливо у тому випадку, коли йдеться про визначення частиномовного статусу морфем. Попри те, що існують традиційні та інноваційні школи української граматики, ми у своєму дослідженні будемо опиратися на першу, тому частиномовний статус буде визначено саме таким способом.

1. Особові займенникові кореневі морфемі

Займенники в староукраїнській мові поділялися на такі самі розряди чи категорії, як і в сучасній українській мові. Єдина відмінність - наповненість, яка з часом розвитку мови змінилася.

За твердженням М.Жовтобрюха: «Всі особові займенники давньої української мови, це слова з коренями, спільними для багатьох індоєвропейських мов»⁷³. І це дійсно так, адже, коли заглянемо в етимологічний словник та розгорнемо будь-яку сторінку, де є подібно походження того чи іншого особового займенника, то знайдемо абсолютно однакові кореневі морфемі у різних мовах (індоєвропейської сім'ї).

Я- я, якати «занадто часто говорити про самого себе». Походить від псл. *azь/jazь* (< *jěзь < *ěзь); іє. *eġ -/[eġ h-], *eġ o ete «ось я» (ЕСУМ.Т.6,с.529). Сучасно визначаємо корінь /я/, проте етимологічно коренева морфема мала

⁷¹ Там само . – С. 99.

⁷² Там само. – С.17.

⁷³ Там само. – с. 152

іншу структуру. Не переконливим є пояснення випадіння кінцевого *z* (припускається вплив займенника *ty*). Таким чином, на синхронному зрізі морфеміки української мови маємо корінь, що утворився внаслідок випадіння кінцевого приголосного, що фактично є спрощенням. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, аде не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Мен-(мн-, мен')- мене, мною. Походить від псл. *mene* (род.– зн. в.), *тньѣ* (дав.– місц. в.), *тньојо* (ор. в.) (ЕСУМ.Т.3,с. 436). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /e/ з нулем звука, а також чергування приголосних *n// н'*. Коренева морфема є суплетивною формою до займенника 1 ос.одн. (я).

Ти- ти, тикати, тикатися, тебе, тобі. Походить від псл. *ty*; від. іє. **tū̃* (ЕСУМ.Т.5,с. 563). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Теб-(тоб-)- тебе, тобі, тобою. Походить від псл. *tebe* (<**teve*), *tebě*, *tobojо* (ЕСУМ.Т.5,с. 534). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *e//o*.

В - ви, вам, вас, викати. Походить від псл. *vy* (< **vūs* < **vōs* чи **vons*) є новотвором , що виник (як і латинське *vos* – ви) на місці іє. **jūs* «ви» під впливом форм непрямих відмінків цього займенника *vasъ*, *vamъ* і т. д. (ЕСУМ. Т.1, С. 368). Корінь існує в єдиному вияві та є первинним.

У сучасній українській літературній мові, особові займенники діляться за числами на однину та множину. Проте це не означає, що займенник *ми*, *ви* – це не форма множини до слів *я*, *ти*. Власне це і засвідчує абсолютно інша коренева морфема.

Найчастіше аломорфізм проявляється не у спільнокореневих словах, а в парадигмі відмінювання слів, тобто у словоформах.

Він- (вон-)- він, вона, воно, вони. Походить від псл. *опъ*, *она*, *опо* «той, та, те; він, вона, воно», що утворилися шляхом злиття синонімічних

індоєвропейських часток *о- (пор. укр. отой, такий-о́, он-о́, онде-о́, ось-о́, їй відповідає лат. ев e-nim) і *-n- (пор. укр. ген) (ЕСУМ.Т.1, с. 400). Етимологічно корінь утворився за структурою корінь + корінь (частка + частка). Таким чином можна говорити і про зміну частиномовного статусу кореневої морфеми (в діахронії). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о.

Дуже цікавими з погляду походження є займенники він, вона та воно. Зокрема мова йде про їхню парадигму. Так у р.в. та з.в. буде її, неї; його, нього; у д.в. – їй, йому; в о.в.- нею, ним; а в м.в. – ній, ньому. Знову перед дослідниками постає ряд проблемних питань: який корінь мають ці займенники, чи у словозміні – це аломорфний вияв кореневої морфеми? Звертаємося до даних етимологічного словника, адже синхронія нічого нам про це не каже і знаходимо: *Його* (нього, йому, його) початкове н у формах *ньо́го*, *ним*, *не́ю* і под. походить із прийменників *vъn (в), *kъn (к), *sъn (з) і є результатом звукового перерозподілу прийменникових сполучень типу *sъn jęgo, *vъn jęjı, *sъn jımъ; іє. *e-, eı-, i- «той, він». (ЕСУМ.Т.2, с. 326). *Її* (неї, нею) – див. його.

Відомо, що в давньоукраїнській мові окрім займенників онь, оно, она існували також и, їє, їа, які походили від <*jъ, *je, *ja). Можливо, саме існування цих «паралельних» форми спричинило те, що у парадигмі відмінювання займенників третьої особи однини з'являється зовсім «інший» корінь.

Ми- ми. Походить від псл. ту з кореневим приголосним т-, що протистоїть приголосному п- в усіх непрямих відмінках (nasъ і т. д.); цю особливість іноді пояснюють впливом дієслівних закінчень 1-ї ос. мн. іє. -mes/-mos (ЕСУМ.Т.3,с. 456). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Кореневий гніздовий словник Є. Карпіловської подає одну омографну обов'язкову морфему слова *ми*:

Ми – (*мий-*) - митися, немитий, митель, мийка, мило, мильниця, мильний, милити, милитися, замилити, намилити, миловаріння. Відмінність в першу чергу полягає у частиномовній належності. Корінь *ми* - (*мий-*) належить до дієслівних (мити), а вже у слові *ми* – омографна коренева морфема матиме інший частиномовний статус, а саме - займенниковий. Також дієслівний корінь має вияв аломорфізму, а саме - поява приголосного *й* у наказовому способі дієслова *мий* та спільнокореневих.

Н – нас, нами. Корінь є спорідненим з дінд. *nañ*, лат. *nōs* (наз. зн. в.), прус. *noison*, двн. *uns*, разом з якими є похідним від іє. **nōs* «ми» (ЕСУМ.Т.4, с. 45) Це є суплетивний корінь до займенника *ми*, який з'являється лише у парадигмі. Коренева морфема є вільною та існує в єдиному вияві.

Зауважмо, що у присвійному займеннику *наш*, який фактично походить від займенника *ми*, виділяємо кореневу морфему як *наш*, а не просто *н*. Фактично відбулося графічна та структурна зміна кореневої морфemi, яка етимологічно була однаковою.

Особливістю усіх особових займенників української мови є те, що в усіх них наявне явище суплетивізму. Тобто при парадигмі відмінювання у різних родах та числах (якщо є), з'являються нові кореневі морфemi. Цікаво, що саме суплетивні корені є продуктивнішими, нехай у словоформах, проте вони наявні у більшій кількості слів.

Структурно особові займенники також відрізняються від інших розрядів займенника та й від усіх іменникових коренів загалом. Зокрема відмінність полягає у тому, що обов'язкова морфема складаються з однієї літери – *і* що цікаво – з приголосної. Фактично такі корені навіть не є односкладними, адже у складі обов'язково повинна бути голосна літера. Можливо це пов'язано із тим, що *і* самі займенники найчастіше є односкладними. Оскільки кореневу морфему вважають ядром семантичного значення, то, на нашу думку, це вкотре підкреслює те, що кожна частинка слова є надзвичайно важливою як семантично так і структурно.

2. Зворотній займенниковий корінь

Себ-(соб-)- себе, собі, собою, міжусобиця, міжусобний. Походить від псл. *sebe* (*sebe*) замість давнішого **seve* (іє. **seō-*) під впливом форми дав. в. *sebě* (*sobě*), *soboję*; іє. **s(e)ōē-/s(e)ōo-/se*; первісне значення «осторонь, окремо» (ЕСУМ.Т.5,с. 200). Раніше, як і тепер, зворотній займенник не мав форми називного відмінка. Все це зумовлено тим, що він не самостійний, а лише вказує на відношення кожної з трьох осіб до самого себе. Корінь у такому займеннику етимологічно мав інше частиномовне значення. Сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних звуків *e//o*.

3. Присвійні займенникові корені

Мій-(мой-) – мій, моє, мої, мого. Походить від псл. **mojь*; іє. **mo-jo-*, **me-jo*, пов'язані з **me-* (основною непрямих відмінків особового займенника 1-ї ос. одн.) (ЕСУМ. Т.3, С. 474). Етимологічно корінь мав іншу структуру. Сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь+ суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *i//o*.

Твій –(твой-, тво-)- твій, твоє, твої, твого. Походить від псл. *tvojь*, *tvoja*, *tvoje*, пов'язане з **ty* «ти»; іє. **tū o-* (ЕСУМ.Т.5,с.532). Етимологічно корінь мав іншу структуру, сучасний вигляд утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *i//o*, а також випадання приголосного */j/*.

Свій – (свой-)- свій, своєму, свого. Походить від псл. *svojь*; іє. **sōē-/sōo-*, споріднене з **se-*; останнім часом пов'язується з іє. **sū-* «рід, народжувати» (ЕСУМ.Т.5,с. 195). Етимологічно корінь мав інший частиномовний статус, у порівнянні з сучасним сприйняттям. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Щодо аломорфізму, то його спричинило чергування голосних *i//o*.

Наш- наш, нашого, наші. Походить від псл. *našь* < **našjь* < **nōsjo-*, похідне утворення від **nōs* «ми», звідки виникло псл. *ny* «ми, нас (знах.в)» і *našь*, укр. *нас* (ЕСУМ. Т.4, С. 54). Корінь є первинним та структурно збігається із сучасним виглядом. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Ваш- ваш, вашого, ваші. Походить від – псл. *vašь* < **vas-jь*; – походить від іє. **vōs-jo-*, присвійного прикметника від **vōs* «ви», з яким пов'язані також псл. *vy*, *vašь*, укр. *ви, вас*; споріднене з лат. *vōs* «ви», *vester* «ваші» (ЕСУМ. Т.1, С. 341). Корінь є первинним. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Їх- їх, їхній, їхнього, їхні. Походить від псл. *jego*, *jemu* і т. д., форми непрямих відмінків вказівного (згодом особового) займенника **jь* (**ja*, **je*) «той», збереженого в ролі кінцевого компонента займенників типу *той* (<**ть-jь*), *такій* (<**такь-jь*) і означених прикметникових форм типу *білий* (<**бѣль-jь*); іє. **e-*, *ei-*, *i-* «той, він» (ЕСУМ.Т.2,с.324). Корінь є вторинним, що утворився за такою схемою: корінь+ суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, адже не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм. Згідно з історичною довідкою, означально-вказівні займенники *и*, *іє*, *я* використовувались у формі родового відмінка у функції присвійних, і це властиве було ще праслов'янській мові. В українській мові у множині поруч з *їх* виступає також новоутворення *їхній*, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс+ закінчення. Проте перевагу надають саме займенику *їхній*.

4. Вказівні займенникові корені

Ц- (*ц'*, *с-*)- *цей, ця, ці, це, сей*. Корінь виник у результаті спрощення (відпадиння початкового *о-*) давнішої форми *оцей* < *отсей* < *ото сей*, утвореної з вказівної частки *от(о)* і вказівного займенника *сей* (ЕСУМ.Т.6, с. 235). Варто зауважити, що сучасні українські вказівні займенники *цей, ця, ці, це*

утворилися від давніх вказівних займенників *сь* шляхом приєднання до них прикметникових закінчень , що історично сягають означально-вказівного займенника *и, ѡ, ю*, через аналогію. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *ц//ц'*, а також зміна початкового приголосного *с* на *ц*.

Щодо займенника *сей*, то він досить довго був засвідчений в історичних пам'ятках, проте у літературній українській мові, його замінила форма *цей*. Хоч на сучасному етапі ми вважаємо корінь *с* – аломорфом, проте етимологічно саме він був інваріантом кореневої морфеми.

T- (m'-)-той, та, те, ті, втім, притому, потім, потому, притім. Походить від псл. *тъ (тъѣ), та (таја), то (тоје)*; іє. *to- з вказівним значенням (< *so, *sā, *tod, відмінювання яких було спочатку суплетивним, пізніше узагальненим за рештою відмінків). (ЕСУМ.Т.5,с.592). Корінь є первинним. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних приголосних звуків *т//т'*. Бачимо, що корінь вказівного займенника *той* є значно продуктивнішим, у порівнянні з іншими займенниками, адже від нього творяться не тільки інші займенники, але й прикметники та прислівники.

Сучасні українські вказівні займенники *той, цей*, утворилися від давніх вказівних займенників *тъ,сь* шляхом приєднання до них прикметникових закінчень , що історично сягають означально-вказівного займенника *и, ѡ, ю*, через аналогію. З часом в українських та білоруських пам'ятках форми *той, сей* набрали значного поширення і вживалися як в літературній мові так і в більшості говорів. Форма *сей*, вважається більш другорядною, тому основною біля неї стоїть форма *цей*. Займенники *отой, оцей* (які більше поширені в усному мовленні), утворилися шляхом сполучення їх із вказівною часткою *от* : *от* > *той*, а далі відповідно через стягнення двох *т* в одне; *от* > *сей*, де *тс*, злився в афrikатну *ц*, і витворилася форма *оцей*⁷⁴.

⁷⁴ Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко . – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1960. – С. 176.

Так- такий, така, така, такі, такісінький. Походить від такъ «такий», утворені за допомогою суфікса -ко від займенникової основи та- (з *tō-, подовження to-, пор. *togo, тому, томь*), пов'язаної з вказівним займенником ть «той»; такъ, тако, така (корінь t-, суфікс -ак-, детермінатив-закінчення -ъ, -о, -а (у членній формі) : такьи, такоє, такаѡ) без істотних змін зберігаються у всіх сучасних східно-слов'янських мовах (ЕСУМ.Т.5, с. 504). Корінь є вторинним, бо утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Зауважмо, що значення слова також пов'язане із морфемним складом слово. Зокрема це простежується у займеннику *такий*, який має кілька значень (займенник у різних розрядах, іменник, прикметник, іменник та вигук). В усіх цих випадках коренева морфема матиме абсолютно однакове значення. І тільки у значенні означального займенника (у значенні негативної характеристики) з'являтиметься й аломорфний вияв головної морфемі слова, адже маємо слово *сякий*. Тлумачний словник української мови подає таке визначення займенника *сякий*: «[І] сякий і такий; [І] такий і сякий — уживається при несхвальній характеристиці кого-, чого-небудь»⁷⁵.

Цікавим щодо свого морфемного складу є саме слово *сякий*, яке, найімовірніше, походить від давнього займенника *сь* (на пару з яким був і давній *ть*), до якого приєднали прикметникове закінчення *о, е* (котре було у більшості форм непрямих відмінків, тому і витіснило собою кореневі *ы, и*)⁷⁶. Таким чином, на наш погляд, цілком правильно буде вважати кореневу морфему *сяк* аломорфним виявом до інваріанту так: *Так (так'-, сьак-, сьак')*.

⁷⁵ Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. Режим доступу: [Словник української мови: в 11 томах. — Том 9, 1978. — Стор. 912.](#)

⁷⁶ Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко. — Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1960. — С. 176.

В сучасній українській мові маємо слово *так-сяк*. Для морфеміки воно цікаве тим, що в одному слові є поєднання інваріантного та аломорфного коренів. І хоча слово й належить до прислівника, проте частиномовне значення обов'язкової морфемі слова буде займенниковим. Про це свідчать також записи в етимологічному словнику: так походить від псл. *tako* «так», *такъ* «такий», утворені за допомогою суфікса *-ko* від займенникової основи *ta-* (з **tō-*, подовження *to-*, пор. *togo, tomu, томъ*), пов'язаної з вказівним займенником *тъ* «той» (ЕСУМ.Т.5, с. 503), *сякий* – від псл. *sjako*, похідне із суфіксом *-k-* від займенника *сь* «цей», утворене за аналогією до *tako* «так» (від *тъ* «той») (ЕСУМ.Т.5, с. 496).

Стільк- стільки. Походить від др. **сьтолико* (**сьтолики*), результат злиття частки *сь* «з» (для позначення приблизності) і *толико* «стільки» (ЕСУМ.Т.5,с.419). Коренева морфема є вторинною, що утворилася за такою схемою: префікс + корінь. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм.

5. Означальні займенникові корені

Вес'-(вс'-, вс-, ввес'- ус'-)- весь, ввесь, увесь, всенький, увесь, ввесь, усенький, зовсім, вся, все, всі, усі. Походить від псл. *въсь* **въхъ*; споріднене з лит. *visas* «весь, цілий», лтс. *viiss*, прус. *wissa-* «тс.», дінд. *viṣu* «в різні (в усі) боки», *ví-* «роз-, в усі боки» (при дієсловах, що означають випромінювання, поширення світла тощо), *viśva* «кожний, весь», ав. дперс. *vīspa-* «тс.»; іє. **ui* (**dui*) «два»; «два»; виводилось також від основи із значенням «виводити» (пор. лит. *veĩsti* «виводити, розводити», *veĩsle* «порода, виводок», *veislus* «плодотворний» тощо); пов'язувалось із псл. *въсь* «село» (ЕСУМ. Т.1, С. 365). Етимологічно корінь мав інше частиномовне значення, проте сьогодні зараховуємо його до займенникового. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *с//с'*, *в//у*, а також чергування голосного */e/* з нулем звука.

Кожн-(кож-, кожн'-)- кожний, кожен, кожна, кожна, кожні, кожне, кожнісінький. Походить від псл. *tažьdo/kъžьde* «тс.», спочатку, очевидно, «хто-небудь, будь-

хто», що було результатом злиття відмінюваного компонента *кь- «хто» з складним компонентом -žьdo/-žьde, утвореним з підсилювальної частки že (žь) «же, ж» та неозначеної і питальної частки -do/-de, як у *кьде «де»; відмінювання займенникового компонента *кь- з первісним нерозрізненням його за родами пізніше змінилось відмінюванням складного компонента -žьdo (>žьdъjb). (ЕСУМ.Т. 2.с. 493). Перша, коренева частина цього займенника, безсумнівно, сягає старовинного займенникового кореня кь- (жін. р. ка-, сер. р. ко-; пор. кьто і ін.), яка поєднувалась із словотворчою часткою -жьд-, і прикметниковим закінченням -ь, -о, -а чи -ьи, -оє, -аѣ»⁷⁷. Етимологічно корінь утворився за такою схемою: корінь+ суфікс. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило випадіння приголосного /н/ після /ж/ та чергування н//н'.

Ін- інший, іншого, інша, інше, інші. Це результат поширення псл. інь «один; інший» суфіксом -ьщ-, що оформляє вищий ступінь прикметників (ЕСУМ.Т.2,с. 314). Корінь є первинним. «Утворився займенник від старовинного займенникового кореня ин- (инь, ино,ина) за допомогою суфікса -ьш-, що вживався звичайно при творенні вищого ступеня порівняння прикметників : ин+ьш+ии > інший»⁷⁸. Коренева морфема є зв'язаною, бо не може існувати без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

Жоден- (жодн-, жодн'-)- жоден, жодний, жодні, жодна, жодне. Корінь є запозиченням з польської мови; п. żaden «ні один», ст. żadny, як і ч. žádný, слц. žiaden, žiadny, вл. žadyn, нл. žeden «тс.», виникло, очевидно, під впливом každy з *žeden, про що свідчить нл. žeden і запозичене з польської мови лит. žėdnas «кожний; жодний» . *ž eden є результатом стягнення і спрощення виразу nize + jeden «ні(же) один»; на давнішому етапі звукосполучення жа (ž a, ž a) могло бути і закономірним результатом стягнення ž eje через стадію ž ē (пор. час із

⁷⁷ Исторична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко . – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1960. – С. 181.

⁷⁸ Исторична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко . – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1960. – С. 180.

*ĉ ēśь < *kēs-, жар із *ž ēть < *gēr- та ін.); укр. жоден (жодний) або виникло пізніше з жаден (жадний) під впливом ні один або (що менш імовірно) є результатом давнього розвитку виразу *ниже один; думка про походження п. ž aden (ž adny) з ч. ž adný (< *zěďнь(jь)) «жадібний» – непереконлива. (ЕСУМ.Т.2,с. 204). Корінь є вторинним та вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило історичне чергування голосного /e/ з нулем звука та чергування н//н'.

Сам- сам, самий, сама, само, самі, самітний, самітницький, самотинний, самотний, самотницький, самітник, самітництво, самота, самотіти, самотою, несамовитий, осамітнений, осамотнений. Походить від псл. samъ (< *sōmos < *sōmos); споріднене з дірл. som «сам», можливо, також з гр. εἷς «один» (< *sems), лат. semel «один раз» (ЕСУМ.Т.5,с. 171). Корінь є первинним. Коренева морфема є вільною, бо існує без допомоги афіксів. Не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм, тому корінь існує в єдиному вияві.

6. Питально-відносні займенникові корені

Хто- хто, ніхто, хтокало. Походить від псл. kъto – складне слово, утворене з двох займенників: къ, спорідненого з лит. kàs «хто, що», лтс. kas «тс.», гр. τέος «кого, чий», алб. kë «кого», лат. quī «який, котрий», ав. дперс. ka- «хто, котрий», kā- «тс.», дінд. kās «хто», хет. kui (з іє. *qu o-, *qu i-), що виділяється також в укр. ко́жний, ко́трий, куді тощо, і -to, похідного від псл. ть (ЕСУМ. Т.6, с. 219). Корінь є вторинним, бо утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Що- (ві-що)- що, щокати. Походить від псл. ſъto; утворилося поєднанням займенника *śь «що», збереженого в укр. [нич] «нічого», із займенником to, с. р. від *ть, укр. той; розвинулося з др. чьто; (ЕСУМ.Т.6, с. 512). Корінь є вторинним, адже утворився шляхом поєднання 2 займенників. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Щодо того, чи

корінь існує в єдиному вияві, чи є аломорф та інваріант, то звернемо увагу на увагу на парадигму відмінювання займенника *що*. У родовому відмінку з'являється займенник *чого*, у давальному – *чому*, у знахідному – *віщо*, в орудному- чим, а в місцевому – (на) *чому*, чім. Словозміна займенника *що* дає нам розуміння того, що тут наявне явище суплетивізму (яке є досить не поширеним серед займенників). Так, сам корінь що дійсно існує в єдиному вияві, адже частинка *ві-* (за твердженням етимологічного словника), походить з прийменником *въ* »во»*ві* (ЕСУМ.Т.1 с. 408) та не є частиною кореня.

Ч – *чого, чому, чим, чім*. Етимологічно: форма займенника *чьто* замість давнішої форми *чи* з'явилася під впливом орудного відмінка на *-ть* інших типів відмінювання (ЕСУМ.Т.6 с. 320). Коренева морфема є первинною, вільною та існує в єдиному вияві.

Якщо ми порівняємо сучасну парадигму відмінювання займенників *хто* та *що* із парадигмою відмінювання того самого слова, але із записом у староукраїнській мові, то цілком стає зрозуміло, звідки взялося те «*чого*», «*кого*» та подібні. Порівняймо: н.в. *хто, що* < *къто, чьто*; р.в. *кого, чога* < *кого, чесо*; д.в. *кому, чому* < *комоу, чемоу*; з.в. *кого, чога* < *кого, чьто*; о.в. *ким, чим* < *цѣмь, чимь*; м.в (на) *кому, чому* < *комь, чемь*.

Котр- (*котр'-*) - *котрий, котрі, котрі, котре*. Походить від псл. *kotrъ, kotorgъ, kotergъ, *къtoгъ, *къterгъ*; споріднене з лит. *katràs* «*котрий (із двох)*», [*katarás*] «*тс.*», лтс. *katrs* «*кожен, усякий, будь-який*», дінд. *kataráh* «*котрий (із двох)*», ав. *katara-*, гот. *haþar*, двн. *hwedar*, гр. (іон.) *кότερος*, гр. *пότερος* «*тс.*», оск. *rutúrús-ríd* «*з обох боків*», які зводяться до іє. **q̥* *o-*, займенникового кореня, наявного також у псл. *къto*, укр. *хто*, і суфікса *-tor-* (*-ter-*). (ЕСУМ.Т.3,с.61). Корінь є вторинним, що утворився за такою схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування приголосних *p//p'*.

Чий-*чий, чия, чий, чий*. Походить від псл. *сьъ*, рефлекс іє. **ç* *i-jo-s*, утвореного за допомогою присвійного суфікса *-jo-* від питального займенника **ç* *eḷ-jo-s* (псл. *къ-to*). (ЕСУМ.Т.6,с. 318). Корінь є вторинним, що утворився за такою

схемою: корінь + суфікс. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Корінь існує в єдиному вияві, бо не відбулося таких фонетичних змін, які б спричинили аломорфізм.

Як- який, яка, яке, які, якийсь, який-небудь, абиякий, деякий, ніякий, по-якому, по-якомусь, якість, якісно. Походить від псл. *јако*, початковий компонент якого *ј-* зводиться до індоєвропейського відносного займенникового кореня *ǵ-* (ЕСУМ.Т.6,с.540). Етимологічно корінь стоїть в одному ряді із прислівником *як*, тому первинно частиномовне значення цього кореня було прислівниковим, а сьогодні визначаємо як займенниковий. Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів, а також існує в єдиному вияві.

Корінь *як-* має найбільше (4) омоніми. Проте усі вони мають інший частиномовний статус:

1. Як- як (тварина), яковий. Корінь – запозичений з тибетської мови (ЕСУМ.Т.6,с. 540). Морфема є первинною, вільноб, існує в єдиному вияві, за частиномовним статусом – іменникова.

2. Як- як (прислівник), якось, якось- не- якось, якось-то, ніяковий, ніяковість, ніяково, ніяковіти, зніяковіти, зніяковілий, ніяк, як-як, абияк, бозна-як, казна-як та ін. Корінь походить від псл. *јако*, початковий компонент якого *ј-* зводиться до індоєвропейського відносного займенникового кореня *ǵ*; другий компонент (морфему) цих форм становить суфікс **-ак-о-* (ЕСУМ.Т.6,с. 540). Коренева морфема є вільною, вторинною - етимологічно, адже утворився за такою схемою: корінь + суфікс, вільний, існує в єдиному вияві, частиномовний статус – прислівникова.

Етимологічний словник української мови вказує на те, що первинно у прислівнику *як* та у займеннику *який* – були однакові кореневі морфемі і саме від прислівника пізніше утворилися такі слова як *який*, *якість*, *якісний* та ін. Проте у синхронній морфеміці ми не вважаємо корінь *як* (у займенниках типу *який*) прислівниковими, навпаки – їх частиномовний статус є займенниковими. Навіть у Кореневому гніздовому словнику Є. Карпіловської,

серед гнізд окремо подані спільнокореневі слова до прислівника як та займенника який (хоча й дійсно графічно корені є омонімічними).

3. **Як**– який (займенник), якийсь, який-небудь, по-якомусь, по-якому, якість, якісний, якісність, високоякісний, доброякісний, доброякісність, аби-який, деякий, ніякий, ніякісінський, ніякогісінський, ніяко, бозна-який, хтозна-який та ін. (Див. як -) Займенниковий (сучасно) корінь *як* є найпродуктивнішим. До нього можна дібрати найбільше спільнокореневих слів.

4. **Як** – як (частка), як-от, аякже. Щодо походження цього кореня, то етимологічний словник не подає окремого слова як (у значенні частки), адже «виводить» його із прислівника (сполучника) як. Сучасна морфеміка різнить ці два корені за частиномовним статусом. Тобто, у слові аякже – наявний корінь як, частиномовне значення якого – відчастковий, а у слові якось – корінь прислівниковий. Це можна побачити й у кореневому гніздовому словнику Є. Карпіловської, яка подає різні гнізда із омонімічним коренем. Зауважмо, що корінь *-як-* має властивість переходити в іншу морфему, зокрема у префікс. Таке явище зокрема простежується у словах найвищого ступеня порівняння прикметника та прислівника. Наприклад: якнайкращий якнайкраще. Таким чином, бачимо, що навіть трапляється явище зміни морфемного статусу частинки слова, залежно від того у якому слові наявна та чи інша морфема.

5. **Як** – як (сполучник), позаяк, якби, якби-то, якщо. Корінь є вільним, вторинним, адже первісно був прислівниковим, а тепер сполучниковий; існує в єдиному вияві. На відміну від попередніх омонімічних коренів, він не є таким продуктивним, адже спільнокореневих слів із сполучниковим коренем не так вже й багато.

Загалом займенник належить до тієї (досить замкненої) групи слів, що фактично не поповнюються своїм складом новоутвореннями, адже існують інші групи слів. Проте, якщо займенниковий неологізм і з'являється, то він створюється найчастіше на базі займенникових кореневих морфем.

Також не потрібно забувати про таке явище в мові як прономіналізація, тобто перехід будь-якої частини мови у займенник. Це відбувається тоді, коли повнозначне слово втрачає своє значення та набуває певної абстрактності та вказівності. Проте будь-яке слово, що зазнало явища прономіналізації, змінює лише свій частиномовний статус у певному контексті, проте не змінює частиномовний статус обов'язкової морфемі слова.

Аналіз займенникових кореневих морфем показав, що більшість з них є первинними. Кожен із розрядів займенника має свої морфемні особливості та структуру. Наприклад, для особових займенників характерне явище суплетивізму. У кожному з них при словозміні, з'являються нові основи слів, відповідно й кореневі морфемі. Ще однією особливістю обов'язкових частин займенників, які належать до особових, є те, що більшість існує в єдиному вияві. Звісно, існують і такі, що мають інваріантний корінь та його аломорфні вияви. Серед явищ, що спричинили аломорфізм, найчастіше зустрічаємо історичні чергування голосних і//е. Найчастіше аломорфізм проявляється не у спільнокореневих словах, а в парадигмі відмінювання слів, тобто у словоформах.

Присвійні займенники мають свою особливість у структурі. Більшість з них утворилася за такою схемою: корінь + суфікс. На відміну від особових, присвійні займенники за мінливістю звукового складу у більшості мають інваріант та аломорфні вияви. Причому до кожного інваріанту можна дібрати по 2-3 приклади аломорфів, більшість з яких з'являється у парадигмі.

Вказівні займенники за своїм складом є первинними. Явище аломорфізму спричинило у більшості випадків чергування приголосних твердих та м'яких відповідників. Для розряду вказівних займенників характерно й те, що деякі з них мають «застарілі» відповідники до сучасних форм. Наприклад, сякий/такий, сей/цей.

Означальні займенники у своєму складі всі мають первинні власне українські кореневі морфемі. За можливістю зв'язуватися з іншими

морфемами – цей розряд (як й інші) характеризується тим, що обов'язкова морфема слова є вільною.

Питально-відносні займенники з морфемного погляду цікаві тим, що у їхньому складі є такі кореневі морфеми, до яких можна дібрати найбільше омографів. Щодо свого складу, то обов'язкові морфеми слів є первинними.

Заперечні займенники не було взято до уваги, адже кореневі морфеми у них будуть ті самі, від яких походять ці займенники, а до тому як такої потреби не було.

Отже, займенник як іменна частина мови, характеризується своєрідністю структури кореневої морфеми, має свої особливості у кожній із характеристик обов'язкової частини слова.

2.4. ЧИСЛІВНИКОВІ КОРЕНІ

Числівник – це самостійна частина мови, «яка об'єднує слова, що називають абстрактно-математичні числа (п'ять, десять), кількості предметів (п'ять студентів, десять днів) або ж порядок предмета при лічбі (п'ятий клас, десятий рік) і взагалі виражають у мові найрізноманітніші кількісні відношення»⁷⁹.

Характерну ознаку числівників становить їхній відносно сталий, кількісно обмежений лексичний склад. Новими лексичними одиницями числівники СУМ не поповнюються, якщо не брати до уваги аналітичні числові назви, що можуть з'являтися для позначення надзвичайно великих або надзвичайно малих (у випадках дробового вираження) кількісних понять. Тобто, на відміну від інших частин мови, які можуть поповнювати свій лексичний склад, числівник є давно сформованим та має замкнену групу слів.

Варто зауважити, що числівник як частина мови є відносно молодого групою слів. Ще на початковому етапі свого становлення, числові назви вживалися лише зі сполукою слів, що позначали предмети лічби. Людське мислення пройшло тривалу еволюцію, щоб перейти від розуміння кількості

⁷⁹Жовтобрюх М. А., Волюх О. Т., Слинько І. І. Історична граматики української мови . – К.: Вища школа, 1980. – с. 182

конкретних перелічуваних предметів до числа як абстрактно-математичне поняття.

Уже в давньоруській мові засвідчується усвідомлення числових назв як абстрактних понять, проте як окремої частини мови числівника на той час ще не існувало. Формування граматичних ознак числівника як частини мови починається в говорах давньоруської мови та завершується в окремих східнослов'янських мовах. Варто зауважити, що сучасна українська літературна мова успадкувала від давньоукраїнської систему числівників. Проте, з розвитком мови, відбулися певні зміни, серед яких відсутність двоїни (у СУЛМ) та зникнення чисел на позначення одиниць вищого розряду, наприклад, 10 000 – тьма, 100 000 – леґіон, 1 000 000 – леодр, 10 000 000 – ворон, 100 000 000 - колода.

У граматиці та морфології сучасної української літературної мови числівник стоїть поруч з іншими самостійними частинами мови, таких як іменник, прикметник та займенник, формуючи таким чином спільний знаменник- іменні частини мови. І така «позиція» числівника є цілком виправданою, адже одні числівники мають здатність змінюватися (як прикметники) за родами, числами та відмінками. Наприклад, один, одна, одне, одно, одні. Інші числівники мають спільні граматичні ознаки з іменником, а саме здатність належати до одного якогось роду та відмінюватися за іменниковим типом відмінювання. Наприклад, п'ять, сім, десять, сто, тисяча.

Усі кількісні числівники української мови за будовою діляться на прості, складні та складені. Щодо простих, то їх є невелика кількість. Це слова на позначення чисел від одного до десяти, числівник сто та тисяча.

У сучасному мовознавстві української мови, існують різні погляди на числівник. Традиційна школа української граматики виокремлює числівник в окрему самостійну частину мови зі своїм категорійним значенням кількості. Проте існують також інноваційні школи граматики, які розглядають числівник, чи окремі його розряди в межах інших іменних частин мови.

Наприклад, школи І. Кучеренка, І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича порядкові числівники зараховують до іншої частини мови, а саме - прикметника. За слова В. Горпинича, вони «означають ознаку предмета за числом, виражають її за допомогою прикметникової флексії»⁸⁰. Відтак слова типу *перший, другий, третій* (які у традиційній та шкільній граматиці належать до числівників) школа І. Вихованця та К. Городенської зараховує до відносних прикметників.

Ми ж у своєму дослідженні опиратимемося на погляди традиційної школи граматики.

Один-(одн- одн'- еден-, єдин-)- (СУМ.с. 409)- один, одиниця, одного, одинець, одиничний, одиночка, одинарний, однаковий, однаковісінський, заодно, наодинці, поодинокий, поодинці, одні, еден, єдиний, одинадцять. Походить від псл. *edīnъ, *edъnъ, складне утворення з елементів *ed- і *īnъ (*īnъ); псл. *ed- походить від індоєвропейської займенникової основи *e-, що виступає в лат. esse «он», esquis «хто-небудь», нвн. etwas «що-небудь», а також, можливо, в р. едв́а, укр. лёдв́е, стсл. еда «хіба, чи»; що зводяться до іє. *oi-nos (ЕСУМ.Т.4,с. 159).

Етимологічно корінь є займенниковим, адже давнім чи первинним варіантом числівника «один» буде слово *еден* – займенник (у значенні один), а згодом слово *єдиний*- прикметник, проте в морфеміці сучасної української літературної мови зараховуємо його до числівникових. Коренева морфема є вільною, адже може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм як явище виявляємо при словозміні синхронно. Щодо фонетичних змін, які його спричинили, то варто назвати такі: 1) чергування парного м'якого приголосного н//н'; 2) чергування голосного /и/ з нулем звука 3) чергування голосних е//и. Також у числівнику один засвідчується відома фонетична зміна початкового *je (є,е) на голосний о.

⁸⁰ Горпинич В.О. Морфологія української мови : підручник / В. О. Горпинич. – Київ: Академія, 2004. – с.99.

На етимологічно займенниковий корінь числівника один вказує ще й те, що він відмінювався як вказівні займенники *той, та, те, то*. Як вказівні займенники числівник один згоджується з іменником у роді, числі та відмінку. Окрім цієї особливості є ще одна – це здатність числівника один мати множину (одні), яка збереглася в сучасній українській мові. Власне множина нам дає ще один аломоорфний вияв кореневої морфеми (*одн'*).

Корінь числівника *один* засвідчуємо і в складному кількісному числівнику *одинадцять*. Останній числівник входить до системи **складних кількісних числівників** у сучасній українській мові, яка складається із назв чисел другого десятка, тобто усі числа від одинадцяти до дев'ятнадцяти; назв десятків (двадцять- дев'яносто) та назв сотень (двісті-дев'ятсот).

В етимологічному словнику читаємо, що числівник одинадцять має таке походження: псл. *edīnъ на desęte, *edъnъ на desęte, що складається з числівника (j)edīnъ «один», прийменника на «на» і форми місц. в. від числівника desęть «десять» (ЕСУМ. Т.4,с. 159). Порівн. ще з **один** та **десять**.

Дв- (СУМ.с.76)- два, двоє, двійка, дванадцять, двійник, двійнята, двійний, двоїстість, двійчастий, двоїти, задвійний, подвоювач, подвоєння, удвічі, удвоє. Походить від псл. d(ъ)va, d(u)vě < іє. *duuō «два», *duuoі «дві» (ЕСУМ.Т.2,с.16). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. У сучасній українській літературній мові коренева морфема існує в єдиному вияві.

Числівниковий корінь дв- наявний також у числівнику на позначення другого десятка, а саме – *дванадцять*, числівнику на позначення десятка- *двадцять*, а також числівнику на позначення сотні – *двісті*. Етимологічний словник подає такі дані:

- числівник *дванадцять* походить від псл. d(ъ)va на desęte, що складається з числівника d(ъ)va «два», прийменника на «на, понад» і форми місцевого відмінка числівника desęть «десять» (ЕСУМ.Т.2,с.16). Порівн. ще з **два** та **десять**.

- числівник *двадцять* виник від псл. *d(ъ)va desęti* – складений числівник, утворений з числівника *d(ъ)va* «два» і форми двоїни від числівника *desęť* «десять» (ЕСУМ.Т.2,с.16). Порівн. ще з **два** та **десять**.

числівник *двісті* походить від псл. *d(ъ)vě sъtě*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», узгодженого з числівником *sъto* «сто» у формі наз.зн. в. дв; (ЕСУМ.Т.2,с.18); Порівн. ще з **два** та **сто**.

Об- оба, обі, обоє. Числівник походить від іє. **ambhō(u)* «обидва»; псл. *obudъva* <**obūdū va*; та є результатом злиття двох числівникових основ *oba* «обидва» у формі непрямого відмінка *obū* та *dъva* «два» (ЕСУМ.Т.4,с. 124). Корінь є вільним, адже існує без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві. Корінь є первинним, адже їхній графічний вигляд в етимологічному словнику збігається із сучасним виглядом. В сучасній українській мові числівник *оба* є кількісним. А етимологічно числівник *оба* є збірним. Тобто в процесі розвитку мови відбулися такі зміни, що спричинили перехід від однієї категорії числівників до іншої.

Коренева морфема числівника *оба* є настільки продуктивною, що від неї твориться збірний числівник *обидва*. Етимологічно в останньому числівнику виділяли два окремих кореня, *об-* та *дв-*, проте з розвитком мови вони настільки злилися, що в сучасній українській мові ми вважаємо їх однією кореневою морфемою. Це дає нам право виділяти ще одну числівникову обов'язкову морфему слова.

Тр- (*тр'* -) (СУМ.с.334)- три, трійка, троє, трієчник, трійнята, тринадцять, тридцять, триста, третина, Трійця, трійний, потрійний, потроєний, натроє, строєний. Походить від іє. **trej-* (кількісний числівник), **trejo-/ trojo-* збірний (ЕСУМ.Т.5,с. 633). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Коренева морфема існує в єдиному вияві, бо не відбулося таких фонетичних змін (в сучасній українській літературній мові) у її структурі, які б спричинили аломорфізм. Корінь є первинним, хоч його графічна форма відрізняється від давньоукраїнської, проте це є наслідком розвитку та становлення української мови.

Числівниковий корінь *тр-* наявний також в складних числівниках тринадцять, тридцять та триста, які раніше були складеними, проте згодом словосполучення лексикалізувалися, утворивши при цьому одне слово. Так етимологічний словник подає таку інформацію, про походження вищеназваних числівників: числівник *тринадцять* має таке походження, зафіксоване в етимологічному словнику: псл. *trъje (tri) na desęte*, що складається з числівника *trъje (tri)* «три», прийменника *na* «на» і форми місцевого відмінка числівника *desęte* «десять» (ЕСУМ.Т.5,с. 639). Порівн. з **три** та **десять**. Числівник *тридцять* походить від псл. *trъje desęte, tri desęti*, складений числівник, утворений з числівника *trъje (tri)* «три» і форми множини числівника *desęte* «десять» (ЕСУМ.Т.5,с. 636). Порівн. з **три** та **десять**. числівник *триста* є результатом зрощення словосполучення, що складалося з числівників псл. *tri (с. р.) і sъto (мн. sъta)*; псл. *tri sъta*; (ЕСУМ.Т.5,с. 641). Порівн. з **три** та **сто**.

На відміну від порядкових числівників перший та другий, які є морфемно не спільнокореневими, порядковий числівник *третій* має такий же корінь як і його відповідний кількісний.

В етимологічному словнику читаємо таке: числівник **третій** походить від іє. **tr̥t̥ijō-/tr̥t̥ijō-* «тс.»; псл. *trętyjъ*, пов'язане з *tri* «три»; (ЕСУМ.Т.5,с. 632). Порівн. з **три**. Таким чином етимологія показує, що порядковий числівник *третій* є похідним від кількісного *три*. А словозміна слів, які мають числівниковий корінь *тр-* вказує на те, що морфема існує в єдиному вияві.

Чотир – (*четвер-, четвір, чвер-*)- (СУМ.с.421)- чотири, чотирнадцять, чотириста, четвертий, четвер, четвірка, начетверо, четверо, четвертина, учетверте, учотирьох. Походить від псл. *četyre (чол. р.), četyri (жін., с. р.), [čьtyre (чол. р.)], [čьtyri (жін., с. р.)]* (ЕСУМ.Т.6,с.346). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Коренева морфема є первинною. Аломорфізм спричинило чергування голосних звуків *o//e* та *e//i*, а також поява губного приголосного */в/*.

Числівниковий корінь *чотир-* має свої аломорфні вияви у числівнику чотири, четвертий та іменниках четвер, четвірка, четвертина, чверть.

Етимологічний словник подає таку інформацію щодо походження числівника *четвертий*: від іє. *k₄ et₄ rto-/k₄ eturto-;псл. *četvŕť(jь); (ЕСУМ.Т.6,с.346). Порівн. з **чотири**. Коренева морфема порядкового числівника четвертий є аломорфом до інваріанта чотир-. Цікаво, що словозміна числівника засвідчує історичні зміни української мови, а саме поява голосного /o/ після шиплячого приголосного /ч/.

Особливо цікавими для нашого дослідження виявилися іменник *чверть*, утворення якого дає нам ще один аломорфний вияви кореневої морфемі *чотир-*.

Щодо походження іменника чверть, то дані етимологічного відсилають нас до порядкового числівника четвертий: чверть- «четверта частина» розвинулося з псл. *četvŕť/čŕtvŕť, утвореного від *četvŕť, з якого походить укр. четвѣртий; (ЕСУМ.Т.6,с.289). Див. ще *четвертий*.

Наявність в іменниках числівникового кореня числа *чотири* свідчить про те, що він є дуже продуктивним, адже від нього утворилися не тільки числівники, але й слова інших частин мови. А кількість утворених іменників він числівникової кореневої морфемі є найбільшою у порівнянні з продуктивністю усіх інших обов'язкових морфем.

Цікаво, що інваріант числівникового кореня, то він наявний у складних (первинно складених) числівників чотирнадцять та чотиреста. Так, в етимологічному словнику читаємо: числівник *чотирнадцять* походить псл. četyre (četyri) na desęte – складений числівник, утворений з числівника četyre/četyri, прийменника на «на, понад» і форми місц. в. числівника desęť (ЕСУМ.Т.6, с.346). Порівн. з **десять**.

Числівник *чотиреста* є утворенням на основі псл. četyri «чотири» і sъta, наз.-знах. в. мн. від sъto «сто»; псл. četyri sъta «тс.»; (ЕСУМ.Т.6,с.346). Порівн. зі **сто**.

П'ят'-(п'ят-)- (СУМ.с. 412) – п'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятак, п'ятірна, п'ятеро, п'ятнадцять, п'ятдесят, п'ятсот. Походить від іє. *penkꝥ e «п'ять», *penkꝥ tos «п'ятий»; псл. рѣтъ, похідне від рѣтъ «п'ятий»; (ЕСУМ.Т. 4,с. 653). Корінь є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т'//т. Коренева морфема є вторинною, адже її запис в етимологічному словнику не збігається із графічним зображенням числівника в сучасній українській мові. Відбулося ряд фонетичних змін для того, щоб числівник п'ять мав такий вигляд, у якому існує сьогодні, а саме: 1) в сучасній українській літературній мові нема носових голосних [ɛ],[ɔ], які були успадковані від праслов'янської мови; 2) носовий голосний [ɛ] втратив носовий призвук і перетворився в ротовий [a]; 3) для полегшення вимови після губного приголосного [п] з'явився голосний [і], а згодом сполука голосних –іа- графічно позначав літеру [я].

Аломорфний вияв (*п'ят-*) числівникового кореня п'ят'-, є результатом явища словотвору, адже від кількісного числівника п'ять утворилися такі (у синхронії) складні числівники: п'ятнадцять, п'ятдесят та п'ятсот, а також порядковий числівник п'ятий.

Етимологічний словник подає таку інформацію про походження вищеназваних числівників: числівник *п'ятнадцять* походить від псл. рѣтъ на desęte, букв. «п'ять на десяти»; (ЕСУМ.Т. 4,с. 652). Порівн. з **п'ять** та **десять**.

Числівник *п'ятдесят* походить від псл. рѣтъ desęť, букв. «п'ять десятків» (ЕСУМ.Т. 4,с. 651). Порівн. з **п'ять** та **десять**.

числівник *п'ятсот* виник від сполуки слів п'ять + сотня (пѣтъ сътъ), а згодом лексикалізувався (ЕСУМ.Т. 4,с. 651). Порівн. з **п'ять** та **сто**.

числівник *п'ятий* походить від іє. *penkꝥ tos «п'ятий», що своїм корінням сягає кількісного числівника *penkꝥ e «п'ять» (ЕСУМ.Т. 4,с. 653). Порівн. з **п'ять**.

Шість'-(шіст-, шост-, шест-, шост'-)- (СУМ. с.421) - шість, шістка, шістнадцять, шістдесят, шістсот, шостий, шести, шестеро, шестерик. Походить від іє. *s(ꝥ)ek's-/ꝥ ek's-; гіпотетичним лишається також зведення до іє. *s-HVeks (букв.) «дві трійки» (Erhart Sborník FFBrU 14, 26); псл. šestь

(ЕСУМ.Т.6,с. 425). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних після шиплячих і//о; і//е, а також чергування парних м'яких приголосних т'//т. Коренева морфема є первинною, до того ж сучасна українська мова зберегла у родовому, давальному та місцевому відмінках зберегла флексії старовинних форм (шести <шести). Паралельно із цими формами вживаються і нові, що виникли за аналогією до парадигми числівників два-три (двох- шістьох; двом- шістьом). Наявність різних флексій сприяє тому, що збільшується кількість аломорфних виявів числівникового кореня. Наприклад, закінчення –ох, несе за собою появу м'якого приголосного /т/.

Числівникова коренева морфема числівника *шість* є словотворчо продуктивною, адже за допомогою неї творяться складні (а в давньоукраїнській мові складені) кількісні числівники такі як шістнадцять, шістдесят та шістсот. Етимологічний словник подає таку інформацію щодо їх походження:

- числівник *шістнадцять* походить від псл. *šestь na desęte*, (букв.) «шість на десяти» – словосполучення з числівника *šestь*, при- йменника *na* та числівника *desęть* у формі місцевого відмінка однини; (ЕСУМ.Т.6,с. 424). Порівн. з **шість** та **десять**.
- числівник *шістдесят* виник від псл. *šestь desęть* «шість десятків» – словосполучення з називного відмінка однини числівника *šestь* і родового відмінка множини числівника *desęть* (ЕСУМ.Т.6,с. 424); Порівн. з **шість** та **десять**.
- числівник **шістсот** виник від псл. *šestь sęть* «шість сотень» – словосполучення з числівників *šestь* «шість» і *sęto* «сто» у формі род. в. множини; (ЕСУМ. Т. 4, с. 424); Порівн. з **шість** та **сто**.

Числівниковий корінь шіст- наявний також і в порядковому числівнику шостий. Цей числівник для нас є цікавий тим, що його словозміна дає нам ще один аломоф вищезгаданого кореня- шост'- . Аломорфізм у цьому випадку

спричинило чергування парних м'яких приголосних т//т', а також чергування голосних і//о.

Сім- (сем-, сьом-)- (СУМ.с. 414)- сім, сімнадцять, сімдесят, сімсот, сімка, семи, семеро, семерик «предмет із семи однакових частин», семірка «полотно, ткане в сім пасом», семерний, сьомий, сьомак «семилітка (про людей і тварин)». Псл. *sedmь*, похідне від порядкового числівника *sedmь* «сьомий», що зводиться до іє. *septm (ЕСУМ.Т.5,с. 254). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//е/; і//о, а також чергування приголосних с//с'. Етимологічно коренева морфема є вторинною, адже утворилася від порядкового числівника сьомий. Відтак, якщо розглядати числівник сім з погляду історичної граматики, то інваріантом буде корінь *сьом-*, а аломорфами будуть корені *сім-* та *сем*. Проте, в сучасній українській мові числівник сім (та корінь сім-) є інваріантом, а вже від нього утворився порядковий числівник сьомий.

Цікаво, що в результаті словозміни виявляються аломорфи числівникового кореня сім. Щодо продуктивності цього кореня, то зауважмо, що за допомогою нього утворюються нові складні числівники (сімнадцять, сімдесят та сімсот). Проте, якщо ми, наприклад, порівняємо його словотворчі вияви із коренем числівника шість, то виявимо, що усі його аломорфи є словозмінними, а не словотворчими. Адже в етимологічному словнику читаємо таке:

- числівник *сімнадцять* походить від числівника сім- псл. *sedmь*, похідне від порядкового числівника *sedmь* «сьомий», що зводиться до іє. *septm «сім»; (ЕСУМ.Т.5,с. 254). Порівн. із **сім** та **десять**.
- числівник *сімдесят* походить від числівника сім- псл. *sedmь*, похідне від порядкового числівника *sedmь* «сьомий», що зводиться до іє. *septm «сім» (ЕСУМ.Т.5,с. 254). Порівн. із **сім** та **десять**.
- числівник *сімсот* своїм походженням сягає числівника сім у поєднанні з числівником сто *septm + sьto; де sьto «сто» у формі род. в. множини; (ЕСУМ.Т.5,с. 254). Порівн. із **сім** та **сто**.

Цікаво, що зіставлення словозмін вищеназваних числівників показує, що у числівниках сімнадцять та сімдесят наявний лише інваріантний вияв кореня *сім-*, а вже парадигма числівника *сімсот* подає нам аломорфний вияв обов'язкової морфеми слова- (*сем-*).

Щодо ще одного аломорфного вияву числівникового кореня *сім-* (*сьом*), то потрібно сказати наступне. Числівник *сьомий* за етимологічним словником є первинним, адже про походження числа *сім* читаємо: псл. *sedmъ*, похідне від порядкового числівника *sedmъ* «сьомий», що зводиться до іє. **septm* (ЕСУМ.Т.5,с. 254). Тобто, з погляду діахронної морфеміки, корінь *сьом-* є інваріантом, а його аломорфом буде корінь *сім-* (у числівнику *сім*). Проте, якщо розглядати порядковий числівник *сьомий* у синхронії (та і з погляду логіки), то первинним буде кількісний числівник, а вторинним утворенням стане числівник *сьомий*.

До того ж, парадигма порядкового числівника *сьомий* показує, що конкретно у цьому числівнику наявний лише аломорфний вияв числівникового кореня, що є рідкісним явищем.

Вісім-(восьм-, вісьм-)- (СУМ.с.393)- *вісім*, *вісімнадцять*, *вісімдесят*, *вісімсот*, *восьмий*, *вісімка*, *вісьмерик*, *восьмина*, *восьмеро*. Пел. **osmb* «*вісім*», утворене від порядкового числівника *osmъ* «*восьмий*» подібно до *šestъ* «*шість*» від *šestъ* «*шостий*», *devęť* «*дев'ять*» від *devęť* «*дев'ятий*»; іє. **oktō(u)* «*вісім*», очевидно, утворене з **o* (<**ambhi*) *kut-ou* «*обидві четвірки*» або є двоїною від **oketā* «*борона*» (букв. «*чотиризуба*»); (ЕСУМ.Т.1,с. 404). Корінь є вторинним, адже його графічний запис в етимологічному словнику не збігається із графічним виглядом в сучасній українській літературній мові. Коренева морфема утворилася за такою схемою: корінь +суфікс, до того ж на початку кореня додався протетичний /в/, що є наслідком фонетичних історичних змін у українській мові. Коренева морфема числівника *вісім* є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосних *i//o*, а також чергування голосного /i/ з нулем звука.

Варто зауважити, що в сучасній українській мові числівниковий корінь вісім- є інваріантом. Проте, з погляду історичної граматики та етимології числа інваріантом буде корінь восьм-, а коренева морфема вісім- буде до нього аломорфом. Ця суттєва відмінність між інваріантом та аломорфом кореня вказує на те, що морфемі числівника зазнали істотних змін на шляху до свого становлення як окремої частини мови.

Корінь числівника вісім є словотворчим та досить продуктивним, адже він наявний у числівниках вісімнадцять, вісімдесят, вісімсот та інших. Відмінювання деяких з них показує, що і в складних числівниках наявний не тільки інваріант, але й аломорф. Проте варто зазначити, що первинно аломорфізм виявляється у простому кількісному числівнику вісім. Щодо походження складних (синхронно) числівників з кореневою морфемою вісім, то їх етимологічний словник подає нам таку інформацію:

- числівник *вісімнадцять* є результатом злиття числівникового словосполучення псл. *osmь na desęte*, букв. «вісім на десяти», яке складалося з числівника *osmь* «вісім», прийменника *na* і числівника *desęть* «десять» у формі місцевого відмінка однини (ЕСУМ.Т.1,с. 404). Порівн. з **вісім** та **десять**.
- числівник *вісімдесят* є результатом злиття складеного числівника псл. *osmь desęть* «вісім десятків», у якому числівник *desęть* вживався в формі родового відмінка множини (ЕСУМ.Т.1,с. 404). Порівн. з **вісім** та **десять**.
- числівник *вісімсот* є результатом злиття складеного числівника псл. «вісім сотень», у якому числівник *sęto* «сто» вживався у формі род. в. множини (ЕСУМ.Т.1,с. 404). Порівн. з **вісім** та **сто**.

Особливо цікавим для нас є порядковий числівник *восьмий*. Синхронна дериватологія доводить, що в ньому наявний аломорф (восьм-) до інваріанта (вісім-). Проте етимологія порядкового числівника *восьмий* подає нам таку інформацію: пел. **osmb* «вісім», утворене від порядкового числівника *osmь* «восьмий» подібно до *devęть* «дев'ять» від *devęть* «дев'ятий» (ЕСУМ.Т.1,с. 404).

Таким чином за етимологічним словником української мови первинно був числівник *восьмий*, а згодом від нього утворився кількісний числівник *вісім*. Власне ця інформація нам ще раз доводить, що історично інваріантом був корінь *восъм-*, а вже аломорфом став корінь *вісім-*.

Дев'ят'-(дев'ят-)- (СУМ.с.396)- дев'ять, дев'ятка, дев'ятнадцять, дев'яносто, дев'ятсот, дев'ятий, дев'ятеро. Походить від псл. *devęť, утворене від порядкового *devęť «дев'ятий»; менш імовірно, що -ть в псл. *devęť продовжує іє. *-tis, як у дінд. navatīḥ «дев'яносто»; псл. devęť < *devъn-tos; які зводяться до іє. *neuč-to-, що становить поширення формантом -to- основи *neuč-, засвідченої в лат. novem «дев'ять», припускається, що іє. *neuč- пов'язане з *neuč-os «новий»: коли рахунок вівся четвірками, з дев'яти починалася нова четвірка після двох перших (ЕСУМ. Т.2,с. 22). Історично корінь є вторинним, адже утворився від порядкового числівника дев'ятий. Відтак інваріантом кореневої морфеми, з погляду історичної граматики, буде корінь дев'ят- з аломорфом дев'ят'. Проте в сучасній українській мові мовознавці вважають корінь дев'ят' інваріантом, а вже корінь дев'ят – аломорфом.

Також варто зауважити, що відбулося ряд фонетичних змін для того, щоб числівник дев'ять мав такий вигляд, у якому існує сьогодні, а саме: 1) в сучасній українській літературній мові немає носових голосних [ɛ],[ɔ], які були успадковані від праслов'янської мови; 2) носовий голосний [ɛ] втратив носовий призвук і перетворився в ротовий [а]; 3) для полегшення вимови після губного приголосного [в] з'явився голосний [і], а згодом сполука голосних – іа- графічно позначав літеру [я]. Усі вище перелічені зміни є результатом становлення української мови впродовж століть. Щодо можливості зв'язуватися з іншими морфемами, корінь числівника дев'ять є вільним, бо існує без допомоги афіксів. Аломорфізм кореневої морфеми спричинило чергування парних м'яких приголосних т'//т.

Числівниковий корінь числа дев'ять є словотворчим, адже від нього утворилося ряд числівників, таких як дев'ятнадцять, дев'яносто, дев'ятсот та

ін. Щодо їх походження, то воно є аналогічним до попередніх аналізованих числових назв. В етимологічному словнику читаємо таке:

- числівник *дев'ятнадцять* виник на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення *devęť na dęsete*, пор. стсл. *девать на десате* (ЕСУМ. Т.2,с. 22). Порівн. з **дев'ять** та **десять**.
- числівник *дев'яносто* - східнослов'янське слово, що відбиває, очевидно, псл. [**devenosъto*], яке походить з іс. [**neuenə(d)kmta*] «дев'ять десятків» (ЕСУМ. Т.2,с.21). Порівн. з **дев'ять** та **десять**

Варто зауважити, що погляди мовознавців щодо походження числівника *дев'яносто* є неоднозначними, Одні вважають, що він виник зі словосполучення *десять до ста*, (що з погляду логіки є цілком можливим), а в результаті фонетичних змін перетворився в одне слово *дев'яносто*. Такий погляд показує те, що історично існував числівник *дев'яносто*, проте у нього не було числівникового кореня *дев'ят'*-. Думка чималої кількості мовознавців є досить цікавою, адже ми не зустрічали жодного числівника на позначення десятків, який би не мав кореневої морфеми відповідного простого кількісного числівника.

Проте в українському мовознавстві є ряд мовознавців, які стверджують, що числівник *дев'яносто* утворився зі словосполучення «*девет до ста*», де приголосний *н* міг утворитися в результаті фонетичних змін, а саме дисиміляції зубних звуків. Врешті, якої б думки ми не дотримувалися б, зрозуміло одне, що етимологія кореневої морфеми числівника *дев'яносто* сягає числівника *дев'ять*. Таким чином, у числівнику 90 маємо корінь *дев'ян-*, що є аломорфом до інваріанта *дев'ят'*-.

Цікаво, що порядковий числівник *дев'ятий*, у якому синхронно наявний аломорфний вияв числівникової кореневої морфеми етимологічно був первинним щодо кількісного простого числівника *дев'ять*. Маємо ту ж саму історію, що й з числівниками *вісім* та *восьмий*. Усе залежить від того, з погляду діяхронії чи синхронії ми робитимемо морфемний аналіз слів.

Десят'-(десят-)- (СУМ.с. 397) – десять, десятка, десятий, десятеро, удесятьох, десяток. Первісне псл. *desęть було основою на -nt-, що згодом, очевидно, за аналогією до утворень типу *pęть «п'ять», *šestь «шість» і под. набула форм відміни на -ї; псл. *desęть «десять» походить з іє. *dek'm-t- «десятка» ; про можливий зв'язок іє. *dek'mt- із давнім сполученням «дві руки» див. Meillet BSL 29, 36 (ЕСУМ.Т.2,с. 43). Етимологічно корінь був іменниковим, адже походить від іменника десятка. Звідси, історично інваріантом був корінь десят-, а його аломорфом став корінь десят'-. Проте в сучасній українській мові мовознавці визначають у числівнику десять корінь десят'- як інваріант, а його частиномовне значення, як числівниковий. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування парних м'яких приголосних т'/т.

Особливість кореневої морфема числівника десять полягає у тому, що за допомогою нього творяться первісно складені, а синхронно складні числівники на позначення другого десятка, а також числівники на позначення десятків.

Назви другого десятка етимологічно утворювалися від назв числових одиниць та числівника десять у місцевому відмінку, при цьому додавався прийменник *на*. Таким чином формувалося словосполучення, що позначало число. Наприклад, числівник одинадцять етимологічно мав такий вигляд: *одинь на десяте*. З розвитком мови усі елементи словосполучення лексикалізувалися, утворивши одне складне слово-числівник. Тобто в результаті фонетичних змін, що відбулися в українській мові з'явився компонент *-дцять*, який наявний в усіх числівниках другого десятка, а також у числівнику тридцять.

Щодо надання морфемного характеру компоненту *-дцять*, то думки мовознавців розбігаються. Традиційна морфеміка української мови вважає, що у числівниках від одинадцяти до двадцяти та у числівнику тридцять є один числівниковий корінь (відповідно до назви одиниці) та суфікс – *дцят'*. (див. десять). За словами мовознавця В. Горпинича: «В СУМ кінцеві компоненти

внаслідок спрощення і перерозкладу трансформувалися в суфікси. Тому вони належать до простих»⁸¹.

Наступна група числівників, що поповнює систему складних числових одиниць сучасної української мови у якому наявна часточка *дцять*- це **назви десятків**: двадцять-дев'яносто. Щодо їх походження, то варто зауважити, що первісно вони утворювалися способом множення. Склалися вони таким чином: до числової назви, що показувала кількість десятків додавався числівник *десять* у називному відмінку множини чи двоїни, або у формі родового відмінка множини. В староукраїнській мові числівники на позначення десятків були належали до групи складених, адже склалися із двох слів. В сучасній українській мові такі числівники належать до простих, адже відбулося злиття двох числівників, утворивши єдине слово.

Цікаво, що з часом розвитку української мови числові словосполучення, що позначали назви десятків 20 (дѣва дѣсѣти) та 30 (три дѣсѣтє) і тд. перетворилися в одне слово, а кінцева часточка зазнала таких самих змін, що й у числівниках на позначення другого десятка (*одинь на десяте*), а саме – частина *на десате/на десяти* перетворилася на морфему *-дцять*. Таким чином утворилися числівники двадцять, тридцять тощо.

Щодо морфемного статусу часточці *-дцять*, то думки мовознавців розбігаються. Маємо ту саму історію, що у числівниках на позначення другого десятка. Тобто, традиція морфеміка української мови вважає, що частинка *-дцять*- це особливий числівниковий суфікс, а Є. Карпіловська надає цій часточці статусу кореня. При цьому дослідниця не розглядає у числівниках на позначення десятків наявності двох коренів, а вважає, що в процесі історичного розвитку української мови відбулося злиття двох коренів (числової назви десятка та числівника *десять*), утворивши один числівниковий корінь. Наприклад, у числівнику тридцять, на думку Є. Карпіловської є такий числівниковий корінь: *тридцят'*-. Можливо вчена має рацію, але в такий погляд є доцільним лише у синхронії, якщо ж розглядати числівники у

⁸¹ Горпинич В.О. Морфологія української мови (“Академія”) / В.О. Горпинич // Підручник. К.- 2004.-с.128

діахронії, тобто в історичному плані, то такий числівниковий кореневий-новотвір буде вторинним, адже етимологія нас відправить до окремих двох коренів (числової назви десятка та числівника десять).

Цікавим для нас є також порядковий числівник *десятий*, що походить від псл. *desęť «десятий» продовжує іє. *dekmtos «тс.», утворене за допомогою прикметникового суфікса *-to- від dekṃ- «десятка» (пор. лат. decimus «десятий», ав. dasəta-, дінд. daśamā- «тс.»); (ЕСУМ.Т.2,с. 43). Дані етимологічного словника ще раз доводять, що історично інваріантом числівника числа десять був корінь десят-, а його частиномовний статус-іменниковий. Проте з розвитком мови аломорф та інваріант фактично помінялися місцями, а частиномовний статус змінився на числівниковий.

Ст-(com-ст'-)-(СУМ.с. 416)- сто, сотий, сотня, сотенний, сотенство, сотник, сотникування, сотникувати, посотенно, двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот. Походить від іє. *k̃m̃b̃m̃ ***(d)k̃m̃b̃m̃** «десять десятків»; псл. sęto; (ЕСУМ.Т.5,с. 420). Корінь є первинним, проте зіставлення давньоукраїнської форми цього числівника із формою, що існує в сучасній українській мові вказує на те, що числівник сто зазнав істотних змін. Це в першу чергу втрата форм множини та двоїни, які повністю вийшли з ужитку в сучасній українській мові, а їхній відголос знаходимо хіба що в складних числівниках, що позначають сотні. Наприклад, двісті, *сті-* є залишком форм у називному - знахідному відмінках двоїни.

Щодо можливості зв'язуватися з іншими морфемами, то корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломорфізм спричинило чергування голосного /o/ з нулем звука.

Числівниковий корінь числівника *сто* є досить продуктивний, адже від нього творяться усі числівники на позначення сотень (двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот).

Первинно такі числівники творилися шляхом сполучення двох слів, де першим словом був числівник у називному відмінку на означення одиниць (два- дев'ять), а другим – числівник сто, що мав різні відмінкові закінчення

(називний відмінок двоїни чи множини, або родовий відмінок множини). Наприклад, 300 - це три сѣта; 400- це чѣтыри сѣта і тд. Таким чином, первинно ці числівники є складеними, адже склалися зі словосполучення.

Згодом, із розвитком мови, ці два компоненти злилися в одне слово, утворивши числівники, які є в сучасній українській мові. Наприклад, триста, чотириста і тд. Цікаво, що при відмінюванні в давньоукраїнській мові незмінним залишався другий компонент словосполучення. А вже в сучасній українській літературній мові відмінюються обидва компоненти, тобто і числівник, який позначає одиницю, і числівник сто. Таким чином сучасна парадигма числівників на позначення сотень розширила аломорфні вияви кореня *ст-*.

Тисяч- (*тисяц'-*)- (СУМ.с.574)- тисяча, тисячний, тисячина, тисяцький. Походить від псл. **tyseŕja*, **tyseŕjъ*, **tysotja*, **tysotjъ*; виводиться від іє. **tu-k'nt̥-ia*, букв. «велика сотня», утвореного з **tū(s)-* (звідки псл. **tyti* «гладшати, набухати») та **knt̥om* «сто» (ЕСУМ.Т.5,с. 574). Корінь є вторинним, бо утворився за такою схемою: корінь+корінь. Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Аломофізм спричинило чергування приголосних ч//ц'. Зіставлення давньоукраїнської числової назви тисяча із сучасним іменником тисяча показало, що відбулися істотні фонетичні зміни, а також втрачена форма двоїни. Серед мовознавців існує дві думки, які ґрунтуються на частиномовному значенні кореневої морфемі числа тисяча. Адже СУМ-11 подає числове значення тисяча як іменник, проте в нетрадиційній школі морфології тисяча вважають кількісним числівником. Саме тому існує дві думки про частиномовний статус кореня *тисяч-* (іменниковий та числівниковий).

Таким чином аналіз невеликої кількості коренів простих числівників, що є основними назвами чисел української мови показав, що система групи простих чисел повністю збереглася від давньоукраїнської, а їх кореневі морфемі стали словотворчими, адже від них утворювалися назви на позначення чисел другого десятка, числа на позначення десятків та сотень.

Звичайно, що відбулося ряд фонетичних змін, які вплинули на зміну графічного зображення числівників, проте це є свідченням того, що українська мова як система розвивається, а не стоїть на місці.

Варто зауважити, що серед усіх кількісних числівників на позначення чисел першого десятка є слова, що перейшли з однієї категорії числівників в іншій. Наприклад, числівник *оба* етимологічно був збірним, а в сучасній українській мові став кількісним.

Кільк- кілька «деяка невелика кількість», скільки, кільканадцять. Етимологічний словник подає такі дані про походження числівникового кореня: псл. *koliko*; суфіксальне утворення від псл. **koli* «кілька, скільки» (др. *коль* «скільки»), спорідненого з лит. *kelì* «деякі», гр. *πηλίκος* «який завбільшки»; (ЕСУМ. Т.2, с. 445). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Числівниковий корінь історично утворився за схемою корінь + суфікс, проте у синхронії ми вже так не виявляємо, а вважаємо одним коренем. Коренева морфема існує в єдиному вияві.

Цікаво, що в українській мові наявний омонімічний корінь **кільк-**(**кільц-**) в іменнику кілька «риба». Етимологічно це слово було запозичене з естонської або фінської мови з посередництвом латинської. Зіставлення числівникового кореня **кільк-** (числівника кілька) та іменникового **кільк-**(**кільц-**) показало, що обидва є вільними, бо можуть існувати без допомоги афіксів. А от щодо відмінних рис, то їх є декілька: 1) частиномовна належність; 2) один існує в єдиному вияві, а інший (іменниковий) має аломорфні вияви). Зауважмо, що попри графічну схожість ці кореневі морфемі абсолютно не пов'язані між собою за значенням.

Сорок- сорок. Особливо цікавим є походження числівника *сорок*. Етимологічний словник подає таку інформацію: пов'язується з др. **сорокъ* «мішок», *сорочька* як мірою відповідної кількості шкурок (ЕСУМ. Т.5, с. 356). Варто зауважити, що первісно була назва чотири десятки, яка позначала числівник 40. Навіть етимологічний словник подає таку інформацію: складений числівник, утворений з числівника *četyre* «чотири», укр. *чотіри* і

форми наз. в. мн. числівника *desęť* «десять», укр. *дeсять*; словосполучення лексикалізувалося в окремих слов'янських мовах, при цьому другий компонент *desęť* у деяких мовах перетворився на суфікс (ЕСУМ.Т.6,с.345). Проте згодом почала вживатися ще й друга назва (*сорокъ*), яка вважається запозиченням із грецької мови. На прикладі числівника *сорок* можна простежити, як мінялося мислення людей, адже первинно *сорок* означав мішечок, куди вкладали шкірки соболів, куниць або білок (що було набором на шубу). Згодом іменник *сорок* набув абстрактного значення числа.

Варто зауважити, що в сучасній українській мові числівник *сорок* має числівникову кореневу морфему **сорок-**, проте, якщо розглядати цей числівник в діяchronії, то побачимо, що корінь є вторинним, адже частиномовний статус обов'язкової морфеми слова змінився з іменникового на числівниковий.

Цікаво, що в українській мові наявні омонімі кореневі морфеми **сорок-** та **сорок-(сороц'-)**, де перший буде числівниковим, бо стосуватиметься числівника *сорок*, а другий- іменниковий, адже йтиметься про птаха. Зіставлення обох коренів показало, що у них омонімі лише інваріанти, бо у числівнику *сорок* коренева морфема не має аломорфних виявів. Щодо можливості зв'язуватися з іншими морфемами, то обидва корені є вільними. Частиномовна належність омонімічних коренів етимологічно є однаковою (іменниковою), бо обидва походять від іменників, проте, якщо розглядати їх з погляду синхронної дериватології, то з'ясуємо, що один корінь буде числівниковим (у числівнику *сорок*), а інший- іменниковим (в іменнику *сорока*).

Остання група числівникових кореневих морфем виділяється із дробових числівників сучасно української мови. У староукраїнській мові для позначення дробових чисел вживалися такі слова: *половина*, *поль*, *треть* або *третина*, *четвърть* або *четвертина*, *дeсятина*. Більшість із них в сучасній українській мові є стали іменниками, хоч і мають етимологічно числівникові корені. Наприклад, *третина*, *десятина* та *ін*.

До дробових числівників за значенням в українській мові належать слова півтора, півтори, півтораєста. Також дробові числівники можуть складатися і з кількох слів. Наприклад, дві третіх, одна друга, проте у них будуть такі самі числівникові корені, як у відповідних кількісних, від яких вони утворилися. Цікавими для нашого дослідження є лексеми, що мають особливі кореневі морфеми.

Пів- (пол)- пів години, полумисок, половина. Числівник пів у значенні половина походить від псл. роľь (< *rolǔ); здебільшого пов'язується з іє. *(s)p(h)el- «розколювати (надвоє)», від якого походить і псл. роľь «піл», укр. піл; (ЕСУМ.Т. 4,с. 385). Щодо визначення часточки пів у словах з поєднанням родового відмінку однини (пів літра), то допоміжним у нашому дослідженні стане правопис української мови. Раніше такі слова писалися одним словом «півгодини». При такому графічному зображенні слова часточка *пів-* вважалася перфіксоїдом. Проте правопис 2019 року вніс свої корективи у написання слів із числівником пів у значенні «половина», тому тепер такі слова пишуться окремо. Таке графічне зображення слова дозволяє вважати *пів-* числівниковою кореневою морфемою. Обов'язкова морфема є вільною. Аломорфізм спричинило чергування голосних і//о. Цікаво, що синхронно у числівнику пів інваріантним коренем буде пів-, а його аломорфним виявом – пол-, проте, якщо розглядати кореневу морфему в історичному аспекті, то довідаємося, що первинно було навпаки: *пол-(пів)*.

У сучасній українській мові є іменник половина. Етимологія цього слова веде нас до числівника пів у значенні половина: псл. polovina, polovica, похідні утворення від роľь «половина» (ЕСУМ.Т. 4,с. 497). Отже, в іменнику половина наявний числівниковий корінь.

Таким чином дослідження показало, що числівниковий корінь *пів-* є досить продуктивною та словотворчою, адже попри те, що частиномовна її належність- числівникова, від неї творяться різноманітні іменники.

Півтор- півтора, півтори, півтораєста. Числівник є результатом злиття виразу псл. роľь vьtora «пів другого (один і половина другого)» (пор.

аналогічні утворення [півтрéтя] «два з половиною», [півчв́арта, півчв́ерта] «три з половиною», [півп'я́та] «чотири з половиною», [півш́оста] «п'ять з половиною», др. поль друга «півтора»); в (v) випало після зникнення зредукованих (лвт > лт); (ЕСУМ.Т. 4,с. 385). Корінь є вільним, бо може існувати без допомоги афіксів. Дробові числівники півтора та півтори мають вторинний числівниковий корінь, який утворився шлях додавання двох коренів, а числівник півтораста – трьох коренів.

Аналіз дробових числівників української мови показав, що деякі дробові числівники, первинно належали до вищеназваної групи чисел, проте з розвитком мови змінили частиномовне значення, адже перейшли в іменники жіночого роду. Також в українській мові є такі збірні числівники, які утворилися шляхом злиття двох числівникових основ, утворивши числівники півтора та півтори, а також злиття трьох основ (у числівнику півтораста).

У сучасній українській мові наявні такі порядкові числівники, які не є спільнокореневими до числівникових одиниць відповідників. Тобто простежується явище суплетивізму, яке наявне у таких числівниках: перший та другий.

Числівник **перший** у староукраїнській мові пьрвь походить від іменникового кореня пьрв- з давнім значенням «передній»- іє. *př-vos < *přō- «перед (чимсь), раніше»; (ЕСУМ . Т.4, с. 337). Уже сучасний порядковий числівник перший, очевидно, давніше *первхий, виник як форма вищого ступеня від [пéрвий]; (ЕСУМ . Т.4, с. 358). Таким чином числівник перший має корінь перш- (у синхронії) та корінь перв- (у діакронії). Коренева морфема є вільною, бо може існувати без допомоги афіксів. Числівниковий корінь, що первинно був прикметниковим існує в єдиному вияві.

Зауважмо, що погляди мовознавців розбігаються з приводу того, як варто вирізняти кореневу морфему у порядковому числівнику перший. Адже одні вважають, що пер- (корінь), а –ш- (суфікс ступенів порівняння у прикметниках), а інші доводять, що перш- є цілим коренем. Етимологія нам

показує, що дійсно –ш- є суфіксом, проте в синхронії у числівнику перший цей суфікс настільки «приріс» до кореня, що став його частинкою.

Етимологічно числівник **другий** походить від іменника чоловічого роду друг: іє. *dhrugh- (*dherough-) «бути готовим, міцним», похідне від *dher-; із сполучень типу стсл. друогъ друога розвинулися прикметникове і числівникове значення «інший, другий», засвідчені в усіх слов'янських мовах; (ЕСУМ. Т.2, с. 133). Порядковий числівник другий має корінь *друг-* який первинно мав частиномовний статус іменникового. Коренева морфема є вільною, адже може існувати без допомоги афіксів. Цікаво, що в сучасній українській мові ми не визначаємо цей корінь, як той, що походить від іменника, а надаємо йому частиномовний статус числівникового.

Зауважмо, що в синхронії наявні омонімні кореневі морфеми- друг- (у числівнику другий) та друг- (друз'-, друж-)- у іменниках друг, друзі, дружба та ін. Зіставлення омонімних коренів у синхронії показує, що у них різний частиномовний статус (один є числівниковий, а інший іменниковий); в іменниковому корені наявні аломорфи, що виникли в результаті словозміни, а числівниковий корінь існує в єдиному вияві, адже аломорфи втрапилися в часі історичних змін мови. Проте поки числівник другий був пов'язаний з іменником друг, то фактично мав аломорфні вияви. Щодо можливості зв'язуватися з іншими морфемами, то обидві омонімні обов'язкові морфеми є вільними, адже можуть існувати без допомоги афіксів.

Цікаво, що числівники, які морфемно є не спільнокореневі, первинно мали інший частиномовний статус (прикметниковий та іменниковий), проте в синхронії зараховуємо їх до розряду числівникових обов'язкових морфем.

Загалом в історії української мови відбулося ряд змін, які сформували систему числівників та сприяли оформлення їх в окрему самостійну частину мови. Дослідження показало, що з розвитком мови зменшилася система найменувань числових одиниць, а також з'явилися нові назви на позначення числівників. Втрапилися окремі форми чоловічого, жіночого та середнього родів усіх кількісних числівників, окрім числівника *один* (має усі три роди) та

числівника *два* (має форми чоловічого та жіночого родів). Втратилися також форми множини (винятком є лише числівник *один*) та форми двоїни. Щодо двоїни, то її як такої нема в сучасній українській мові, проте її залишки зустрічаються у складних числівниках.

Варто зауважити, що практично усі, лише за винятком кількох числівників мають числівникові кореневі морфеми. Зіставлення числівників давньоукраїнської мови із числівники сучасної української мови показало, що відбулося ряд фонетичних змін, які вплинули на розвиток числівника як частини мови.

Значно відрізняються давні форми числівників на позначення чисел другого десятка; назви десятків та назви сотень. Відмінність від сучасних форм вищеназваних числівників полягає у тому, що первинно вони були складеними, адже були у формі словосполучення, яке складалося з числової одиниці кількісного числівника з додаванням числівників *десять* та *сто* відповідно. В сучасній українській мові числівники на позначення чисел другого десятка, а також назви десятків та сотень належать до складних кількісних числівників, адже за формою є одним словом.

Цікаво, що в процесі розвитку мови відбувся перехід числівників від однієї групи до іншої. Так, деякі раніше складені числівники стали складними, а числівник *оба*, який в сучасній українській мові є кількісним первинно був збірним.

Щодо корневих морфем усіх числівників української мови, то варто зауважити, що практично усі числівники мають числівникові корені за частиномовним значенням. Винятком будуть лише числівники *один*, *перший*, *другий*, *десять*, *сорок*, *тисяча*, які утворилися від інших іменних частин мови. Зауважмо, що, коли розглядатимемо вищеназвані числівники в синхронії, то їх частиномовний статус буде числівниковим.

Аналіз корневих морфем числівника показав, що до більшості інваріантів можна дібрати по декілька аломорфних виявів коренів. Це свідчить про

продуктивність обов'язкової морфеми. Винятком будуть хіба що такі корені: *дв-, тр-, тисяч-, обидв-* .

Варто зауважити, що усі числівникових кореневих морфем є вільними, а отже можуть існувати без допомоги афіксів. Найчастіше аломорфізм у структурі числівникових коренів спричиняє чергування парних м'яких приголосних, а саме т'/т, а також чергування голосних і//о.

Знаходимо також й омонімні вияви кореневих морфем. Наприклад: *друг- (другий)* та *друг- (друж-, друз-)* в іменнику друг. Або корінь *сорок-* у числівнику сорок та коренева морфема *сорок-(сороц'-)* в іменнику сорока. Проте їх зіставлення показало, що між деяким етимологічно був семантичний зв'язок (другий-друг), який з розвитком мови втратився, а між деякими він не простежувався і не простежується на сучасному етапі розвитку мови.

Аналіз числівникових кореневих морфем показав, що такого типу корені належить до своєрідних, адже вони пов'язані з категорією кількості як однією з найзагальніших властивостей буття. Знаємо, що семантичною основою числівника є поняття кількості і числа. Оскільки сучасні числівники (як й інші частини мови), а відтак і їхня обов'язкова морфема, є результатом тривалого історичного розвитку не тільки української мови як такої, але еволюції людського мислення. На прикладі числівникових коренів таке твердження добре простежується. Адже первісно поняття числа було пов'язане з предметністю, власне і виникло з неї, а вже згодом, коли людина почала мислити абстрактно, то фактично, числівник «звільнився» від предметності. Саме тому, коли ми аналізували числівникові корені за походженням, то виявили, що частина з них етимологічно, тобто первинно мала інше значення, а дуже часто – походили з інших самостійних частин мови (найчастіше від іменників, рідше – прикметників). На синхронному зрізі, у всіх числівниках коренева морфема є числівниковою (за частиномовною належністю), а кількість у сучасному сприйнятті людини є філософською категорією, що може характеризувати зовнішній аспект предметів та явищ з погляду їх вимірюваності.

Попри те, що числівник як частина мови є закритою, давно сформованою, замкненою та не однорідною за своєю будовою, числівникову кореневу морфему виявляємо не тільки у числівниках, але й у таких граматичних формах, що свідчить про кореневу продуктивність:

- 1) іменниках: двійка, трійка, десятка;
- 2) відчислівникових дієсловах: подвоїти, потроїти;
- 3) відчислівникових прислівниках: тричі, утьрох, двічі;
- 4) займенниках: скільки, стільки.

Звідси, можна засвідчити, що числівникова коренева морфема є продуктивною, а число як таке, є засобом вираження ширшого поняття кількості.

Отже, значні зміни у граматичних категоріях числівників та їх словотворча еволюція свідчить про все більшу абстрактність числа в мисленні людини, а також про розвиток української мови загалом та дериватології й морфології зокрема.

ВИСНОВКИ

Аналіз іменних коренів сучасної української літературної мови показав, що іменникові, числівникові, прикметникові та займенникові кореневі морфеми є досить продуктивною базою для слів різних частин мови. Іменні корені наявні як у первісних словах (*наприклад: бик, два, кривий, сам*), так і в похідних (*наприклад: бичачий, двійка, криво, самота*). Серед спільнокоренових слів з іменним коренем найчастіше трапляються іменники (*худібка*), дієслова (*ватажити*), прикметники (*владний*), числівники (*четверо*), прислівники (*цікаво*).

Для роботи сформовано картотеку з 627 іменних коренів. Оскільки коренева морфема – насамперед об'єкт морфеміки, то подано характеристику обов'язкової кореневої морфеми за різними критеріями: за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами (вільні - *баран-* (*баран'-*) та зв'язані - *вуз'-* (*вуз-*, *-вуж*), за походженням (первинні - *крив-* (*-кривл'-*, *-кривл-*)- та вторинні- *майбут-*(*майбутт'-*), за частиномовною належністю (іменникові - *худоб-* (*худіб-*)-, займенникові - *теб-*(*тоб-*), прикметникові - *нім-* та числівникові - *дв-*), а також за мінливістю звукового складу (корені, які снують в єдиному вияві - *круп* –, інваріанти та аломорфні вияви - *мід'-*(*мід-*, *мід'д'-*)).

При аналізі обов'язкової частини слова за основу було взято частиномовну класифікацію. Це дало змогу чітко визначити які спільні та відмінні риси в іменникових коренових морфемах. В основі принципу аналізу закладено синхронію, але там, де синхронний зріз не дозволяє виявити чи пояснити аломорфізм, то вдаємося до етимологічних коментарів. Наприклад, аломорфізм у коренях *крив-* (*-кривл'-*, *-кривл-*), спричинений впливом «йот» на губний приголосний, зумовив появу епентетичного /л/, а відтак - чергування приголосних: *в//вл'*; *в//вл*.

Дослідження іменних коренів української мови показало, що найбільше існує іменникових коренових морфем слова (виявлено 415), що вже свідчить

про їхню особливість. Найбільшу схожість вони мають із прикметниковими обов'язковими частинами слова, які є другими за чисельністю (налічено 160).

Спільною ознакою для іменникових та прикметникових коренів буде те, що вони є дуже продуктивними. Саме до цієї групи слів можна дібрати багато спільнокореневих слів, які належать до різних частин мови. Наприклад, **особ-** (**особл'-, осіб-**)- особа, особовий, особистість, особистий, уособлення, уособлювати, відособлення, осібний, особливий, особливе, безособовий, відособлення, знеособити, по-особливому. Простежується також залежність продуктивності кореня та класифікацій за можливістю зв'язуватися з іншими морфемами та за мінливістю звукового складу. Так, ті кореневі морфеми, які є вільними, то будуть продуктивнішими та матимуть інваріант та аломорф. Наприклад, **плеч-**(**пліч-, пліч'ч'-**) - плече, плечисько, плечистий, плечастий, плечовий, плічко, заплічний, наплічний, наплічник, напліччя, передпліччя, запліччя. І навпаки, якщо корінь є зв'язаним – то менш продуктивнішим і часто існує в єдиному вияві. Наприклад, **їж-**їжак, іжачок, їжачисько, іжакуватий, їжачиха.

Зауважмо, що словотворчий та словозмінний аломорфізм в одному і тому самому слові може мати однаковий графічний вигляд. Наприклад, у слові зелений із коренем **зелен-** знайдемо словозмінний аломорф **зелен'- (зелені)** та словотворчий аломорф - **зелен'- (зелень)**.

Особливістю іменникових та прикметникових кореневих морфем є те, що чимало з них первинно мали інший частиномовний статус (найчастіше дієслівний). Наприклад, **діл-**(**діл'л'-, діл'-**), **долон'-**(**долон-**). Це вказує на те, що маємо справу із вторинними коренями, яких є значно менше (лише 40). Також вторинні корені цього класу характеризуються творенням за такими схемами:

1) корінь + суфікс: **колод-**(**колод'д'-**).

2) корінь + корінь: **божевіл'-**(**божевол-, божевіл'л'-**).

3) корінь + суфікс + суфікс + суфікс: **горілк-**(**горілиц'-, горілч-, горілоч-**).

Аналіз займенникових кореневих морфем показав, що для них характерним є суплетивізм. Це явище простежується у парадигмі відмінювання слів.

Наприклад, *я- мене, він- його, вона – її, ми – нас*. Ще однією особливістю займенникових коренів є те, що усі вони є питомими, переважна більшість є первинними та існують в єдиному вияві. Наприклад, *я-, ми-, їх-*.

За своїми ознаками, ця група коренів найбільше схожа до числівникових. Спільність простежується в першу чергу в тому, що займенник та числівник – це частини мови, словотвірна система яких напівзамкнена. Загалом зафіксовано 30 займенникових та 22 числівникові кореневі морфемі. Ця характеристика впливатиме на їхню продуктивність. Наприклад, *тисяч-* (*тисяц'-*)- *тисяча, тисячний, тисячина, тисяцький або ми- ми*.

Щодо числівникових кореневих морфем, то дослідження показало, що цікавою є їхня структура. Усі обов'язкові морфемі цієї групи є вільними, а отже, можуть існувати без допомоги афіксів. Наприклад, *шіст'-*(*шіст-, шост, шест-, шост'-*)-.

Зіставлення числівників давньоукраїнської мови із системою числівників сучасної української мови показало, що відбулося чимало фонетичних та морфемних змін, які з'являлися впродовж історичного розвитку мови. Найбільша відмінність полягає у тому, що в своєму первісному вигляді числівники на позначення чисел другого десятка (11-19), а також числівники на позначення десятків (20-90) та сотень (200-900) були складеними, адже мали вигляд словосполучення, проте на сучасному етапі розвитку української мови вони належать до складних числівників та графічно позначаються одним словом.

Дослідження показало, що для іменних кореневих морфем характерна омонімія: *яр-(яр'-)* -*ярий* «весняний, молодий», *яринний, яровий, яр, ярина, ярка, яровина, яровизатор, яровизація, яровина, ярові, яровизувати, переярка, поярок та яр-(яр'-)* - *ярий* «яскравий, яскраво-зелений, палаючий», *ярий, яросний, ярість, яритися, яріти, ярітися*.

Міжчастиномовна омонімія - це теж одна із ознак іменних кореневих морфем. Знаходимо, до прикладу, омонімну обов'язкову морфему між іменниковими та числівниковими, іменниковими та займенниковими

коренями, іменниковими та дієслівними. Порівняймо корінь *друг-* у числівнику *другий*, який існує в єдиному вияві та корінь *друг-* (*друз'-*, *друж-*), що має аломорфні вияви. Зіставлення обох коренів доводить, що хоча й етимологічно порядковий числівник *другий* був пов'язаний із *другом* (мабуть, історично теж мав аломорфні вияви), проте з розвитком мови ці зв'язки втратилися (фактично відбулася декореяція), а тому частиномовна належність обов'язкових морфем слова змінилася. Або *пер-*(*пир-*, *пирй-*)- *перо* та *пер-*(*пир-*, *пир-*, *пир-*, *пир-*)-*відперти*; *пер-*(*пир-*, *пор-*, *пир-*, *пир-*)-*вперти*; *пер-*(*пир-*, *пор-*, *пир-*)-*перти*.

Кореневі морфеми української мови ще потребують свого дослідження не тільки на синхронному, але й діахронному рівнях. Перспективою цього дослідження є розширення об'єкту до усіх видів частиномовної належності, зіставлення їх та виокремлення спільних та відмінних рис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин і рослин // Актуальні проблеми українського словотвору: Автореф. дис. ...канд.. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004 - 20 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К., 1987.- 334 с.
3. Березенко В. В. Відадвербіальне словотворче гніздо : структура, семантика, потенціал : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. / В.В. Березенко. – Запоріжжя, 1996.- 20 с.
4. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір// Вакарюк Л., Панцьо Морфеміка як мінімальна значуща одиниця мови– Тернопіль, 1999.- 206 с.
5. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Валюх Зоя Орестівна ; НАН України, Інститут української мови. – К., 2005. – 393 с.
6. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З.О. Валюх — К. ; Полтава : АСМІ, 2005. — 356 с.
7. Васильєв К.П. Новий кореневий словник Олекси Різниківіва / К. П. Васильєва // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. - 2017. - Вип. 16. - С. 26-36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2017_16_5
8. Горбачук В.Т. Основні поняття і терміни морфеміки. – Слов'янськ, 1983.- 182 с.
9. Горда О. Поняття корінь слова в українських мовознавчих джерелах другої половини ХІХ століття // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип.46. Ч.2 – 2009. – С. 34-39. Електронний доступ: <http://litmisto.org.ua/?p=19263>

10. Горпинич В.О. Морфологія української мови (“Академія”) / В.О. Горпинич // Підручник. К.- 2004.- 337 с.
11. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти / В. О. Горпинич. – Київ: Вища шк., 1999. – 207 с.
12. Грещук В.В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 68-78.
13. Демський М.Т., Паночко М.М. Трудівник науки // Жовтень. – 1987. – №10.- С.8-13
14. Жовтобрюх М. А., Волюх О. Т., Слинько І. І. Історична граматики української мови . – К.: Вища школа, 1980. – 318 с.
15. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К., 1998. – 205 с.
16. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Морфемні структури слів у сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1991. – С.10-21
17. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998.- 162 с.
18. Ковалик І. І. Вчення про словотвір.// Ковалик І.І. Системний характер словотворчої будови мови – Львів, 1958. – с.5-16.
19. Ковалик І.І. Вчення про словотвір // Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. - Івано-Франківськ – Львів, 2007. – Ч.І. – С. 21-170.
20. Ковалик І.І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце в системі науки про мову // Ковалик І.І. Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979.- с. 5-56.

21. Ковалик І.І. Про корінь слова та його роль у словотворенні // Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. - Івано-Франківськ – Львів, 2007. – Ч.І. – С. 320-326.
22. Ковалик І.І. Про морфеми (морфи) у сфері мови і мовлення // Ковалик І.І. Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. – Івано-Франківськ – Львів, 2008. – Ч. II. – С. 156-171.
23. Мартинова Л. Б. Словотворчий потенціал однинних іменників у сучасній українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Мартинова Лілія Борисівна ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2004. – 180 с.
24. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / В. П. Олексенко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 36 с.
25. Плющ М. Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія.- Підручник. К.: Либідь, 1993 .- 336 с.
26. Познанський Р. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» : Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2014.- 20 с.
27. Помирча С. В. Методичні аспекти вивчення розділу "Морфеміка" майбутніми вчителями початкової школи / С. В. Помирча, А. Кожедубова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. - 2018. - Вип. 1. – с. 186-193. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_1_21
28. Пономаренко С. Сучасна українська мова: морфеміка. дериватологія. морфонологія : навч. посіб. для студентів філолог. спеціальностей вищ. навч. закладів України миколаїв : вид-во чорномор. нац. ун-ту ім. Петра Могили, 2017. — 300 с.
29. Пономарів О. Д. / Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. - Київ : Либідь, 2005. – 488 с.

30. Сікорська З.С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка. – Луганськ, 2000.- 174 с.
31. Словотвір сучасної української літературної мови : [монографія] / АН УРСР, Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [Г. М. Гнатюк, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко та ін.]. – Київ: Наук. думка, 1979. – 405 с.
32. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. - К. : Наук. думка, 1969. - 583 с.

СЛОВНИКИ

1. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Український словотвір у термінах.–
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Етимологічний словник української мови / За ред. І. Мельничука – К., 1982-2012. – Т.І-VI.
4. І.Т.Яценко.Морфемний аналіз: Словник-довідник. - К.: Вища школа, 1980-1981. – Т. II.- 362 с.
5. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами - омографічними коренями / Є. А. Карпіловська; "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана. – Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2002. – 908 с.
6. Полюга Л.М. Словник українських морфем. – Львів, 2003.- 448с.
7. Різників О. Українські словогрупа. Новий кореневий словник. Випуск другий : словогрупа Духу / О. Різників. – Одеса : Симекс-принт, 2015. – 440 с.
8. Селігей П.О.Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / П. О. Селігей; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Академперіодика, 2014. – 320с.

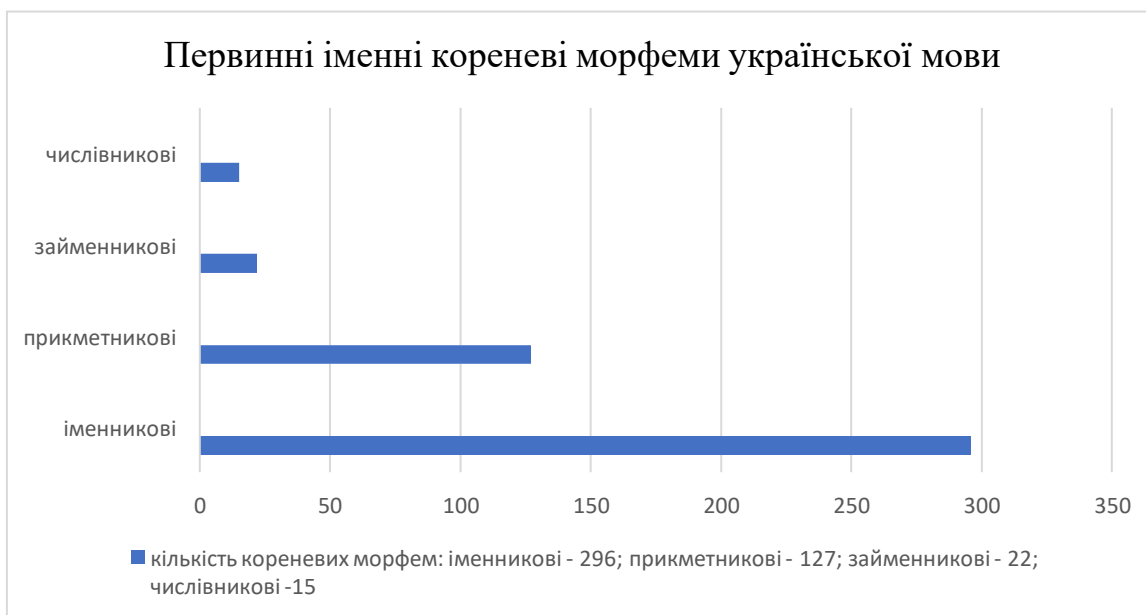
9. Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ: [б.в.], 1998. – 440 с.
10. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 222 с. Режим доступу: <https://archive.org/details/terminy2001/page/12/mode/2up>
11. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
12. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови / Н. М. Глібчук, У. Б. Добосевич. – Л. : Апріорі, 2016. – 640 с.

ДОДАТКИ

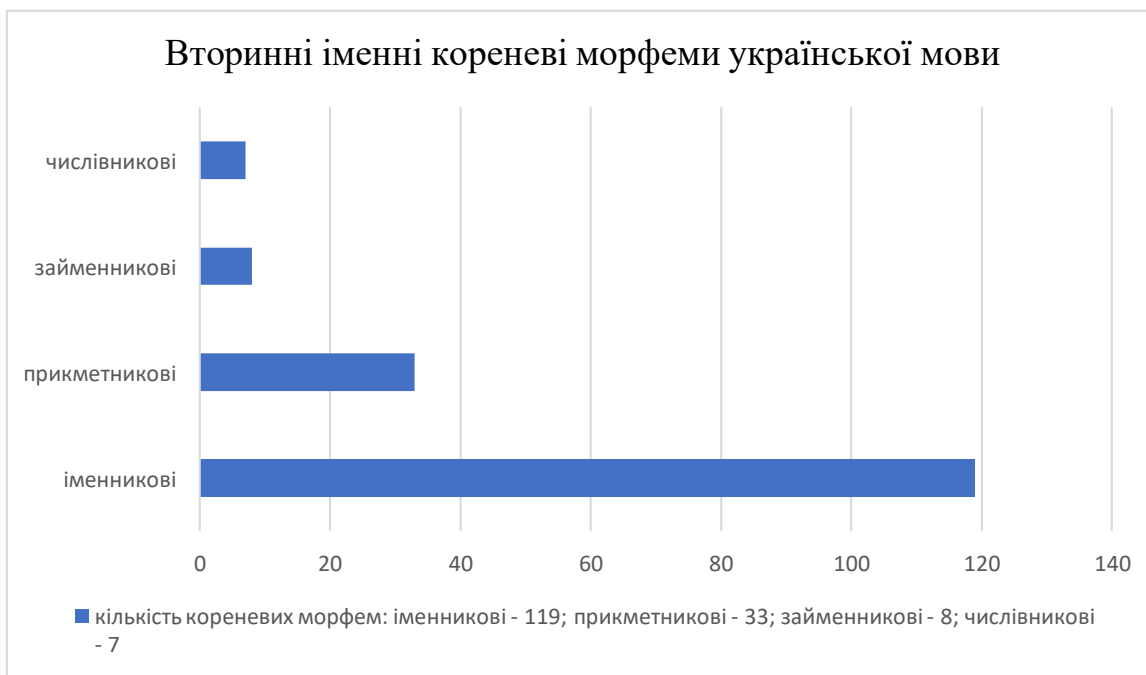
Додаток 1

Додаток – 2

Додаток 3

Додаток 4

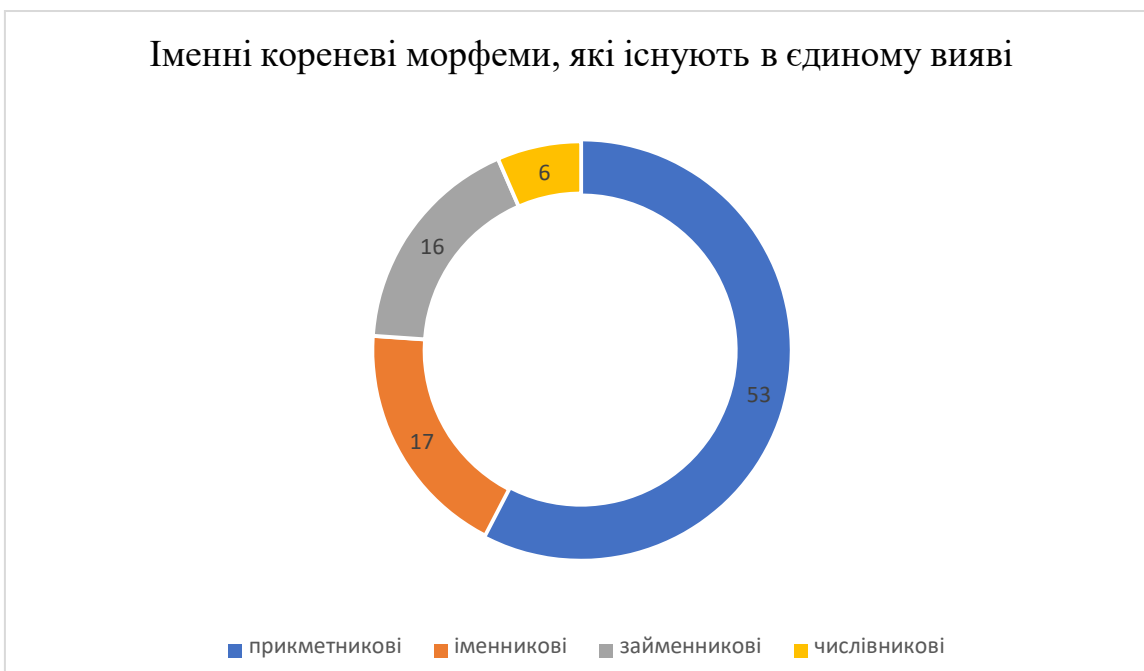
Додаток 5

Додаток 6

Додаток 7

Словник числівникових кореневих морфем української мови

1. **Вісім-(восьм-, вісьм-)-** вісім, вісімнадцять, вісімдесят, вісімсот, восьмий, вісімка, вісьмерик, восьмина, восьмеро.
2. **Дв-** два, двійка, двоє.
3. **Дев'ят'-(дев'ят-)-** дев'ять, дев'ятка, дев'ятнадцять, дев'яносто, дев'ятсот, дев'ятий, дев'ятеро.
4. **Десят'-(десят-)-** десять, десятка, десятий, десятеро, удесятьох, десяток.
5. **Друг-** другий.
6. **Кільк-** кілька «деяка невелика кількість», скільки, кільканадцять.
7. **Об-**обоє.
8. **Обидв-** обидва.
9. **Один- (одн - одн'- єден-, єдин-)-** один, одиниця, одного, одинець, одиничний, одиночка, одинарний, однаковий, однаковісінський, заодно, наодинці, поодинокій, поодинці.
10. **П'ят'-(п'ят-)-** п'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятак, п'ятірна, п'ятеро, п'ятнадцять, п'ятдесят, п'ятсот.
11. **Перш-** перший.
12. **Пів-(пол)-** пів години, полумисок, половина.
13. **Півтор-** півтора, півтори, півтораста.
14. **Сім- (сем-, сьом-)-** сім, сімнадцять, сімдесят, сімсот, сімка, семи, семеро.
15. **Сорок-** сорок.
16. **Ст-(сот-ст'-)-** сто, сотий, сотня, сотенний, сотенство, сотник, сотникування, сотникувати, посотенно, двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот.
17. **Тисяч- (тисяц'-)-** тисяча, тисячний, тисячина, тисяцький.

18. **Тр-** три, трійка, троє, трієчник, трійнята, тринадцять, тридцять, триста, третина, Трійця, трійний, потрійний, потроєний, натроє, строєний.
19. **Чотир** – (*четвер-, четвір, чвер-*)- чотири, чотирнадцять, чотириста, четвертий, четвер, четвірка, начетверо, четверо, четвертина, учетверте, учотирьох.
20. **Шіст'-**(*шіст-, шост-, шест-, шост'-*)- шість, шістка, шістнадцять, шістдесят, шістсот, шостий, шести, шестеро, шестерик

Додаток 9

Словник питомих іменникових кореневих морфем української мови

1. **Бадил-**(*бадил'л'-*)- бадилінка, бадилля.
2. **Баран-** (*баран'-*) - баран, баранець, бараниця, баранина, бараняр, баранячий, бараній, бараніти.
3. **Барліг-**(*барлог-, барлоз'-, барлож-*)- барліг, барлога, барлозі, барложитися.
4. **Батіг-** (*батог-, батож-, батіж-*)- батіг, батога, батожити, батіжок, батожина, батожистий, батожни.
5. **Бджол-**(*бджіл-, бджіл'-, бджол'-*)- бджола, бджілка, більництво, бджоляр.
6. **Безпек-**(*безпец'-, безпеч-*)- безпека, безпеці, безпечний, убезпечити.
7. **Берег-**(*береж-, берез'-, береж'ж'-, беріж-*)- берег, бережистий, березі, безбережжя, беріжком, бережина, бережняк, безбережний, підбережний, побережний, побережник.
8. **Берез-**(*беріз-, берез'-*)- береза, берізка, березовий, березняк, підберезник.
9. **Бик-**(*биц'- бич-*) – бик, на биці, бичок, бича, бичий, бичачий.
10. **Біб-**(*боб-*)- біб, боби, бобина, бобовина, бобовиння, бобовище.
11. **Бій-**(*бой-*)- бій, бійці, боєць, бійка, бійниця, бійня, бійство, бійкуватий, бійний, бійничий.
12. **Бік-**(*боц'-, бок-, -боч-, біч-, -біч'ч'-*)- бік, на боці, боком, бочок, бічний, узбіччя, збоку, побіч, прибічник, узбічний.

13. **Біл'-(-бол-, білл'-)**- біль, боліти, зболений, болісний, больовий, болящий, боляче, обезболюватий.
14. **Білк-(білц'-, білоч-, білок-)**- білка, білці, білочка, білок. на думку більшості дослідників, назва, похідна від прикметника білий.
15. **Бір-(бор-)**- бір «сосновий ліс», бором, бірник, боровина, боровник «білий гриб».
16. **Блох-(бліх-, бліш-, блос'-, блош-)**- блоха, бліх, на блосі, блішка, блошва, блошня, блохастий, блохливий.
17. **Бог-(бож-, Боз'-, біг-)**- Бог, божий, у Бозі, побожний, обожнювати, небожій, божеський, богувати.
18. **Болот-(болоч-, болот'-)**- болото, заболочений, болотяний, болотистий, заболочувати.
19. **Бород-(борід-, бород'-, -борід'д'-)**- борода, бородай, бородань, бородач, бородатий, бородастий, борідка, підборіддя.
20. **Борозн-(борозн'-, борозн'-, борозен'-)**- борозна, борознистий, борозенчастий, борознувати, борознюк, борозняк, борозенька.
21. **Борошн-(борошен-, борошн')**- борошно, борошеник, борошений, борошенце, борошняний.
22. **Брат-(брат'т'-, брат'-)**- брат, братик, брататися, братерство, братва, братчик, братусь, браття, братерній, братній.
23. **Бров-(брів'-)**- брова, бровань, броватий, бровастий, брівка, міжбрів'я, надбрів'я.
24. **Бруньк-(бруньц'-, бруньок-)**- брунька, бруньці, бруньок, бруньочка, брунькувати.
25. **Буден'-(будн', буден-)**- будень, будні, буденний, буденщина.
26. **Бук-(буч-, буц'-)**- бук, буковий, буковина «буковий ліс», бучина.
27. **Булк-(булц'-, булоч-)**- булка, булці, булочка, булочний.
28. **Ведмед-(ведмід'-, ведмед'-, ведмеж-)**- ведмедик, ведмідь, ведмежа, ведмедиха, ведмедича, ведмеденя, ведмежатник.

29. **Веретен-(веретін-)**- веретено, веретенник, веретенистий, веретінце, веретільниця.
30. **Верх-(верш-)**- верх, вершечок, верхівля, верховенство, верховина, вершень, вершин, вершити, вершки, вершник, вершкувати, вершкуватий, зверху, звершення, звершити, звершення.
31. **Веселк-(веселц'-, веселоч-)**- веселка, веселці, веселочка.
32. **Весіл'л'-(весіл'-, весел-)**- весілля, весільний, веселий, веселіти, весельчак, веселішати, веселощі, звеселяти, звеселювальний.
33. **Весл-(весел-, весл'-, весел'-)**- весло, весловий, веслувати, весел, весельце, веслярка.
34. **Весн-(весін-, весен-, весн'-)**- весна, весні, весняний, весніти, веснянкуватий, веснувати, провесінь, професняний.
35. **Вечір-(вечор-, вечер'-)**- вечір, вечора, вечеряти, вечірник, вечеря, вечірній, вечоріти, звечора, надвечір'я.
36. **Вил-(вил'-)**- вила, вильнути, вилок, вилокстий, вилокватий, вилчатий, розвилка, розвилкуватий.
37. **Вихор-(вихр, вихор'-)**- вихор, вихрастий, вихрувати, вихрястий, вихрити, вихорити.
38. **Вишн'-(вишн-, вишен'-)**- вишня, вишневий, вишенька, вишнина, вишняк, вишнівка.
39. **Вівторок-(вівторк-)**- вівторок, вівторка.
40. **Відлиг-(відлиз'-)**- відлига, відлизі, відлигнути.
41. **Відр-(відер-)**- відро, відерце, відерник, відерний.
42. **Вій-(вой-)**- війна, воєнний, військо, військовий.
43. **Вік-(віц'-, віч-)**- вік, віковий, вікувати, у віці, вічний, віковічний, безвічний, довіку, навік, увікувічнювати.
44. **Вікн-(вікн'-, вікон'н'-)**- вікно «отвір у стіні; рама з шибками у цьому отворі», віконце, вікняр, віконний, підвіконня, безвіконня, підвіконник.
45. **Віл-(вол'- вол-)**- віл, волячий, воловик, воловина, воляка, воляр.

46. **Вільх-**(*вільс'-, вільш-*)– вільха, у вільсі, вільшаний, вільшина, вільшняк, вільховий.
47. **Віник-**(*вінич-, вінич'ч'-*)– віник, віничок, віниччя «трава, з якою роблять віник».
48. **Віск-**(*воск-, воц-*)– віск, восковий, вощина, воскувати, воскуватий, вошити, провощений.
49. **Віст-**(*віст'-, віс-, віц-*)– вістка, вість, вісник, віщий, вістовий.
50. **Віт'-**(*віт,- віт'т'-*) – віть, вітка, віття.
51. **Вітер-** (*вітр-, вітр'-*)– вітер, вітром, вітрило, вітрильник, вітровіння, вітрюган, вітристий, вітрювати, вітряник, вітрити, безвітря, завітрити, обвітрити.
52. **Внук-**(*онук-, онуч-, онуц'-, внуч-*)– внук, онук, онука, онуча, онуці, внучка, онуччина, внуччин.
53. **Вовк-**(*вовч-, воци'-*)– вовк, вовча, вовчий, вовцюга, вовківня «вовча яма», вовчиця, вовчиха, вовкуватий.
54. **Вогон'-** (*огн-, огон'-, огн'-*)– вогонь, вогненний, огненний, огник, вогнище, огнисько, огнястий, звогнитися «почервоніти як вогонь».
55. **Вод-** (*вод'-, -вод'д'-*)– вода, водяний, водянистий, безводдя, повідь, паводок.
56. **Волокн-**(*волокон-*)– волокно, волоконце, волокнуватий.
57. **Волос-**(*волос'с'-*)– волос, волосина, волосся.
58. **Ворог-** (*ворож-, воріж-*)– ворог, ворожий, воріженьки, ворожнеча, ворогувати.
59. **Ворон-** (*ворон'н'*)– ворона, ворон, вороння.
60. **Ворот-** (*воріт-*)– ворота, воріт, ворітниця, ворітник, ворітний.
61. **Врод-**(*вродж-*)– врода, вроджений, вродливий, вродини, вродливість, вродливець, вродливиця, вродність, вродовитий.
62. **Вугіл'-** (*вугіл'л',- вугл-*)– вугіль, вугілля, вугільний, вуглина, вуглик, вуглецевий, обвуглювати.
63. **Вузол-** (*вузл-*)– вузол, вузлик, вузлистий, вузлатий, вузлуватий.

64. *Вух-* (*вус'-, ус-, вуш-*)- вухо, вухань, вухатий, у вусі, вушко, вушник, навушник.
65. *Галуз-* (*галуз'-, -галуж-, галуз'з'-*)- галузка, галузевий, галузь, розгалужитися, відгалуження, галуззя.
66. *Гамір-* (*гамор-*)- гамір, гамірний, гамором, гамірливий.
67. *Гіл-* (*гіл'-, гіл'л'-*)- гілка, гіляка, гілля, гілляччя, гільце, гілкуватий, гілчастий, розгілля.
68. *Глек-* (*глич-, глец'-*)- глек, клечик, на клеці, глековий.
69. *Голк-* (*голиц-, голоч-, голок-*)- голка, голкар, голкарня «шпильки на сосні», голкастий, голці, голочка, голок.
70. *Голов-* (*голів-*)- голова, голова, головувати, головчастий, голівка, безголів'я.
71. *Голос-* (*голос'-, голош-, голос'с'-*)- голос, голосять, голосити, голосистий, виголошувати, повноголосся, голосний, голосувати, відголос, зголошуватися, поголоска.
72. *Голуб-* (*голубл-, голубл'-*)- голуб, голубеня, голубина, голубівництво, голубник, голубчик, голубиний, голубити, голублений, голубляться.
73. *Гор-* (*гір-*)- гора, гір, гірний, горяний, гірничий, гірський, горішний, догори.
74. *Горб-* (*горбл'-, горбл-*)- горб, горбань, горбина, горбастий, горбистий, горбатий, горбуватий, горбатіти, горбити, горбуватий. горблюся, згорблений.
75. *Горілк-* (*горілиц'-, горілч-, горілоч-*)- горілка, горілці, горілочка, горілочний.
76. *Горіх-* (*горіс'-, горіш-*)- горіх, горіховий, на горісі, горішок, горішник, горішина.
77. *Горох-* (*горос'-, горош-*)- горох, гороховиння, гороховий, у горосі, горошок.
78. *Горщ-* (*горшк-, горш-*)- горщик, горшки, горшок.
79. *Гривн'-* (*гривен'-, гривен-, гривн-*)- гривня, гривень, гривеник, гривневий.
80. *Грім-* (*гром-, грим-, гримл'-*)- грім, громом, гриміти, гримлю.
81. *Гріх-* (*гріш-*)- гріх, грішний, грішник, безгрішшя, погрішність, прогріх.
82. *Груд-* (*груд'д'-, груд'-*)- груда, грудка, грудوماха, грудний, грудковий, груддя.

83. **Груд'-** (*груд,- груд'д'-*)— грудь, груди, грудина, грудниця, грудистий, нагрудник, погруддя.
84. **Губ-(губл',-губл-)**- губа «край рота, рот», губенята, губище, пригублювати, загублений, огублений, пригубити.
85. **Гус'-**(*гус-*)- гусь, гуси, гусьми, гусеня, гуска, гуся, гусячий.
86. **Двер-(двір-, двер'-)**- двері, дверки, одвірок, дверцята.
87. **Двір-(двор-)**- двір, двірець, двірський, двора, дворище, дворняга, дворовий, дворувати, подвір'я, задвір'я, придворний.
88. **Ден'-(денн-, дн-, дн'-)** - день, денний, днина, днювати, напередодні, переддень.
89. **Джерел-(джерел'-)**- джерело, джерельний, джереляний, джерелястий.
90. **Дим-** (*-димл-, димл'-*)- дим, димар, димарня, димовище, димоватий, диміти, димитися, задимлений, димляться.
91. **Дит'-**(*дит-*)- дитя, дитина, дитинство, дитинча, дитятко, дитячий, дитинячий.
92. **Діл-** (*дол-, діл'л', діл'л'-*)- діл «долина, низ», долина, долинний, долинистий, долинчастий, роздолля, поділля, подолянка, подол.
93. **Діл-(діл'л'-, діл'-)**- діло, безділля, діловий, діляга, діляцький, бездільник, бездільний.
94. **Дім-** (*дом-*)- дім, домашній, домашній, домовитий, бездомний, бездомник, додому, додомку, додомоньку, одомашнювати.
95. **Дн-(ден-, -дон-, -донн'-)**— дно, днище, піддон, денце, бездонний, бездоння.
96. **Доб-(діб-)**- доба, діб, подібність, подоба, подібний, уподібнити, уподібнювати.
97. **Дол'-** (*дол-, -дол'л-*)— доля, доленька, бездолля, знедолений, знедолення.
98. **Долон'-** (*долон-*)- долоня, долонею, долонювати.
99. **Долон'-**(*долон-*)- долоня, долонею, долонька, долонечка, долончастий, долонюватий.
100. **Дорог-(дороз'-, дорож-, доріж-)** –дорога, на дорозі, дорожній, доріжка, роздоріжжя, подорож, дорожній, подорожній, подорожувати, подорожник.

101. *Друг-* (*друж-*, *друж'-*, *друж'ж'-*)- друг, дружній, друзі, дружити, недруг, одружений, подружжя, подруга, подружній.
102. *Дуб-* (*дубл'-*)- дуб, дублювати, дубіти, дублянка, дубовий, дубити, дубувати, задубіти, одубеніти, одубіти.
103. *Дуг-* (*дуз'-*, *дуж-*) – дуга, дугастий, на дузі, дужка.
104. *Дух-* (*дус'-*, *душ-*)- дух, у дусі, духівник, духовний, духовенство, духота, духмяний, душник, душнуватий, душити, задуха, продох.
105. *Душ-* душа, бездушся, душевний, бездушний, обездушувати, подушка.
106. *Дяд'-* (*дяд-*)- дядько, дядя, дядечко.
107. *Жаг-* (*жаз'-*)- жага, жазі, жагота, жагливий.
108. *Жир-* (*жир'-*) - жир, жирний, жирнуватий, жирувати, жиріти, ожиріння, ожирілий, розжирілий.
109. *Жолоб-* (*жолобл'-*, *жолобл-*)- жолоб, вижолоблений, жолобкуватий, жолобуватий, жолобити, жолобитися, жолобчастий.
110. *Жолуд'-* (*жолуд-*, *жолуд'д'-*)- жолудь, жолудевий, жолуддя.
111. *Жук-* (*жуч-*,-) жук, жучок, жученя.
112. *Закон-* закон, беззаконня, законний, узаконювати.
113. *Заліз-* залізо, заліззя, залізняк, залізний, залізниця, залізничний.
114. *Замок-* (*замоч-*, *замк-*)- замок, замочок, замочок.
115. *Захід-* (*заход-*, *захід'-*)- захід «частина світу», заходу, західний, західник, західництво, західняк, заходець, заходячий.
116. *Звук-* (*звуч-*)- звук, звучати, беззвучний, звуковий, озвучити, перезвук, понадзвуковий.
117. *Зел-* (*зіл'л'*, *-зіл'-*)- зело, зілля, зільник, зелень.
118. *Земл'-* (*зем-*, *земел'-*, *земел'л'-*)- земля, земний, земельний, безземелля, земство, безземельний, доземний, заземлення, наземний, підземелля, поземний, поземельний.
119. *Зерн-* (*зерен-*, *зерн'-*)- зерно, зерен, зернівка, зернята, зерновик, зернові, зернові, зернити.

120. **Зозул'-(зозул-)**- зозуля, зозулина, зозулька, зозулин, зозулястий, зозулячий.
121. **Золот- (золоч-, золот'-)**- золото, золотар, золотий, золотавий, золотистий, золотити, золотіти, золочу, золотитися, позолота, позолоть, позолотити.
122. **Зор'-(зір-, зор-)**- зоря, зірка, зорі, зоряний, зоряниця, зірковий, зоріти, зірчастий.
123. **Зразок- (зразк-)**- зразок, зразковий.
124. **Зуб-(зубл'-,зубл-)**- зуб, визублювати, визублений, зубань, зубець, зубок, зубочок, зубити, зубний, зубильний, беззубість, забулений, назубок.
125. **Зят'-(зят-)**- зять, зятем.
126. **Їж-** їжак, їжачок, їжачисько, їжакуватий, їжачиха.
127. **Ім-(йм-)**- ім'я, ймення, імення, іменини, іменник, іменитий, іменний, іменниковий, іменнувати.
128. **Іскр- (іскр'-)**- іскра, ікорка, заіскрілий.
129. **Кашел'-(кашл'-, кашл-)**- кашель, кашляти, кашлем, кашельнути, закашлятися.
130. **Квіт- (цвіс-, цвіт-)**- квітка, цвісти, цвіту, квітень, квітувати, квітник, заквітчаний, квітчатий, квітковий, квітнути, розквіт, розквітати, розцвітати.
131. **Кист'-(кост-)**- кисть «зап'ястя», костей.
132. **Кишк-(кишці', кишеч-)**- кишка, кишці, кишечка, кишечник.
133. **Кігот'-(кігт'-, кігт-)**- кіготь, кігтя, кігтем, кігтистий, кігтястий.
134. **Кін'-(кін-, кон-, кон'-)**- кінь, кінний, коник, коня, кіннота, конюшня, конярство, кінський, конячий.
135. **Кінець'-(конеч-, кінці', кінці-, конч-, кінч-)**- кінець, конечний, кінця, кінцевий, конечний, кончина, кінчати, безкнечник, безконечний, докончений, доконче, наконечник, наприкінці, прикінцевий.
136. **Кіст-(кост, кіст'-)**- кістка, костеніти, закостенілий, кість.
137. **Клин- (-клин'-)**- клин, клинок, клинець, клиновий, клинуватий, клинцюватий, заклинювати, вклинитися, заклінити.

138. **Кліт-** (*кліт'-, кліт'т'-*)- клітка, кліть, кліттю, клітчастий.
139. **Клопіт-**(*клопот-, клопоч-*)- клопіт, клопотатися, клопочуся, клопотатися.
140. **Книг-**(*книз-, книж-*)- книга, книгарня, на книзі, книжка, книжечка, книжник.
141. **Кобил-**(*кобил'-*)- кобила, кобилка, кобилиця, кобилячий.
142. **Кож-** кожа «шкіра», кожух, кожухар, кожушина.
143. **Коз** –(*кіз-, коз'-*)- коза, кіз, козячий, козівництво, козлище, козел, козлик.
144. **Кол-**(*кіл-, кіл'-, кіл'л'-*)- коло, кіл, кільце, кілля, кільчастий, колесо, кільцевий.
145. **Колод-**(*колод'д'-*)- колода, колодка, колодочка, колодний, колоддя.
146. **Колос-** (*колос'с'-, колос'-, колош-*)- колос «тип суцвіття», колосок, колосся, колоситися, виколошуватися, колосіння.
147. **Корз-** корзина, корзинник, корзати.
148. **Корін'-**(*корен-, корін-, корін'н'-*)- (СУМ.с.402) – корінь, кореневий, корінець, коріння, корінитися, коренастий, вкорінитися.
149. **Коров-**(*корів-*)- корова, коров'ячий, коровина, коровчина, корівка.
150. **Кос-**(*кіс-, кос'-, кісс-*)- коса «заплетене волосся», коси, косатий, косичити, кісник, кіска, закосичений.
151. **Кос-** (*кіс-, кош-, кіш-, кіс'-*)- коса «знаряддя для косіння», кошу, покіс, косити, кісся, кіска, косар, косар, косовиця, косити, кісний, обкіс.
152. **Кривд-**(*вкривд'-, кривдж-*)- кривда, кривдити, кривдний, кривдять, скривджений.
153. **Криг-**(*криз'-, криж-*)- крига, кризі, крижина, крижинка, крижаніти.
154. **Крил** – (*крил'л'-, крил'-*)- крило «літальний орган», крильце, надкрилля, крилатий, окрилювати, окриляти, обезкрилити, підкрилок.
155. **Криниц'-**(*криниц-, кринич-*)- криниця, криницею, криниченька, криничаний, криничуватий, криничний.
156. **Кров-**(*врів-, крів-, кровл-, кровл'-*)- кров, кровити, кровавий, кровистий, кривавий, безкрів'я, знекровлений, знекровлювати.

157. **Круг-** (*круж-*, *круз'-*)- круг, кружляти, крузі, круглявий, круглявка, круглястий, круглота, кружало, кружалко, круговий, круглий, заокруглений, круговий, округлість, округлений, кружляти.
158. **Круп** –круп, крупка, крупина, крупник, крупка, крупнистий, круп'яний.
159. **Ку-**(*куй-*)-кузня, кувати, куй.
160. **Кут-** (*кут'-*, *кут'т'-*)- кут, покуть, кутовий, покуття, куток, куточок, кутній, закуток, покутній.
161. **Ластів-** ластівка, ластів'ята, ластовеня.
162. **Лебід'-**(*лебід-*, *лебед-*, *лебед'-*)- лебідь, лебідка, лебединий, лебедик, лебедячий.
163. **Лист-**(*лист'-*, *лис-*)- лист, листок, листовий, листя, листівка, листування, листатий, листяний, листати, листуватися, безлистий, прилисток.
164. **Литк-**(*литоч-*, *лиц'-*)- литка, литковий, литкатий, литочка, литці.
165. **Лих-**(*лиш-*)- лихо, лихий, лиховина, лихе, лишенько.
166. **Лиц-**(*лиц'-*, *лич*, *личч*, - *лик-*)- лице, лицевий, горілиць, личко, безликий, лицювальник, лицювати, личити, безликий, обличчя, обличьовувати.
167. **Лід-**(*льод-*, *льод'-*, *лед-*)- лід, льоду, льодовик, льодовий, льодяник, льодяний, леденіти, зледенілий, зледеніти, підлідний, льодовиковий.
168. **Лікот'-**(*лікт'-*, *лікт-*)- лікоть, ліктя, ліктик, ліктювий, надліктювий, підлокітник.
169. **Ліс-** (*ліс'-*)- ліс, лісовий, лісниця, лісник, лісовик, лісистий, безлісий, безлісний, узлісся, перелісся.
170. **Ложк-** (*ложок-*, *ложц'-*, *ложеч-*)- ложка, ложок, ложковий, ложці, ложечка.
171. **Лоз** -(*лоз'-*)- лоза, лозі, лозовий, лозиння, лозняк.
172. **Лопат**– (*лопат'-*)– лопата, лопатний, лопатень, лопатка, лопать, лопатити, лопатевий, лопатисти.

173. *Лопух-(лопус'-, лопуш-, лопуш'ш'-)*- лопух, у лопусі, лопушина, лопушшя, лрпушиння, лопухуватий, лопушаний.
174. *Луг-(луз'-, луж-)*- луг «окис металу», у лузі, лужний, лужити, вилугувати, вилужити, вилугуваний, підлуговувати.
175. *Лук-(луц'-, луч-)*- лука «рівна місцевість, вкрита травою, луг; вигин річки або берега моря», луківник, луківництво, лучний, прилука.
176. *Лук-(луц',-луч-)*- лук «знаряддя для метання стріл»; лучник, на луці.
177. *Льон-(льн'-, лян-)*- льон, льонар, льонарка, льонарство, льоновище, льонавий, льняний, лляний.
178. *Люд-(люд'-, люд'д'-)*- люди, людина, людьми, безлюддя, людяність, людяний, людський, людно, безлюдний, відлюдник, відлюдництво.
179. *Маз'- (маз'з'-, маз-)*- мазь, мазю, мазати, підмазка, розмазка.
180. *Масл-(масел-, масл'-)*- масло, масел, масляний, масельце, маселко, маслянистий, маслити.
181. *Меж-(між-, меж'ж'-)*- межа, межувати, проміжний, проміжок, безмежжя, безмежний, межовий, межувальний, межуватися, обмежений.
182. *Мит'- (мит'т'-)*- мить «момент, секунда», митьовий, миттєвий, миттю.
183. *Миш-* миша, мишка, мишеня, мишастий, мишкати.
184. *Мід'-(мід-, мід'д'-)*- мідь, мідяний, мідяк, мідянка, мідянистий, мідник, мідистий, мідний, мідистий, міддю.
185. *Міст-(міс'- міщ-)*- місто, містечко, містина, міщанин, міщанин, міщанство, вміст, вмістилище, змістовний, замісник, замісництво, заміський, намісництво, намісник, передмістя, сумісник, приміщення, сумісництво, суміщати, умістилище, умістище, міський.
186. *Міст-(мост-, мост'-, моц-, міщ-)*-міст, мостом, мостина, мостове, мостовий, мостити, підмостя, передмостовий, підмостка, примостка, примістка, примостка, мостовий, вимощувати, вмощувати, розміщувати.
187. *Місяц'- (місяц-, місяч-)*- місяць, місяцевий, місячний, місяченько.
188. *Міх-(міс-, міш-)*- міх, міховий, міхуватий, у місі, мішок, мішкловина, мішечник, мішечництво.

189. **Мозок-** (*мізк-, мозк-, мозоч-*)- мозок, мізки, мізковитий, мізкувати, обмізкувати, замізкувати, мозковий, мозочок.
190. **Мороз-**(*мороз'-, морож-*)- мороз, морозять, паомрозь, морожений, заморожений, заморозити, морозний, морозистий, морозильний, морозяний, морозити, заморозок, обмороження.
191. **Мук-** (*муц'-, муч-*)- мука «борошно», муці, мучний, мучнистий.
192. **Мук-**(*муц'-, муч-*)- мука «страждання», муці, мучити, мученик, мучеництво, мучитель, мучитися.
193. **Мух-**(*мус'-, муш-*)- муха, мусі, мушка, мушва, мушня, мушачий.
194. **Нит-**(*нит'-, нит'т'-*)- нитка, ниткар, нитчастий, нитяний, нитковий, нить, ниттю.
195. **Ніж-**(*нож-*)- ніж «знаряддя, інструмент для різання» , ножа, ножовий, ножар, ножарство, ножиці, ножівка.
196. **Ніс-**(*нос-, нос'-, нос'с'-*)- ніс, носатий, носовий, носовик, перенісся.
197. **Ніч-**(*ноч-, ніч'ч'-*)- ніч, нічний, нічник, ночіти, вночі, поночі, уночі, уніч, поночіти, ночувати, ночувати, ночувальник, ніччю.
198. **Ноз-**(*ноз'-, ніж-, -нож-, ніж'ж'-*)- нога, нозі, ніжка, ніжечка, підніжжя, збезножити, збезножити, обніжок, підніжок, розніжка.
199. **Обід-**(*обід'д'-*)- обід, обідній, передобіддя, обідня, обіденний, дообідній, передобідок, пообіддя, попобідок, пообідній.
200. **Образ-**(*образж-*)- образ, образний, зображати, зображувати, відображення, відображувач, відобразити, відобразити, відображати, зображальний, зображувальний, зобразити, преобразити, преображення.
201. **Овес-**(*вівс-, вівс'-, овс-*)- овес, вівса, вівсище, вівсяник, вівсяний, вівсянка, вівсюгуватий.
202. **Орел-** (*орл-, орл'-*)- орел, орла, орловий, орлик, орленя, орлій, орлянка, орля, орлячий.
203. **Ос-** (*ос'-*) - оса.

204. **Особ-**(*особл'-, осіб-*)- особа, особовий, особистість, особистий, уособлення, уособлювати, відособлення, осібний, особливий, особливе, безособовий, відособлення, знеособити, по-особливому.
205. **Острів-**(*остров-*)- острів, острова, острівний, острів'янин.
206. **Очерет-**(*очерет'-*)- очерет, очеретний, очеретячий.
207. **Павук-**(*павуч-, павуч'ч'-, павук-, павут-*)- павук, павучок, павуччя, павутиння, павутина, павучище, павукастий, павуковий, павутинний, павутиновий.
208. **Пагін-**(*пагон-, пагін'н'-*)- пагін, пагоном, пагінець, пагіння.
209. **Пазух-**(*пазус'-, пазуш-*)- пазуха, у пазусі, пазушний.
210. **Пасік-**(*пасіц'-, пасіч-*)- пасіка, пасіці, пасічник, пасічний.
211. **Патик-**(*патич-, патич'ч'-*)- патик, патичок, патиччя, патичина.
212. **Пень-**(*пн'-, пн-*)- пень, пня, пнем, пенькуватий, опеньок.
213. **Пер-**(*пір-, пірй-*)- перо, перовий, піринка, пір'їнка, пір'я, перина, пернаті, пернач, пірник, пернатий, пернастий, пірчастий, напірник.
214. **Перед-**(*передж-, перед'-*)- перед «передня частина», попереджувати, попередження, попереджувальний, передова, передовик, передній, передній, випередити, випереджувати, випередження, випереджувальний, наввипередки.
215. **Пес-**(*пс-, пес'- пс-*)- пес, песеня, песик, псом, псячий, псячий, псюга, псюка, псяка, псувати.
216. **Петл'-**(*петел'- петл-*)- петля, петелька, петельний, петлиця, петлити, петлювати, петляти.
217. **Печат-**(*печат'-, печат'т'-*)- печатка, печать, печаттю, печатати, опечатати.
218. **Печінк-**(*печіниц'-, печіноч-*)- печінка, печінці, печіночка.
219. **Пиріг-**(*прирог-, пиріж-, прироз'-*)- пиріг, пирога, пиріжок, пиріжечок, у пирозі.
220. **Півден'-**(*півдн'-, півден-, південн-*)- південь «частина світу», півдня, південний, південний.

221. **Північ-(півноч-)**- північ, півночі, північний.
222. **Пін-(пін'- пінн-)**- піна, панитися, піняться, пінитися, пінний, пінявий, пінястий, пінити, пінявий.
223. **Пісок-(піск-, пісоч-, піщ-)**- пісок, піска, пісковик, пісковик, пісочок, пісочний, піщаний, піскуватий, запіскувати.
224. **Піт-(пот-, пот'-)**- піт, пітник, потовий, потом, потовий, потіти, пітніти, пропітнілий, пропотіти, спітнілий, спотілий.
225. **Піх-(піш-)**- піхота «квасоля», піший, піша.
226. **Плеч-(пліч-, пліч'ч'-)**- (СУМ.с.410)- плече, плечисько, плечистий, плечастий, плечовий, плічко, заплічний, наплічний, наплічник, напліччя, передпліччя, запліччя.
227. **Плід – (плод-, плод'-, плодж-, плід'д'-)**- плід, плідник, плодити, плодючість, плідівництво, плодовитість, плодючість, плідний, плодовитий, плодючий, плоджу, запліднювач, запліднити, непліддя.
228. **Плоскін'-(плоскін'н'-, плоскінн-)**- плоскінь «чоловічі рослини конопель; полотно з них», плоскінка, плоскінню, плоскінний.
229. **Плуг-(плуз'-, плуж-)**- плуг, плугар, плугатар, на плузі, плужок, плужанин, плужник, передплужник.
230. **Подушк-(подушч'-, подушок-, подушеч-)**- подушка, подушковий, подушці, подушок, подушечка.
231. **Пол-(пол'-, піл'-, піл'л'-)**- поле, полонина, поля, польовий, запільний, двопільний, двопілля, передпілля.
232. **Полиц'-(полич-)**- полиця «горизонтальна дошка на стіні, у шафі, буфеті; спальне місце у залізничному вагоні; залізна лопаточка у плузі», поличка.
233. **Полотн-(полотен-)**- полотно, полотенець, полотенко, полотеник, полотнина, полотняний, полотніти, сполотнілий.
234. **Понят'т'-(понят-)**- поняття, понятий, понятливий.
235. **Поріг-(порог-, пороз'-, поріж-)**- поріг, порогом, пороговий, на порозі, поріжок, запорожець.

236. **Порох** – (*порос-, порош-*)- порох, порохівниця, порохівник, порохівня, порохня, порохований, у поросі, порохити, порошок, порошина, порошниця, порохнявіти, розпорошувати, розпорошувач, спорохнявілий.
237. **Потом-(потім-)**- потомок, потім, потомство, потомствений.
238. **Правд-(-правдж-, -правж-, -правд'-)**- правда, правдивий, справджувати, справжній, насправді, справді.
239. **Прос** –(*пріс-, прос'-*)- просо, пріснище, прісце, просина, просяний.
240. **Прут-(прут'т', прут'-)**- прут, прутик, прутина, пруття, прутяний.
241. **Пт-** птах, птаха, пташина, птаство, пташка, пташник, пташа, птахівництво, птиця.
242. **Пшениц'-(пшенич-)**- пшениця, пшеничний, пшеничище, пшеничина.
243. **Рак– (рач-)**- рак «(зоол.) безхребетна тварина класу членистоногих», рачки, раченя, рачиха, рачкувати, рачкувати.
244. **Ремін'- (ремен'н'-, ремен'-, ремен-, ремінн-)**- ремінь, ременя, реміння, ременем, ремінець, ремінник, ременячка, ремінний.
245. **Решет- (решіт-)**- решето «вид сита з крупною сіткою; тамбурин», решетар, решетина, решетити, решетувати, обрешетити, решітка, підрешітка, підрешіток.
246. **Рід-(рід'д', род-, родж-)**- рід, рідня, родак, роди, родина, родити, родинний, родич, родичання, родичівство, родовище, родатися, ріднітися, поріддя, виродження, виродок, відродити, відроджувати, відродитися, відродження, зроду, зародок, порода, породистий, породичатися, споріднений, поріднення, споріднювати.
247. **Рік- (рок-, роц'-, річ-, ріш-)**- рік, року, роковини, роковий, році, річний, річний, річняк, багаторічний, багаторішній.
248. **Ріп-(реп-)**- ріпа, ріпний, репаний.
249. **Річ-(річ'ч', реч-)**-річ «предмет», річчю, речовий, зречевити, уречевити.
250. **Рос- (рос'-, рош-)**- роса, росяний, зрошувати, зрошення, безросяний, зрошувальний.

251. *Рук-(руц'-, руч-, руч-, руч'ч'-)*- рука, рука, рукавець, рукавиця, рукавичка, руці, ручка, рученята, ручисько, ручатися, безрукавка, безрукий, заручини, заручений, ручний, наручний, наруччя, обручати, обручний, поруччя, поруч, поручень.
252. *Ряд-(рядж-)*- ряд, рядок, ряджений, відрядження, відрядник, відрядний, заряджати, наряд, наряджати, опоряджувати, опорядження, розрядка, розрядник, сурядний, сурядність, урядовець.
253. *Сал-(сал'-)*- сало, сальце, сальник.
254. *Свідок-(свідк-, свідч-)*- свідок, свідка, свідчити, свідчий, свідчення, свідчитися, освідчення.
255. *Сел-(сел'-, сіл-)*- село, селянський, сільський, селище, селянин, селянство, селити, переселенець.
256. *Серед-(серед'-, серед'д'-)*- середина, середній, осереддя, середник, осередок, всередині, посередині, посередник, посередництво.
257. *Сил-(сил'-, сил'л'-)*- сила, силач, силенний, силувати, силкуватися, сильний, зусилля, безсилля, підсилювач, підсилювати, підсилити.
258. *Сирот-(-сироч-, сиріт-, сирот'-)*- сирота, осирочу, ориротіти, сирітка, сиротіти, сирітство.
259. *Слов-(слів-, словл-, словл'-)* – слово, словесний, словесник, словечко, слівце, висловлення, висловлювати, безслівний, вислів, дослівний.
260. *Сльоз-(сліз-, сліз'-)*- сльоза, сліз, слізьми, слізний, сльозавий.
261. *Смерек-(смерец'-, спеереч-, смеріч-, смеріч'ч'-, смереч'ч'-)*- смерека, смеречка, смереці, смерічка, смереччя, смеріччя.
262. *Смол-(смол'-)*- смола, смоляний, смоляник, смоляр, смолястий, смолянистий, осмол, осмолювач.
263. *Сніг-(сніж-, сніж'ж'-)*- сніг, сніговий, сніжок, сніжинка, сніжний, сніжина, сніжаний, сніжистий, сніжити, безсніжжя.
264. *Собак-(собац'-, собач-)*- собака, собачий, собаці, собачка, собаченя, собацюра, собакуватий, собачище, собачник.

265. *Солов-(соловій)-* соловей, соловейко, солов'їний, соловеня, солов'я, соловйовий.
266. *Сон-(син-, сонн-, сон'н'-, сн-)* сон, засинати, сонний, безсоння, заснути, спросоння, проснутися.
267. *Сорок-(сороц-, сороч-)* сорока, сороці, сорочення, сорочий.
268. *Стебл-(стебел-, стебел'-, стебл'-)* стебло, стебел, стебельце, стебелина, стебелиння, стеблястий.
269. *Стегн-(стегон-, стеген-, стегенн-)* стегно, стегон, стегновий, стегенце, стегенний, стегнастий.
270. *Стіл-(стол-, стіл'-, стіл'л'-)* стіл, столик, столовий, застільний, застілля, стілець, столиця, столичний, настільний.
271. *Стріх-(стріс'-, стріш-, стрішиш-)* стріха, стріховий, стрісі, стрішок, острішок, острішша.
272. *Судорог-(судороз'-, судорож-)* судорога, судорозі, судорожний.
273. *Схід-(сход-)* схід, сходу, східний.
274. *Тел'-(тел-)* теля, телиця, теличка, телятина, телятник, телитися, отелення, розтелення.
275. *Тиждень-(тижн-)* тиждень, тижневий, тижневик.
276. *Тіл-(тіл'-)* тіло, тілистий, тільце, втілити, втілення.
277. *Тінь-(тін'н'-, тін-)* тінь, тінню, тіньовий, тінистий, тінистий, тінява, відтінь, відтінок, затіння, притінений.
278. *Тхір-(тхор-)* тхір, тхора, тхоревий, тхоревий.
279. *Удов-(удів-, вдов-, вдів-)* удова, удівець, удова, вдівець, вдовець, вдовиця, вдовіти, овдовіти.
280. *Урок-(уроц'-, уроч-)* урок, уроці, урочий, урочний, врочення.
281. *Уст-(ус-)* уста, усний, устоньки.
282. *Хвіст-(хвост-, хвіст'-)* хвіст, хвостатий, хвостовий, охвістя, хвостяк, хвостити, хвостисько.
283. *Хмар-* хмара, хмарний, хмарина, хмарище, хмаровище, хмаронька, хмарити, захмарний, захмарення, охмарніти.

284. *Хребет-(хребт-, хреб')*– хребет, хребетний, хребта, хребець, безхребетний, захребетник.
285. *Худоб-(худіб-)-* худоба, худібка, худобина, худібний.
286. *Числ-(числ'-, чисел'-)* -число, числити, числять, числовий, чисельний, численний, обчислювальний, обчислити, обчислювати.
287. *Чол-(чіл'-)-* чоло, чоловіий, чільник, очолювати.
288. *Чоловік-(чоловіч-, чоловіц-, чоловіц'-, чоловій-)-* чоловік, чоловічий, чоловіцтво, чолов'яга, чоловічний, чоловіцький.
289. *Шершен'-(шершин'-)-* шершень, шершню.
290. *Щабел'-(щабл-)-* щабель, щаблина, щаблина, щаблюватий.
291. *Щіл-(щіл'-)* –щілина, щілінка, щільний, щільнуватий, щільнішати, ущільнювач, ущільнювати.
292. *Щіл-(щіл'-)-* щілина, щільний.
293. *Щок-(щік-, щоц-, щіч-)*– щока, щік, на щоці, щічки, щічний.
294. *Щук-(щуц-,щуч-)-* щука, щуці, щучка, щученя.
295. *Юрб-(юрбл'-)* – юрба, юрбити, юрбляться, юрбище.
296. *Ягод-(ягід-)-* ягода, ягідка, ягідний, ягідництво.
297. *Ядр-(ядер-)-* ядро, ядерний, ядряний.
298. *Язик-(язиц'-, язич-)-* язик «рухомий орган у ротовій порожнині; мова, язиці, язичок, язичок, язикатий.
299. *Яйц-(яєц'-, яєч-, яєш-)-* яйце, яєць, яєчко, яєшня, яєшній.
300. *Якір-(якор-)-* якір, якором, якоря, якірний, якірник, наякірник.
301. *Ясл-(ясел-, ясел'-)-* ясла, ясел, ясельний, яслі.
302. *Ячмін'-(ячмен'-)-* ячмінь, ячмінний, ячменю.

Додаток 10

Словник питомих прикметникових кореневих морфем української мови

1. *-довол-(довіл'-)-* задовільний, задоволений, задоволення, задовольняти.

2. **-обов'яз-** зобов'язаний, зобов'язання, обов'язок, обов'язковість.
3. **Багат-** (*багач-, багат'-, багац'-*)- багатий, багач, багатій, багатирня, багатирство, багатство, багато, багацько, багатіти, багатшати, збагачувати, збагачування, збагачувальний.
4. **Багр-** (*багр'-*)- багрий «темно-червоний», багрій, багровий, багрянний, багрянистий, багряниця, багрянець, багрити, багряніти, багриніти.
5. **Біл-** (*біл'-*) (СУМ. С.494)- білий, білавий, біластий, біленький, білесенький, біло, білісінький, біліший, білуватий, білющий, білявий, білястий.
6. **Блакит-** (*блакит'-, блакит'т'*)- блакитний, блакитнавий, блакитнявий, блакитнуватий, блакитніти, блакитнішати, блакить, блакиттю.
7. **Блід-** (*блід'-, блідл-*)- блідий, блідавий, блідний, блідуватий, блідість, блідота, бліднути, зблідлий, поблідлий.
8. **Божевіл'-** (*божевол-, божевіл'л'*)- божевільний, божеволіти, божевілля, божевільня.
9. **Борз-** (*борж-, борз'-*)- борзий, боржій, борше, борзина, борзість, борзити.
10. **Бос-** (*бос'-*)- босий, босенький, босва, босота, (єврейське свято), босяк (безпритульний).
11. **Велик-** (*велич-, велиц'-*)- великий, великуватий, величезний, величенний, величезний, величенький, величавий, величальний, велич.
12. **Весел-** (*весел', весіл'-, весіл'л'-*)- веселий, весельчак, веселчаний, веселчастий, веселик (радісний крик), веселка, веселити, веселішати, звеселяти, весільний, весельчаний, веселість, весілля.
13. **Викон-** виконавський, виконавець, виконувати, виконавство, виконувач, виконавчий.
14. **Вис-** (*вис'-, вис'с', -виш*)- високий, вищий, найвищий, вищість, вищати, завищити, перевищити, підвищити, височезний, височенний, високенький, височенький, вись, вишній, ввись, всевишній, виша, височина, вишина, вищина, вишиня, височінь, високість, вишок, висота, виситися, височитися, височіти, високо, вишка, вище, узвишся, увись, увишки.

15. **Вихов-** виховний, вихователь, виховательство, виховавчий, виховальний, виховний.
16. **Відповід-** (*відповід'-*)- відповідний, відповідальний, відповідач, відповідь, відповіді.
17. **Волог-**(*волоз'-, волож-*)- вологий, волозі, воложити, воложистий, вологнути, зволожувати, волога.
18. **Врочист-** (*урочист-, урочист'-*) - врочистий, урочистий «пов'язаний з торжество, знаменитою датою, святковий», урочистість.
19. **Вуз'-**(*вуз-, -вуж*) - вузенький, вузький, звужувати, вузькуватий, вужчий, вузина, вужчати, вузити.
20. **Гарн-**(*гарн'-*)- гарний «хороший, красивий», гарніти, гарнішати, гарнесенький.
21. **Гаряч-**(*гарячл-*)- гарячий, гарячкуватий, гарячковитий, гарячкуватий, гарячливий, гарячка, гарячити, гарячішати, гарячкувати, згарячу.
22. **Глиб-** (*-глибл'-, -глибл-*)- глибокий, поглиблювати, заглиблений, глибина, глибинка, глибінь, глибочінь, глибочіти , глибшати, заглибина, заглибитися, завглибшки, зглибити, навглибшки, незглибимий, поглибити, поглибити, углиб, углибшки, углибитися.
23. **Глух-**(*глуш-*)- глухий, глухуватий, глухань, глухар, глушко, глушман, глухота, глуш, глушина, глушитель, глушінь, глушка , глухнути, глушити, заглушка, заглушливий, оглушливий, оглушний.
24. **Гол-**(*гол'-*)- голий, голизна, голій «перукар», голота, голяр «перукар», голярня «перукарня», голити.
25. **Голод-**(*-голодж-*)- голодний, виголоджений, голоднеча, голодовка, голодувати, впроголодь, зголодніти, надголодь.
26. **Готов-** (*готу-, готовл'-, готовл',-готів*)- готовий, готов, готовість, готовність, готувач, готувати, готувати, виготовляти , готувати, готовлю, заготівельний, готівка, заготівельний, заготівний, заготовочний, заготовчий, заготівля, заготівельник, заготівник, заготовач, заготовка,

заготовлювач, заготовщик, заготувач, наготові, підготовний, підготовчий, підготовка, підготовник.

27. **Густ-** (*гус-,гущ-*) – густий, густуватий, густина (щільна густота), густість, густина, гуснути, густити, густіти, густішати, густо, згуслий, згусток, згущувач, згущувати, гуща, гущ, гущава, гущавина, гущавінь, гущина.

28. **Дал-**(*дал'-,дал'л'*)- далекий, дальність, далеченний, далечезний, далеченько, далі, даленіти, даль, віддалення, віддаль, віддаляти, віддалити, дедалі, звіддалека, надалі, недалеко, даллю, оддаліти, оподалік.

29. **Дешев-** дешевий, дешевизна, дешевина, дешевіти, дешевшати, дешевшати, подешевшати.

30. **Дик-**(*дич-*)- дикий, диковинний, дикуватий, дичина, дичковий, дикарство, дикість, диковина, диковинка, дикун, дикунство, дич, дичавина, дичина, дичка, дичавіти, дичіти, здичавілий, задичавілий, задичавлений.

31. **Добр-**(*добр'-*)- добрий, добрезний, добренний, добренький, добротливий, добротний, добрячий, добрящий, добряга, добряк, доброта, добро, добрити, добріти, добрішати, здобрілий, здобритися, подобрілий, удобрити.

32. **Довг-** (*довж-, довз'-*)- довгий, довгастий, довгелючий, довгезний, довгенький, довгісний, довговатий, довговистий, довготний, довгуватий, довжина, довжезний, довжелезний, довженний, невдовзі.

33. **Дорог-**(*дорож-*)- дорогий, дорогуватий, дорожити, дорожчий, дорожнеча, дорожчати, здорожувати, предорогий.

34. **Досконал-**(*досконал'-*)- досконалий, доскональний, доскональство, удосконалення, удосконалити, удосконалювач.

35. **Єдин-** (*єдн-, єдн'-*)- єдиний, єднати, єдність, з'єднувач, об'єднати, об'єднання, об'єднувальний, поєдинок, приєднувальний, роз'єднувач, роз'єднати, роз'єднувальний.

36. **Єхид-** єхидний, єхида (зла, хитра людина), єхидство, єхидно, єхидкуватий, єхидничати, єхидствувати, єхидствувати.

37. **Жил-(жил'-)**- жилавий, жильний, жилкування, жилкуватий, жилуватий, жилястий, жильний, жилавіти, прожилок.
38. **Жов-** жовтий, жовклий, жовтавий, жовтуватий, жовтявий, жовтяничний, жовтень, жовтень, жовтизна, жовтина, жовток, жовтяк, жовтяниця, жовтуха, жовтянка, жовч, жовкнути, жовтити, жовтіти, жовтішати, жовтневий, зажовкати, зажовклий, пережовклий, пожовклий, пожовтілий, пожовтневий, прижовклий, прижовкати, прижовкти, прожовклий, прожовкнути.
39. **Зворуш-** зворушливий, зворушити.
40. **Зелен-(зелен'-, зелен'н'-)**- зелений, зеленавий, зеленистий, зеленкуватий, зелений, зелень, зеленявий, зеленястий, зеленець, зеленушка, зеленчук, зеленити, зеленіти, озеленювати, озеленяти, празелень, зеленню.
41. **Зл-(зл'-)**- злий, злісливий, злісний, злобливий, злобний, злостивий, злосливий, злючий, злющий, злість, злісниця, зло, злоба, злобительство, злобитель, злюка, злити, зліти, злішати, злобувати, злобствувати, злоститися, злувати, зозла, озлоблений, озлобити, озлоблювати, озлобляти, розізлитися, узлитися.
42. **Золот-(золот'-, золоч-)**- золотий, золотар, золотильник, золотавий, золотильник, золотистий, золочений, золотити, золотіти, золотитися, дозолочувати, обзолота, позолота, золочу.
43. **Зр-(-зир-,зір-,зор-)**- зримий, визирати, зір, зором, дозор, дозорець, визирати, визирцем, дозір, дозірець, дозор, запозирливий, назирком, назирці, надзиратель, зрілий.
44. **Корот-(-короч-, корот')**- короткий, скорочений, короткуватий, коротай, коротун, коротуха, коротати, коротити, коротшати, скоротливий, скоротний, скорочувальний, скорочення.
45. **Крив-(-кривл'-, -кривл-)**- кривий, кривастий, кривуватий, кривулькуватий, кривульчастий, кривизна, кривина, кривляк, кривулина, кривулька, кривити, кривлятися, накриво, покривлювати, викривлювати, викривлений.

46. **Крих-(круш-)**- крихкий, крушити, крихітка, крихта, крихтина, кришина, кришеник, кришеня, кришиво, кришіння, кришка, крихітний, кришити, закришка.
47. **Кріп-(кріпл-)**- кріпкий, кріпильний, кріпильний, кріплений, кріпак, кріпацтво, кріпаччина, кріпити, кріпитися, кріпильник, кріпитися, кріпнути, кріпшати, закріпка, підкріпний, прикріпний, скріпа, скріпний.
48. **Крут-(круч-)**- крутий, крутуватий, кручуватий, крутизна, круча, скрута, скрутний.
49. **Ласк-(ласц'-)**- ласкавий, ласці, ласкавець, ласкав, ласкавити, неласка, обласкати, обласкавити.
50. **Лих-(лиш-)**- (СУМ. С.505) лихий, лихо, лихе, лишенько, лишко.
51. **Ліп-** ліпший, ліпота, ліпше, ліпшити, поліпшувати, поліпшення поліпшувач.
52. **Лукав-(лукавл'-)**- лукавий, лукавець, лукавинка, лукавство, лукавити, лукавить, лукавлю.
53. **Лют-(лют'-, лют'т')**- лютий, лють, люття, лютощі, лютіти, лютитися, лютувати, лютуватися, відлютувати, розлютілий, розлючений, розлютити, розлютувати, розлючувати.
54. **М'як-(м'яг-)**- м'який, м'ягенький, м'ягесенький, м'якенький, м'якуватий, м'якуватий, м'якшильний, м'якість, м'якоть, м'якуни, м'якшильне, м'якнути, м'якшати, м'якшити, зм'якшувати, обм'яклий, пом'якшувальний, розм'якшувальний.
55. **Майбут-(майбут'т'-)**- майбутній, майбуття, майбутнє, майбуть.
56. **Мал-(мал'-, ман-, ман')**- малий, малезний, малецький, маленький, малесенький, малечий, малісінський, малуватий, малюсінський, манюній, манюсінський, мальок, маненький, манесенький, манісінський, маленя, маленятко, маленьство, малеча, мализна, малість, малюк, маля, малявка, малятко, малитися, маліти, мало, малувато, безмаль, змалечку, змалку, змалу, замалим, замало, обмаль, помаленьку, помалу, помалесеньку, помаленьку.

57. **Мног-(множ-)**- **многий, многогранний, множити, множний, множник, много, множити, премногий, примножити, приумножити, умнозі.**
58. **Мог-(мож-)**- **могти, може, могутній, могутність, могутніти.**
59. **Молод- (-молодж-, молод'-, молод'д'-, молож-)**- **молодий, відмолоджувати, молодь, молоддю, моложавий, молодецький, молодечий, молодистий, молодичий, молодіжний, молодцюватий, молодявий, моложавий, молода, молодецтво, молодець, молодеча, молодик, молодиця, молодість, молодка, молоднеча, молодник, молодняк, молодощі, молодята, моложава, молодикувати, молодити, молодитися, молодіти, молодшати, змолоду, замолоду.**
60. **Неміч- (немоч-, немог-, немож-)**- **немічний, немочі, немога, неміч, неможний.**
61. **Нім-** **німий, німенький, німотний, німота, німіти, німотствувати, німувати, німіти.**
62. **Нов- (-новл'-, -новл-)**- **новий, відновлювати, відновлений, новітній, новачок, новизна, новина, новинка, новіти, новішати, віднова, відновити, ізнов, ізнову, знов, знову, наново, онова, оновити, обнова, обновитель, обновенство, обновник, обновити, підновити, поновка, поновити.**
63. **Обруч-** **обручевий, обруч.**
64. **Певн-(певен,-певен'-)**- **певний, певен, запевняти, певність, певне, певно, допевне, допевнитися, запевнити, напевне, напевно, непевний, упевнений, упевнити.**
65. **Пересічн-(пересічн'-)**- **пересічний, пересічність.**
66. **Пізн'- (пізн'-, -пізн-)**- **пізній, спізнюся, пізно, пізенький, пізнитися, допізна, запізній, запізнілий, запізнитися, запізно, припізнення, припізнити, спізнілий, спізнити, спізнюватися, запізнитися.**
67. **Плоск- (площ-)**- **плоский, площинний, плоскість, площа, площадка, площина, площинність, сплосчити.**
68. **Повн- (повн'-, повен)** - **повний, повен, повнісінький, повнеча, повниця, повнота, повня, повнява (надмір), повняк (місяць), повнити, повнитися,**

повніти, повнішати, повністю, повнотою, наповнювати, наповнювач, несповнений, несповна, підповня, поповнілий, поповненець, поповнення, поповняти, сповнений, сповна.

69. Поган-(поган'-, поган'н'-)- поганий, погань, поганню, поганкуватий, поганючий, поганючий, поганець, поганин, поганство, поганка, поганити, поганитися, поганіти, поганішати, поганшати, препоганий.

70. Пристой- пристойний, пристойність

71. Прост-(прост', -проц-)- простий, спрощення, простакуватий, простуватий, простак, простацтво, простець, простушка, простіти, простішати, простувати, простуватися, просто, впрост, випросити, випроситися, запросто, навпрост, навпростець, навпрошки, опростити, опрощення, опрощенець, опрощенство, спростити, спростувати, спрощення, спроста.

72. Прям- (-прямл'-, -прямл-)- прямий, випрямляти, випрямляти, прямо, прямець, прямизна, прямило, прямота, прямування, прямувати, прямацювати, прямцем, випрямний, випрямляч, випрямити, напрямний, напрям, напрямок, напрямити, напрямляти, напрямувати, напрямки, напрямці, розпрямити, спрямування, спрямувати.

73. Рід-(-рідж-, рід'-)- рідкий, зріджувати, рідкісний, рідкуватий, рідший, рідкість, рідина, рідота, рідіти, рідішати, рідшати, зрідка, обрідкуватий, обрідний, порідкий, порідку, прорідь, проріджувати, розріджувач.

74. Руд-(руд'-)- рудий, рудавий, рудуватий, рудявий, рудяк, рудіти, рудішати, зруділий, поруділий, прируділий.

75. Рум'ян-(рум'ян'-)- рум'яний, рум'яна, рум'яно, рум'янок, рум'янець, рум'янити, рум'яніти, зарум'янений, зарум'янілий, зарум'янитися.

76. Свят-(свясч-)- святий, святочний, святковий, святний, святочний, святобливий, свячений, святенництво, святенництво, святиня, святець, свято, святоша, святити, святкувати, освятитель, присвята, присвятний.

77. **Серд-**(*сер-, сердж-*)- сердечний, серцевий, сердитий, серджуся, сердега, сердека, серденя, сердечник, серцевина, безсердечний, безсердний, передсердя.
78. **Сив-** сивий, сивавий, сивастий, сивенький, сивуватий, сивизна, сивина, сивінь, сивко «камінь», сивуха, сивуч «морський лев», сивіти, сивішати, посивішати, посивілий.
79. **Син'-** (*син-, син'н'-*)- синь, синьоокий, синій, синню, синявий, синильний, синюватий, синюшний, синець, синизна, синило, синька, синяк, синятина, синити, синіти, синішати.
80. **Сир-** (*сир'-*)- сирий, сировий, сируватий, сирець, сирий, сиричник, сирівець, сирість, сировина.
81. **Сит-**(*-сит'-, -сич-*)- ситий, наситять, насичений, ситенний, ситний, ситющий, ситоці, сить, ситити, сититися, ситіти, ситішати, наситити, насичати, насичувати, насичений, неситимий, ненаситний, ненасить, ненасичений, пересит, переситити, пересичувати, перенасичувати.
82. **Скуп-**(*скупл'-*)- скупий, скуплятися, скупуватий, скупар, скупендра, скупердя, скупердяга, скупердяй, скупердяка, скупиндра, скупиндя, скупій, скупитися, скупіти, скупувати.
83. **Слаб-**(*-слабл'-, -слабл-*)- слабий, ослабляти, ослаблений, слабенський, слабкий, слабовитий, слабина, слабість, слабіти, слабішати, слабшати, послаблений, непослабний, послабілий, ослабілий, ослаблений, ослаблий, ослаблення, ослаблювач, ослаблий, ослаблювач, ослабити, ослабляти, ослабти, послабити, послабати, розслабити.
84. **Сліп-** сліпий, сліпенький, сліпучий, сліпак, засліплення, засліплений, зосліпу, наосліп, осліплення, осліплий.
85. **Стар-**(*стар'-*)- старий, старезний, старкуватий, старовинний, старуватий, старезний, старкуватий, старчачий «жебрацький», старший, старецтво, стариган, старигань, старина, стариня, стариця «старе русло», старовина, староство, старостиха, старші, старіти, старішати, застарілий.

86. **Тверд-(твердж- дверд')**- твердий, тверджу, твердавий, твердиня, твердіший, твердуватий, твердючий, твердиня, твердінь, твердота, твердити, твердіти, твердішати, тверднути, затверділий, затвердлий, затвердити, надтвердий, отверділий, підтвердний, підтвердити, потвердний, стверджувальний, стверділий, ствердливий, ствердний, ствердлий, ствердіння, стверджувати, ствердіти.
87. **Тем-(тьм-)** - темний, тьма, темнавий, темничний, темнуватий, темінь, темна, темник, темнина, темнота, темнощі, темнити, темніти, темнішати, отемніти, отемняти, потемний, потемки, потемку, потемну, притемнений, притемняти, притемнювати, притемком, притемнілий.
88. **Тих-(тиш,- тиш'ш')**- тихий, тиша, затишшя, тихий, тихоня, тишина, тишко, тихішати, тихшати, тихнути, втихати, затишний, затишок, невтишимий, невтишний, потихеньку, потихенько, потихесеньку, потиху, притихлий, притишений, притихати, притишити, стихлий, стихати, стишати, стишитися, стишувати, стиха, стихача, стихенька, стишка, спідтиха, спідтишка, утихати.
89. **Тісн-(тісн'-)**- тісний, тіснявий, тіснуватий, тіснина, тіснота, тіснява, тіснити, тіснішати, затісний, затісняти.
90. **Товст- (товст', товщ-)**- товстий, товщій, товстезний, товстелезний, товстенний, товстенський, товстесенький, товстісінський, товстуватий, товстющий, товстючий, товщинний, товстуля, товстун, товстунець, товстуха, товстяк, товща, товстити, товстіти, товстішати, товщати, завтовшки.
91. **Тон-** тонкий, тоненький, тонесенький, тоншенький тонший, тонина, тонкощі, тонкота, тонкість, тоншати, тоншити.
92. **Туг-(-туз', туж-)**- тугий, в потузі, потужений, тугенький, тугесенький, тугіший, тугуватий, тужавий, тугішати, тужавіти, тужитися, затужавілий, тужений, натужний, натуга, натужити, натужувати, надпотужний, потужність, потугувати, потужніти, стужавілий, сутужний, сутужно, сутуга.

93. **Туп-(-тупл'-, -тупл-)-** мтупий, притуплювати, притуплений, тупенький, тупіший, тупак, тупець, тупик, тупиця, тупити, тупішати, отупіння, отуплювати, отупляти, притуплений, притуплювати, притупляти.
94. **Убог-(-убож-, вбог-, вбож-)-** убогий, вбогий, вбожество, убогенький, вбогенький, убогенько, вбогенько, вбого, убожество, вбожество, убозтво, вбозтво, вбожіти.
95. **Хвор-(-хвор'-)-** хворий, хворобливий, хворовитий, хворість, хвороба, хворіти, хворати, хворувати, захворювання.
96. **Холост- (холост'-)-** холостий, холостяк, холостяцький, холостякувати, похолостяцькому, вхолосту.
97. **Хоробр- (хоробр'-)-** хоробрий, хоробрість, хоробрішати.
98. **Хром-(-храм-)-** хромий, хромець, храмати, хроміти, хромати.
99. **Цікав-(-цікавл'-, -цікавл-)-** цікавий, цікавлюся, зацікавлений, цікавість, цікавити, зацікавлений, зацікавленість, зацікавлення.
100. **Ціл- (ціл'-)-** цілий, цілинний, цілісінський, цілісний, цілковий, цілковитий, цілющий, цільний, цілина, цілинник, цілитель, цілити, цілком, зцілющий, зцілитель, зцілити, заціліти, націло, суцільний, суцільність, суціль, уцілілий, уціліти, усуціль.
101. **Част- (част',-чащ-)-** частий, частість, учащати, частота, частіш, частіше, часто, частити, частішати.
102. **Червон- (червін'-, червін'н'-)-** червоний, червінь, червінню, червіньковий, червонавий, червонастий, червонкуватий, червонуватий, червонястий, червінець, червонець, червоніти, червонішати, почервонілий.
103. **Чист-(-чист'-чищ-)-** чистий, чистильний, чистовий, чищений, чістенини, чистовик, чистота, чистун, чистюк, чистючка, чистьоха, чистити, зачистка, начисто, нечистий, нечистота, нечисть, обчистка, очисний, обчислювальний, очишувач, перечистка, підчистка, пречистий.
104. **Чорн- (черн-, чорн'-)-** чорний, чернетка, чернечий, чернявий, чорнений, чорнильний, чорновий, чорнуватий, чорнявий, чернецтво, чернець, черниця, чернь, чорнило, чорнильниця, чорниця, чорниш, чорнота,

чорнушка, чорнявка, чорнити, чорніти, чорнішати, зачорнювати, обчорнити, чорно.

105. **Щир-(щир'-)**- щирий, щирість, щирости, щирувати.

106. **Яр-(яр'-)**- ярий «весняний, молодий», яринний, яровий, яр, ярина, ярка, яровина, яровизатор, яровизація, яровина, ярові, яровизувати, переярка, поярок.

107. **Яр-(яр'-)**- ярий «яскравий, яскраво-зелений, палаючий», яркий, ярість, яритися, яріти, ярітися.

108. **Ясн-(ясн'-, ясенн-)**- ясний, ясенний, яснуватий, ясенець, яснота, ясонька, ясочка, ясніти, яснішати, ясувати, ясно, з'ясувати, об'ясняти, проясняти, роз'ясняти.